T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜŞÜNCESİNDE DEĞER SORUNU

HANDAN DEMİREKİN

FELSEFE
ANABİLİM DALI

HAZİRAN 2026

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜŞÜNCESİNDE DEĞER SORUNU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
HANDAN DEMİREKİN

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMÜR KARSLI

VAN-2026

KABUL VE ONAY

<table>
<tr><td colspan="2">Handan DEMİREKİN tarafından hazırlanan “Çağdaş Türk Düşüncesinde Değer Sorunu” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.</td></tr>
<tr><td>Jüri Üyeleri</td><td>İmza</td></tr>
<tr><td>Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömür KARSLI
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.</td><td>...……</td></tr>
<tr><td>Başkan : Prof. Dr. Kemal BAKIR
Erzurum Teknik Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Üye : Dr. Öğr. Üyesi İlyas ÖZDEMİR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Üye : Unvanı Adı SOYADI
Üniversite Adı, Anabilim Dalı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Yedek Üye : Prof. Dr. Ahmet EYİM
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Yedek Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yakup KALIN
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türk-İslam Düşüncesi Anabilim Dalı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Tez Savunma Tarihi:</td><td>05/06/2026</td></tr>
<tr><td>Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.
…….
Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</td><td></td></tr>
</table>

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (Tarih)

(İmza)

Handan Demirekin

Yüksek Lisans Tezi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran, 2026

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜŞÜNCESİNDE DEĞER SORUNU

ÖZET

Bu çalışmada çağdaş Türk düşüncesinde bir sorun olarak beliren ‘değer’ kavramı ele alınmıştır. Kavram tanımlama, sınıflandırma ve temellendirmeye ilişkin yaklaşımlar doğrultusunda incelenmiştir. ‘Değer’ kavramı, Osmanlı’nın geç döneminde başlatılan Türkçeleştirme çalışmaları sonucunda Türk düşüncesine girmiştir. Modern okulların kurulması ile bir zorunluluk olarak ortaya çıkan Türkçe felsefe dili, sözlük çalışmalarının yapılmasını gerektirmiştir. Bu dönemde yürütülen sözlük çalışmalarında Fransızca ‘valeur’ teriminin Arapça kökenli ‘kıymet’ kavramıyla karşılandığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde, kurulan yeni ulus devleti ile dildeki Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin tamamen Türkçeleştirilmesi gerektiği savunulmuş ve ‘kıymet’ kavramına karşılık olarak ‘değer’ kavramı sunulmuştur. 1 Ağustos 1933’te Dârülfünûn’un İstanbul Üniversitesi’ne dönüştürülmesi ardından bölümlerde yapılan çalışmalarla değer felsefesi kurumsal zeminine kavuşmuştur. ‘Değer’i tartışan filozofların kavramın tanımına, sınıflandırılmasına ve temellendirilmesine ilişkin fikirler ürettiği görülmektedir. Türk düşüncesi üzerine çalışan araştırmacıların, ‘değer’i tartışan düşünürlerin yaklaşımını ele alan önemli çalışmalar ortaya koydukları görülmekle birlikte söz konusu yaklaşımların bütüncül bir şekilde değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle tezde ‘değer’ sorunu tanım, sınıflandırma ve temellendirme sorunları üzerinden incelenmekte ve kavramın Türk düşüncesindeki görünümüne ilişkin bir çerçeve oluşturulmaktadır. Yürütülen araştırmalar sonucunda ‘değer’ kavramına ilişkin ortak ve net bir tanımın geliştirilemediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte ‘değer’i tanımlayan filozofların geliştirdikleri değer sınıflandırmaları iç tutarlılıkları

bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve çeşitli açılardan eleştiriye açık oldukları belirlenmiştir. Ayrıca değer temellendirmelerinin kavramın geçerliliğini açıklama noktasında geliştirilmeye açık bir yapı sundukları ortaya konmuştur. Tartışmalardan elde edilen sonuçlar ayrıca değer felsefesinin Türk düşüncesinde kurumsal bir yapı kazandığını ve tarihsel süreç içinde belirli bir durağanlık sergilese de yeni yaklaşım ve tartışmalarla sınırlarını genişletmeye elverişli bir potansiyel barındırdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk Düşüncesi, Değer Felsefesi, Değer, Değerlendirme, Değer Sınıflandırması, Değer Temellendirmesi

Sayfa Sayısı: viii+118

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ömür Karslı

Master Thesis

Handan DEMİREKİN

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June, 2026

THE PROBLEM OF VALUE IN CONTEMPORARY TURKISH PHILOSOPHY

ABSTRACT

This study examines the concept of ‘value’, which has emerged as an issue in contemporary Turkish thought. The concept has been analysed in the light of approaches to definition, classification and justification. The concept of ‘value’ entered Turkish thought as a result of the Turkification efforts initiated during the late Ottoman period. The Turkish language of philosophy, which emerged as a necessity with the establishment of modern schools, necessitated the compilation of dictionaries. In the lexicographical works carried out during this period, it is observed that the French term ‘valeur’ was rendered as the Arabic-derived concept ‘kıymet’. During the Republican era, it was argued that Arabic and Persian-derived words in the language needed to be fully Turkified with the establishment of the new nation-state, and the concept of ‘değer’ was proposed as the equivalent of ‘kıymet’. Following the transformation of Dârülfünûn into Istanbul University on 1 August 1933, the philosophy of value gained an institutional foundation through the work carried out in the departments. It is evident that philosophers discussing ‘value’ produced ideas regarding the definition, classification and justification of the concept. Whilst researchers working on Turkish thought have produced significant studies examining the approaches of thinkers who discussed ‘value’, it is understood that these approaches have not been evaluated in a comprehensive manner. For this reason, the thesis examines the ‘value’ issue through the prisms of definition, classification and justification, and establishes a framework regarding the concept’s manifestation in Turkish thought. The research conducted revealed that a common and clear definition of the concept of ‘value’ has not been developed. However, the value classifications developed by philosophers defining ‘value’ have been evaluated comparatively in terms of their internal consistency, and it has been determined that they are open to criticism from various perspectives. Furthermore, it has been demonstrated that value justifications offer a structure open to further development in terms of explaining the concept’s validity. The findings from these discussions also reveal that the philosophy of value has acquired an institutional structure within Turkish thought and, whilst

exhibiting a certain degree of stability within the historical process, harbours a potential to expand its boundaries through new approaches and debates.

Key Words: Contemporary Turkish Thought, Philosophy of Values, Value, Evaluation, Value Classification, Value Justification

Quantity of Page: viii+118

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Ömür Karslı

ÖN SÖZ

Bu çalışma ‘değer’ kavramının çağdaş Türk düşüncesinde bir sorun olarak belirdiğine işaret etmekte, değer felsefesinin bütüncül görünümünü açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda ‘değer’in tanımlanması, sınıflandırılması ve temellendirilmesi sorunları ele alınmakta, değer felsefesinin kavramsal çerçevesi belirginleştirilmeye çalışılmaktadır.

Tez konumun seçimi ve geliştirilmesi aşamasında entelektüel sezgisiyle yolumu aydınlatan ve ders döneminden bu yana meselelere karşı felsefi bakışımı derinleştiren hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömür Karslı’ya içtenlikle teşekkür ederim. Ders döneminden itibaren bakışımı Türk düşüncesine yönlendirerek kendi düşünce dünyamıza dair farkındalık kazanmamda sağladığı rehberlik, çalışmamın ufkunu genişletmiştir. Sürecin her aşamasında beni akademik üretime yüreklendiren ve yapıcı eleştirileri ile çalışmama yön veren hocamın katkıları çalışmanın şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Lisans eğitimim boyunca Türk düşüncesine ilişkin verdiği derslerle kendi düşünce dünyamıza dair ilk entelektüel temasları kurmamı sağlayan ve bu alana yönelik ilgimin filizlenmesinde etkili olan Prof. Dr. Kemal Bakır hocama teşekkürü borç bilirim. Tez çalışmamı titizlikle inceleyerek sunduğu yapıcı eleştiri ve öneriler, çalışmanın olgunlaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca sunduğu değerli görüş ve öneriler için Dr. Öğr. Üyesi İlyas Özdemir’e teşekkür ederim.

Akademik yolculuğumun duygusal ve zihinsel açıdan zorlayıcı anlarında desteklerini cömertçe benimle paylaşan aileme tüm teşekkürler yetersiz kalacaktır. Kendimi başarılarımla ölçtüğüm kırılgan anlarda, sadece ben olduğum için değerli olduğumu her fırsatta hatırlatarak yaşadığım her zorlukta yeniden ayağa kalkmamı sağlayan en sağlam dayanağım olmuşlardır. Varlıklarıyla hayatımdaki en büyük şansı oluşturan aileme sabırları, inançları ve koşulsuz destekleri için minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **v**
ÖN SÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
GİRİŞ **1**
1. DEĞER TANIMLAMALARI SORUNU **5**
1.1. Felsefe Sözlüklerinde 'Değer' Tanımları 6
1.1.1. Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Felsefe Sözlüklerinde 'Değer' Tanımları 7
1.1.2. Erken Cumhuriyet'ten İtibaren Felsefe Sözlüklerinde 'Değer' Tanımları 13
1.2. Filozofların Değer Tanımları 25
1.2.1. Hilmi Ziya Ülken'in Tanımı 26
1.2.2. Erol Güngör'ün Tanımı 29
1.2.3. Betül Çotuksöken'in Tanımı 31
1.3. Değer'in Tanımlanmasına Karşı Çıkan Filozoflar 34
1.3.1. Takiyettin Mengüşoğlu 34
1.3.2. İoanna Kuçuradi 37
1.4. Tanımlardaki Sorunlar 40
2. DEĞER SINIFLANDIRMALARI SORUNU **45**
2.1. Hilmi Ziya Ülken'in Değer Sınıflandırması 45
2.2. Mengüşoğlu'nun Değer Sınıflandırması 48
2.3. Ayhan Bıçak'ın Değer Sınıflandırması 52
2.4. Değer Sınıflandırmalarındaki Sorunlar 56
3. DEĞER TEMELLENDİRMELERİ SORUNU **64**
3.1. Ontolojik Değer Temellendirmeleri 65
3.2. Estetik Değer Temellendirmeleri 84
3.3. Sosyolojik Değer Temellendirmeleri 91
3.3. Dini Değer Temellendirmeleri 96
3.4. Değer Temellendirmelerindeki Sorunlar 102
4. SONUÇ **111**
KAYNAKÇA **115**
ÖZGEÇMİŞ
TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

GİRİŞ

Bu tez, çağdaş Türk düşüncesinde ‘değer’ kavramına ilişkin sorun alanını konu edinmektedir. Tanımlama, sınıflandırma ve temellendirme sorunlarından oluşan söz konusu alan ‘değer’in Türk düşüncesindeki sorunlu görünümünün genel çerçevesini çizmeyi amaç edinmektedir. Bu nedenle her bir sorun tek tek incelenerek değer sorununa ilişkin genel tablo ortaya çıkarılmalıdır.

‘Değer’, insan yaşamının anlamlandırılmasında rol oynayan temel kavramlardan biridir. İnsan yaşamını bireysel ve toplumsal olmak üzere iki düzeyde etkileyen ‘değer’, bireysel düzeyde insanın kendisini anlamlandırmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bunun yanında ‘değer’ insanın kimliğini oluşturmasında önemli bir yer tutmaktadır. Kişinin benimsediği değerler, neyi önemli bulduğuna, nasıl bir yaşam sürmek istediğine ve nasıl biri olduğuna dair ipuçları taşımaktadır. Bununla birlikte kişinin benimsediği değerlere uygun bir yaşam sürmesi, içsel bütünlük ve tutarlılık duygusunu güçlendirmekle birlikte öz saygısını sağlam bir zemine oturtmaktadır. Buna karşılık değerleri ile çelişen bir yaşam süren kişi kendine yabancılaşma sorunuyla karşılaşmaktadır. Bu nedenle ‘değer’ kavramı, kişinin kendisini ve hayatını anlamlandırmasında ve iç dünyasındaki dengeyi sağlamasında belirleyici bir öneme sahiptir.

Toplumsal düzeyde ise değerler, bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde ve toplumsal yapının sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir konuma sahiptir. Toplumda benimsenen ortak değerler, toplum üyeleri arasında iş birliği başta olmak üzere güven ve saygı bağlarının oluşmasını mümkün kılmaktadır. Söz konusu bağlar, bireylerin yalnızca kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda üyesi oldukları toplumun yapısını gözeterek davranışta bulunmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda değerler toplumsal düzenin sağlanmasında ve sürdürülmesinde etkili bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle ‘değer’ kavramı hem bireysel yaşamın anlamlı bir şekilde kurulmasında hem de toplumsal yaşamın devamlılığında vazgeçilmez bir unsur olarak belirmektedir.

İnsan yaşamını hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etkileyen ‘değer’ kavramının her iki düzeyde de bir sorun olarak belirdiği anlaşılmaktadır. Gündelik

hayatta bireylerin neyin önemli ya da öncelikli olduğuna dair farklı görüşlere sahip olması ortak bir anlam zemininin oluşturulmasını güçleştirmektedir. Söz konusu durum bireyler arasında değer çatışmalarının yaşanmasına neden olmakta, 'değer'in üzerinde uzlaşılmış bir kavram olmanın yanı sıra tartışmalı bir unsur haline gelmesine neden olmaktadır. İnsanların benimsedikleri değer sistemlerindeki çeşitlilik yalnızca bireyler arasındaki ilişkileri etkilememekte, toplumsal yapıya da yansımaktadır. 'Değer' sistemlerindeki farklılıkların toplumsal yapı üzerindeki etkisini Geç Osmanlı dönemi üzerinden incelemek mümkündür. Nitekim 'değer'in bir kavram olarak Türk düşüncesine girişi ve yerleşmesi Türkçeleştirme çalışmalarına dayansa da bir sorun olarak hissedilmesi ve tartışılması kavramın ortaya çıkışından önceye uzanmaktadır. Geç Osmanlı'da değer sorunu, Osmanlı'nın Batı karşısındaki askeri yenilgilerinin ardından Batı'nın askeri ve teknik üstünlüğünün fark edilmesi ile baş göstermektedir. Batılılaşma hareketlerinin başladığı dönemde Batı kültürünün toplumun her alanına sirayet etmesiyle değer sorunu bir kriz halinde kendisini göstermiştir. Geleneksel değerler ile Batı'dan alınan yeni değerler arasındaki uyumsuzluk değer sorununu doğurmuştur. Felsefe etkinliğinin Geç Osmanlı'da henüz yerleşmemiş olmasından ötürü 'değer' sorunu felsefi düzeye taşınamamıştır. Buna karşılık Cumhuriyet döneminde, 1 Ağustos 1933'te Dârülfünûn'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle birlikte, açılan değer konulu dersler ve yürütülen akademik çalışmalar değer felsefesinin disiplinleşmesi için gerekli kurumsal zemini oluşturmuştur.

Türk düşüncesine Osmanlı'nın Geç döneminde bir kavram olarak katılan ve Cumhuriyet döneminde felsefi bir sorun biçimini alan 'değer'in sistemli ve bütüncül bir şekilde yeterince incelenmediği anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak geliştirilen 'değer' anlayışlarının ve değer felsefesinin yeterliliğinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmediği görülmektedir. Türk düşüncesinde 'değer' kavramını tartışan düşünürlerin 'değer' anlayışlarını ele alan önemli çalışmalar bulunmakla birlikte bu yaklaşımların birlikte değerlendirildiği bir çalışmayla karşılaşılmamaktadır. Bu nedenle söz konusu yaklaşımların bütünsel olarak değerlendirildiği bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Çağdaş Türk düşüncesindeki ‘değer’ kavramını konu edinen bu tezde, birbiriyle ilişkili iki amaç gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Birinci amaç değer felsefesinin çağdaş Türk düşüncesindeki konumuna ilişkin genel bir düşünce haritası çizebilmektir. İkinci amaç ise değer felsefelerindeki sorunları analiz ederek bu sorunların giderilmesi için çözüm önerileri geliştirmektir.

Filozofların ‘değer’ anlayışlarının kavramın tanımına, sınıflandırılmasına ve temellendirilmesine yönelik fikirler içerdiği görülmektedir. Bu nedenle Türk düşüncesindeki ‘değer’ kavramının bütüncül bir şekilde incelenmesi, tanım, sınıflandırma ve temellendirme yaklaşımlarının karşılaştırılarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Tanım, ‘değer’in ayırt edici niteliklerinin ve sınırlarının netleştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle öncelikle çağdaş Türk düşüncesindeki ‘değer’ tanımları eleştirel bir bakışla değerlendirilmelidir. ‘Değer’in tanımlanmasının ardından ortaya çıkan sınıflandırma, hayatın her alanında karşılaşılan değerlerin sistematik bir biçimde ele alınmasını sağladığı için ikinci aşamada filozofların değer sınıflandırmaları incelenmelidir. Değer temellendirmeleri ise hem tanımların hem de sınıflandırmaların ayak bastığı zemindir. Bu nedenle üçüncü aşamada filozofların değer temellendirmeleri eleştirel bir bakışla ele alınmalıdır.

Çağdaş Türk düşüncesinde değer sorununun inceleneceği bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ‘değer’in tanımı araştırılacaktır. Tanım sorunundan başlamanın nedeni, kavramın ekonomiden etiğe, sanattan matematiğe hayatın her alanında kullanılmasından kaynaklanmaktadır. ‘Değer’ farklı disiplinlerdeki kullanım çeşitliliği ve çok anlamlı yapısı nedeniyle net bir tanıma sahip değildir. Bu nedenle öncelikle ‘değer’in tanımı tartışılarak sınırları çizilmelidir. Bu bölümde ‘değer’ kavramı tarihsel arka planı dikkate alınarak felsefe sözlükleri ve filozofların sistemlerindeki tanımları üzerinden irdelenecek ve felsefi yeterliliği tartışılacaktır.

Tezin ikinci bölümünde değer sınıflandırmaları incelenmektedir. Birinci bölümde ‘değer’in tanımlanmasına ilişkin fikirler geliştiren düşünürler, kavrama ilişkin çalışmalarını ilerleterek ‘değer’i sınıflandırmaktadır. Kavramın hayatın her alanında yer alması ve değerlerin çeşitliliği, değer alanının dağınık ve karmaşık bir görünüm kazanmasına neden olmaktadır. Değerlerin dağınık ve karmaşık yapısını düzenlemek ve kavramı sistematik bir biçimde inceleyebilmek açısından değerlerin

sınıflandırılması önemli görünmektedir. Bu nedenle ikinci bölümde filozofların değer sınıflandırmaları incelenecek ve birbiriyle karşılaştırılarak yetkinlikleri açığa çıkarılacaktır.

Tezin son bölümünde 'değer' temellendirmeleri ele alınacaktır. Birinci bölümde ortaya konulan değer tanımları ile ikinci bölümde tartışılan değer sınıflandırmalarının kaynağı üçüncü bölümde açıklığa kavuşmaktadır. Buradan hareketle değer temellendirmeleri ontolojik, estetik, sosyolojik ve dini olmak üzere dört başlıkta incelenecektir. Öncelikle filozofların değer temellendirmeleri kendi içinde tartışılacak daha sonra temellendirmeler birbiriyle karşılaştırılarak yetkinleri belirginleştirilecektir. Bu bölümün sonunda değer'in inceleme alanına ilişkin görüşlerden hareketle değer felsefesinin Türk düşüncesindeki konumuna dair çıkarımlar yapılacaktır.

Böylece 'değer'in tanımlanması, sınıflandırılması ve temellendirilmesine ilişkin tartışmalardan elde edilen sonuçlar, kavramın Türk düşüncesindeki yapısına dair bütünsel bir çerçeve sunacak ve değer felsefesinin mevcut durumunu görünür kılacaktır.

1. DEĞER TANIMLAMALARI SORUNU

'Değer' kavramının tanımlanması, çağdaş Türk düşüncesindeki değer sorununu kavramada öncelikli problem alanı olarak ortaya çıkmaktadır. 'Değer'in neliği, sınırları ve ayırt edici özellikleri açığa çıkarılmadan 'değer' türlerini ve geçerliliğini tartışmak güçleşmektedir. 'Değer'in tanımı, çağdaş Türk düşüncesinde hazırlanan Türkçe felsefe sözlükleri ve filozofların felsefe sistemleri çerçevesinde incelenerek kavramın tanımlanmasına ilişkin sorun belirginleştirilmelidir.

'Değer' kavramının Türk düşüncesine girişi, Tanzimat'ta başlayan Batılılaşma hareketlerine dayanmaktadır. Bu dönemde Osmanlı'nın Türkçe, Arapça ve Farsçanın birleşiminden oluşan karmaşık dil yapısı, Batı'dan alınan bilginin toplum düzeyine indirilmesini ve yeniliklerin toplumsal düzeyde seyretmesini engellediğinden bir sorun olarak belirmiştir. Bu doğrultuda dilde sadeleşme istekleri ortaya çıkmış, Ali Suavi, Şemsettin Sami ve Şinasi gibi isimler Türkçecilik fikrini savunmuştur. İkinci Meşrutiyet dönemine gelindiğinde dil sorunu, bir kimlik ve varlık sorunu halini almış, Türkçecilik bir kimlik savunusu olarak yükselmiştir. Üzerinde konuşulan dönemde modern eğitim kurumlarının açılması Türkçeleşme fikrinin eğitim alanına yayılmasını ve Türkçe felsefe dili oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk doğrultusunda sözlük çalışmaları başlatılarak Batılı felsefe kavramlarına Türkçe karşılıklar aranmıştır. Yürütülen çalışmalar sonucunda Fransızca 'valeur' terimi Arapça kökenli 'kıymet' kavramı ile karşılanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise kurulan yeni ulus devlet ile dilin tamamen Türkçeleşmesi gerektiği vurgulanmış, dile yönelik ilk resmi adım 1 Kasım 1928'de Latin harflerinin kabulü ile atılmıştır. Yeni harflerin kabulünün ardından dildeki Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeleştirilmesi için çalışmalar hızlandırılmıştır. Şimdiki adıyla Türk Dil Kurumu tarafından yürütülen sözlük çalışmalarında, Arapça kökenli 'kıymet' kavramına karşılık olarak Türkçe kökenli 'değer' kavramı sunulmuştur. Böylece Geç Osmanlı döneminde Fransızcadan dilimize 'kıymet' olarak giren 'valeur' kavramı, Cumhuriyet'te 'değer'e dönüştürülmüş ve dilde yerleşik hale getirilmiştir.

'Değer' kavramının Türk düşüncesine yerleşiminin iki aşamalı bir şekilde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Arapça kökenli 'kıymet' kavramı ile düşünce dünyamızda ilk kez yer alan kavram Latin harflerinin kabulünün ardından 'değer'

biçimini almıştır. Bu bağlamda Arap harfleri ile yazılan ‘kıymet’ kavramı Geç Osmanlı dönemine, Latin harfleri ile yazılan ‘değer’ kavramı ise Cumhuriyet dönemine dahil edilmektedir. Kavramın biçimsel anlamda yaşadığı dönüşümün yanı sıra anlamsal açıdan değiştiği de anlaşılmaktadır. Bununla birlikte felsefe sözlüklerinde ortak ve net bir ‘değer’ tanımı ile karşılaşılamaması, kavramın tanımlanmasının başlı başına bir sorun olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ‘değer’ öncelikle felsefe sözlükleri içinde araştırılmalı ve tanımlardaki güçlükler belirginleştirilmelidir.

‘Değer’, felsefe sözlüklerinin yanı sıra filozofların felsefe sistemlerinde de sorunsallaştırılmış, tanımı tartışılmıştır. ‘Değer’i tanımlayan filozofların da ortak ve net bir tanımda uzlaşamadıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra ‘değer’in tanımlanmasına karşı çıkarak kavramın tanımlanmasına yönelik sorunu belirginleştiren filozoflar da bulunmaktadır. Bu nedenle ‘değer’in neliğine ilişkin araştırma filozofların yaklaşımları üzerinden sürdürülmelidir. Bu bağlamda ‘değer’in tanımlanmasına ilişkin sorun ilk önce felsefe sözlüklerinden daha sonra filozofların tanımlarından ve en son ‘değer’in tanımlanmasına karşı çıkan düşünürlerin yaklaşımlarından hareketle incelenerek açığa çıkarılmaktadır.

1.1. Felsefe Sözlüklerinde ‘Değer’ Tanımları

‘Değer’in bir kavram olarak Türk düşüncesine girişi, Türkçe felsefe dili oluşturma çabalarıyla eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Geç Osmanlı’da yürütülen Batılılaşma hareketleri doğrultusunda modern okulların kurulması ve bu okullarda sunulan felsefe dersleri, Batılı felsefe terimlerine Türkçe karşılıklar bulma ve Türkçe felsefe dili oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. Bu dönemde Türkçe felsefe terminolojisine dahil edilen kavramın izleri sözlükler kapsamında sürülmelidir.

‘Değer’, Türkçe felsefe terminolojisine sözlük çalışmaları sonucunda eklenmekle birlikte toplumsal hayatta da bir sorun olarak belirmiş ve tartışmaların odağı olmuştur. Batılılaşma hareketleri, siyasal yaşamın yanı sıra toplumsal ve kültürel yaşamda da birçok yeniliğe ve değişime yol açmıştır. Sosyal ve kültürel yaşamda meydana gelen değişimler toplumda bir değer sorunu olarak kendini göstermiştir. Batılı yeniliklerin toplumun değer yapısı üzerine eklenmesi, toplumda bir ikiliğe yol

açmış ve eski ile yeni hayat ayrımını ortaya çıkarmıştır. Hilmi Ziya Ülken (1901-1974), Türk toplumunda yaşanan ikiliği, Doğu ile Batı'nın eski ile yeninin ve alaturka ile alafranganın hiçbir senteze ulaşamadan aynı zihinde yan yana yaşaması olarak değerlendirmekte ve bunun Türk toplumunun en buhranlı problemi olduğunu açıklamaktadır (Ülken, 1992: 48). Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) da Batılılaşma hareketleri sonucunda ortaya çıkan ikiliğin toplumun ruh bütünlüğünü kırdığını belirterek bu ikiliğin Tanzimat'ın en büyük trajedisi olduğunu vurgulamaktadır (Tanpınar, 2007: 132). Ülken'in ve Tanpınar'ın değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere geleneksel değerler üzerine eklenen modern değerler, toplumsal yapının bütünlüğünü zayıflatmış, toplumda bir değer krizi doğurmuştur.

'Değer'in toplumsal bir sorun olarak ortaya çıktığı dönemde Ziya Gökalp (1876-1924), söz konusu sorunu akademik çerçevede ele alarak sorunu felsefi bir düzleme taşımaya çalışmıştır. Gökalp, toplumda yaşanan siyasi dönüşümlerin yanı sıra toplumsal hayatta da dönüşümler yaşandığına dikkat çekerek, eski ve yeni hayat ayrımından hareketle yeni hayatın yeni değerler gerektirdiğini vurgulamaktadır (Gökalp, 1982: 41). Buradan hareketle Geç Osmanlı döneminde sözlükler aracılığıyla Türk düşüncesine katılan 'değer'in, felsefi bir kavram olmadan önce toplumsal bir sorun olarak tartışıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Gökalp'in soruna yaklaşımının, tartışmayı felsefi düzleme taşımaya yönelik bir girişim olduğu görülmektedir. Ancak düşünürün çabasının yeterli ilgiyi görmediği açığa çıkmaktadır. 'Değer' kavramının Cumhuriyet döneminde felsefi bir problem haline getirildiği ve tanımına ilişkin fikirler üretildiği saptanmaktadır. Bu bağlamda 'değer' kavramının tanımı, öncelikle felsefe sözlüklerinden daha sonra da filozofların görüşlerinden hareketle ele alınmaktadır.

1.1.1. Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Felsefe Sözlüklerinde 'Değer' Tanımları

Türk düşüncesinde ortak bir felsefe dili kurmak için ilk somut adımlar, Baha Tevfik (1881-1914) ve arkadaşları tarafından atılmıştır. Baha Tevfik ve arkadaşları, 1913 yılında yayımlanan *Felsefe Mecmûası*'nın sonuna *Felsefe Kamusu* ekleyerek uzun zamandır felsefe kavramlarını ve terimlerini toplamaya ve karşılıklarını bulmaya çalıştıklarını açıklamışlardır (Tevfik, 2016: 445). Yabancı felsefe terimlerinin

Türkçeleştirilmesinin gerekli olduğunu savunan yazarlar yalnızca 10 sayı yayımlanan dergideki çeşitli yazılarda, Fransızca terimlere buldukları Osmanlıca karşılıkları yazmış, sonunda ise tümünü bir araya toplamışlardır (Tevfik, 2016: 445-454). Aynı zamanda sözlüğün başına bir uyarı ekleyerek bazı Fransızca terimlere Türkçe karşılıklar bulmanın güçlüğüne dikkat çekmişler, mevzubahis terimlerin iki veya üç kavram ile karşılandığını belirtmişlerdir (Tevfik, 2016: 446). Bir örnek olarak Fransızca *réalisme* terimi, *zâtiyye, şe'niyye, hakîkiyye, yakîniyye* kavramları ile dört farklı şekilde sözlükte yer almış ve tanımlanmıştır. Yaklaşık 120 kelimeden oluşan sözlükte genel olarak realizm, idealizm, spiritüalizm gibi felsefi akımların ve obje, duyu, duyum gibi temel felsefe terimlerinin ele alındığı anlaşılmaktadır. 'Valeur' belirtilen terimlerin arasına girememiş, sözlükte ele alınmamıştır. Sözlük genel bir felsefe şeması çizmek amacındadır. Ancak terimlerin bir kısmının birçok kez yinelenmesi, 'valeur' gibi pek çok kavramın ele alınmaması ve terimlerin bazılarının -prestige, impression, alturisme, egoisme vs.- yalnızca Türkçe karşılıklarının verilip açıklanmamaları sözlüğün yeterliliğini eleştiriye açık hale getirmiştir.

Baha Tevfik ve arkadaşlarının ıstılah çalışmalarını, 1913'te dönemin Maârif Nazırı Şükrü Bey'in öncülüğünde kurulan Istılahât-ı İlmiyye Encümeni'nin çalışmaları izlemiştir. Encümen tarafından hazırlanan *Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâreti Istılâhât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmûs-ı Felsefe'de Münderic Kelimât ve Ta'bîrât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istılâhât Mecmû'asıdır* başlıklı metin, Batılı felsefe terimlerine karşılık bulma konusunda atılan ilk resmi adım olmuştur (Yanık ve Utku, 2014: 8). Encümen'in yürüttüğü çalışmada, 1902'de yayın hayatına giren *Bulletin de la Société Française de Philosophie* adlı süreli yayın temel kaynak olarak benimsenmiştir (Yanık ve Utku, 2014: 8). Referans alınan kaynak doğrultusunda, Fransızca terimlerin Osmanlıca karşılıkları gösterilmiş ancak tanımları yapılmamıştır. Bundan dolayı kısa adıyla *Kâmûs-ı Felsefe Istılâhâtı Mecmû'ası* olarak yayımlanan metin, bir sözlük niteliği taşımaktan ziyade kılavuz niteliğindedir. Alfabetik sıra izlenerek oluşturulan kılavuzda terimlerin Osmanlıcaları varsa eş anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Söz gelimi *adaptation* terimine karşılık olarak *tatbîk* ve *intıbâk, honnéte* terimine karşılık olarak ise *müstakîm* ve *'afif* kavramları sunulmuştur (Yanık ve Utku, 2014: 121- 171). Kılavuzda fark edilen diğer husus ise birkaç terimin zıttı ile birlikte ele alınmış olmasıdır. Örneğin olumlu anlamındaki

affirmatif terimi, olumsuz anlamındaki *négatif* terimi ile birlikte ele alınmıştır. *Affirmatif* ve *négatif* kavramları, Osmanlıca literatürdeki *mûcibe* ve *salibe* terimleriyle eşleştirilmişlerdir (Yanık ve Utku, 2014: 122). N harfine gelindiğinde *négatif* terimi kılavuza tekrar eklenmiş ve Osmanlıca karşılık olarak *salibe* kavramı, *menfî* ve *ademî* kavramlarının yanında yeniden vurgulanmıştır (Yanık ve Utku, 2014: 191). *Affirmatif* ve *négatif* kavram çiftinin bir arada ele alınması, aralarındaki karşıtlık ilişkisine dikkatleri çekse de *négatif*'in ikinci kez kılavuza eklenmesi, kılavuzda tekrar etkisine neden olmuştur. Bunun yanı sıra kavramlar arasındaki ilişkilerin bazı kavramlarda gözetilmesine karşılık tümünde gözetilmemesi, kılavuzun sistemden yoksun olduğu ve yer yer düzensiz bir görünüm sergilediği izlenimini uyandırmaktadır. Yaklaşık 1000 terimin ele alındığı kılavuzda, Türkçe felsefe dili oluşturma çalışmalarının, Baha Tevfik ve arkadaşlarının ıstılah çalışmalarının ardından genişletildiği ve ilerletildiği anlaşılmaktadır. Ancak 'valeur' teriminin *Kâmûs- ı Felsefe Istılâhâtı Mecmû'ası*'nda da ele alınmaması, söz konusu çalışmanın da yeterliliğine dair sorgulamaları beraberinde getirmiştir.

Çeşitli sebeplerden dolayı dağılan Encümen'in tamamlayamadığı ıstılah çalışmalarını, iki önemli düşünür bireysel çapta devam ettirmiştir. Farklı araştırmalara da konu olan bu çalışmalardan ilki Rıza Tevfik (1869-1949) tarafından 1916 yılında yayımlanan *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe* adlı çalışma, ikincisi ise Babanzâde Ahmet Naim Bey'in (1873-1934) tercüme ettiği *İlmü'n Nefs* adlı eserdir. Rıza Tevfik, Encümen'in ıstılah çalışmalarından evvel başladığı kavram çalışmalarını, Encümen'in çalışmalarına bağlı kalarak sürdürmüş ve 1916 yılından itibaren fasiküller halinde yayımlamaya başlamıştır (Yanık ve Utku, 2014: 9). Filozofun karşılıklarını bulduğu terimlerin bir kısmı birinci cilt ile ikinci cildin yarısında yayımlanmış, geri kalan terimler yayımlanamamıştır (Yanık ve Utku, 2014: 9-10). Rıza Tevfik Encümen'in çalışmalarını yer yer eleştirmişse de ele alınan kavramları esas almış, birtakım eklemelerle çalışmaları genişletmiştir (Yanık ve Utku, 2014: 10-11). Buna karşın 'valeur' kavramı filozofun yaptığı eklemeler arasına girememiş, *Mufassal Kâmûs- ı Felsefe* adlı sözlükte de kendisine yer edinememiştir. İçerdiği eksiklikler nedeniyle Tevfik'in sözlüğü, kendisinden önce yayımlanmış olan sözlüklere benzer şekilde birtakım eleştirilere zemin hazırlamıştır.

Babanzâde Ahmet Naim Bey ise 1916'da yayımlanan *İlmü'n Nefs* adlı eseri çevirirken Fransızca terimlere bulduğu Türkçe karşılıkları kitabın sonuna eklemiştir. Çeviriyi yürüttüğü esnada kavramların çoğuna dipnotlar ekleyerek tartışmıştır. Ancak Naim Bey'in terim tartışmalarında amacının terimlere sadece soyut kavramlar bulmak olmadığı Kara'nın ifadelerinden anlaşılmaktadır (Kara, 2012: 8). Buna göre düşünürün, terimleri tartışmasında iki amaç saptanmıştır. Söz konusu amaçlar; yaşanılan terim krizini aşmak için klasik İslam felsefesi terimlerini içinde bulunduğu çağın ihtiyaçlarına göre yeniden anlamlandırmak ve Batılı felsefe terimlerini Türkçeye uygun hale getirerek milli bir kimlik kazandırmaktır (Kara, 2012: 8). Fakat felsefe dili oluşturma meselesi henüz yeni bir mesele olduğundan ve konuya ilişkin çalışmalar sınırlı sayıda ve gelişim aşamasında olduklarından Babânzade yaptığı terim seçimlerini tartışmaya açık bir halde sunmuştur (Kara, 2012: 8). Çeviri boyunca bahsedilen tutumunu sürdüren filozof, çevirinin sonuna metinde geçen kelimelerden oluşan bir sözlük eklemiştir. Yaklaşık 2000 kelimenin ele alındığı sözlükte Naim Bey, kimi kavramlarda Encümen'in çalışmasına bağlı kalmış, kimilerindeyse söz konusu kavramlara kendisinin uygun bulduğu karşılıkları vermiştir. Sözgelimi esthétique teriminin Türkçe karşılığı Encümen tarafından bedî'iyyât olarak belirlenirken Babanzâde Türkçe karşılık olarak ilm-i mehâsin terimini önermiştir (Kara, 2012: 334). Öte yandan Encümen'in çalışmasında ele alınmayan fakat çeviride karşılaştığından dolayı Türkçe felsefe diline kazandırdığı pek çok kavram olmuştur. 'Valeur' kavramı değinilen kavramlar arasında dikkat çekmektedir. Düşünür, 'kıymet' kavramı ile karşıladığı 'valeur'u, 'esthétique' ve 'universell' kavramlarıyla ilişkilendirdiğinden belirtilen iki kavramı 'valeur'un yanına ekleyerek üç kavramı birlikte ele almıştır (Kara, 2012: 375). Buna göre estetikte kıymet-i mehâsiniye olarak karşılaşılan kavram, disiplin içinde müstakil bir değer alanının varlığına gönderme yaptığından dikkate değerdir. Diğer taraftan 'universelle' kavramına karşılık sunduğu 'alâ vechi'l- külli sıd' kavramı ile genel anlamında 'değer'in doğrulukla bağlantılı olduğuna işaret etmiştir (Kara, 2012: 375). Ancak filozof, karşılıklarını sunduğu kavramlara ilişkin hiçbir açıklama yapmamıştır. Kavramlara ilişkin herhangi bir açıklamada bulunmaması, sunduğu karşılıkların sadece dolaylı çıkarımlarla anlamlandırılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte sınırlılıklarına rağmen Babanzâde, Istılahât-ı İlmiyye Encümeni ve Rıza Tevfik'in çalışmalarına karşın 'valeur' terimine sözlüğünde yer

vererek, bu terimin felsefi bir zemini olduğuna dikkat çekmiş, tartışılmasına önayak olmuştur.

Babanzâde Ahmet Naim Bey'in ıstılah çalışmasının ardından İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946) tarafından yazılmış olan *Fransızcadan Türkçeye Lûgatçe-i Felsefe* adlı sözlük 1927 yılında yayımlanmıştır. Sözlük, Ertuğrul'un takriben 70 yaşında tamamladığı uzun çalışmalarının sonucudur (Ertuğrul, 2015: 10). Felsefeye ilişkin okuduğu Arapça ve Fransızca metinlerdeki terimlere karşılık bulduğu kavramları not eden düşünür, emeğinin zayi olmasını istemediğinden çalışmalarını genişleterek lügati oluşturmuştur. Buradan anlaşıldığına göre Ertuğrul, Batılı kaynakların yanı sıra birçok Doğulu kaynaktan da yararlanmıştır. Sözü edilen kaynaklar içinde Babanzâde'nin çalışması dikkat çekmektedir. Ertuğrul, Fransızca terimleri esas aldığı sözlüğe 'valeur' kavramını da eklemiş, kavramın Osmanlıca karşılığı olarak Arapça kökenli 'kıymet' kelimesini sunmuştur (Ertuğrul, 2015: 440). 'Kıymet'in hem soyut olarak bir değer taşımak anlamında hem de somut olarak bir değer olmak anlamında kullanıldığını belirten düşünür, ekonomi, sanat ve matematikteki kullanımları da dahil olmak üzere altı farklı anlamını açıklamıştır (Ertuğrul, 2015: 440). Buna göre 'kıymet' ilk olarak bir eşyanın, bir kişi veya belirli bir grup tarafından ne kadar kabul edilebilir ve istenilebilir olduğunun ifadesidir (Ertuğrul, 2015: 40). İlk anlamını asalet kavramı ile örnekleyen Ertuğrul, söz konusu tanımın öznel nitelikte olduğunu belirtmiştir (Ertuğrul, 2015: 40). İkinci ve nesnel anlamında ise 'kıymet', herhangi bir şeyin az ya da çok saygıya ve itibara layık olmasını gösterir (Ertuğrul, 2015: 40). Böylece kavram ikinci anlamında nesnenin yapısal bir özelliği olarak kendisini göstermektedir. Üçüncü olarak herhangi bir şeyin, belli bir amacın gerçekleşmesine aracılık etmesiyle ilgili olan 'kıymet' kavramı, fayda ile ilişkisinde ortaya çıkarken, ekonomide bir varlığın ya da hizmetin ücretçe karşılığını ifade etmektedir (Ertuğrul, 2015: 40). Ortaya koyulan tanımların yanı sıra sanatta değer kelimesinin kullanımına da değinen filozof, müzikte seslerin birbirine süresel konumunu, resimde ise renklerin tonunu belirttiğini açıklamıştır (Ertuğrul, 2015: 40).

İsmail Fenni Ertuğrul, yayımlanmadan hemen önce sözlüğün sonuna bir *Zeyl* eklemiş, 'valeur'u sözlüğe ikinci kez dahil etmiştir. 'Valeur'u yeniden 'kıymet'

kavramıyla eşleştirmiş, yeni felsefede hayır tabirinin yerine kullanıldığını belirtmiştir (Ertuğrul, 2015: 453). Filozofa göre 'kıymet' yeni anlamıyla dini, ahlaki veya sanatsal üstünlük anlamında kullanılmaktadır (Ertuğrul, 2015: 553). İkinci tanımına ilişkin herhangi bir açıklama yapmamışsa da Ertuğrul bu anlamında nesnel olan iyinin özne temelli 'değer'e dönüştüğüne işaret etmiştir.

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere filozof, sözlükte eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşımdan ziyade betimleyici bir yaklaşım benimsemiştir. Kelimenin altı farklı anlamını açıklamıştır fakat tanımları kendi içinde sorgulamamıştır. Söz gelimi, nesnel anlamını açıklarken nesnenin hangi nitelikleri taşıdığından dolayı saygıya ve itibara layık olduğunu ve söz konusu niteliklerin 'kıymet' kavramı ile ilişkisini tartışmamıştır. Dolayısıyla filozofun benimsediği yaklaşım, 'kıymet' kavramına yaptığı açıklamanın tasvir biçiminde kalmasına ve felsefi tartışma düzeyine ulaşamamasına neden olmuştur. Ancak ele alınan sınırlılıklarına rağmen kapsamlı ve tamamlanmış bir sözlük olduğu için Türk düşüncesinde kayda değer bir yer edinmiştir.

Geç Osmanlı'da başlayan Türkçe felsefe dili inşa çabaları, her yeni katkıyla ileriye taşınmış, felsefi kavrayış derinleştirilmeye başlanmıştır. Bu açıdan, ele alınan sözlüklerin tamamı, Türk düşüncesinde önemli bir konum edinmişlerdir. Ancak sözlüklerin taşıdıkları öneme karşın birtakım eksiklikler barındırdıkları ve yeniden değerlendirmeye açık hususlar içerdikleri anlaşılmıştır. Örneğin, aynı kavramların sözlüklerde farklı Türkçe terimlerle karşılanmalarının yarattığı kriz, çalışmaların yer yer duraksamasına neden olmuştur. Aynı kavram üzerinde görüş birliğinin sağlanamaması ise terim önerilerinin tutarlılığının sorgulanmasına yol açmıştır. Daha önce değinilen Istılahât-ı İlmiyye Encümeni ile Babanzâde Ahmet Naim Bey'in estetik kavramına önerdikleri karşılıklar, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bunların yanında çalışmamız açısından sözlüklerde tespit edilen başlıca eleştiri, Babanzâde'nin çalışmasına kadar yayımlanmış olan sözlüklerde 'valeur' teriminin ele alınmamış olmasıdır. Dönemin çeviri hareketleri ve referans alınan kaynaklar, işaret edilen sorunun açıklanması açısından bir çerçeve sunsa da yetersiz kalmaktadır. Çeşitli açılardan eleştirilen sözlüklere karşın Babanzâde'nin ve Ertuğrul'un sözlükleri öncelikle 'valeur' terimini içerdiklerinden dolayı Türk düşüncesine anlamlı bir katkı sunmuşlardır. Naim Bey'in hem İslam kaynaklarından hem de Batılı yayınlardan

yararlanarak yürüttüğü çeviri sonucu, ‘kıymet’ kavramını Türk felsefe diline kazandırması onu bu alanda öncü isimlerden biri haline getirmiştir. Babanzâde’nin ‘kıymet’ kavramını açıklamamasına karşılık İsmail Fenni Ertuğrul kavrama ilişkin kapsamlı bir açıklama yapmıştır. Nitekim, ‘değer’ kavramının çeşitli alanlardaki ve modern felsefedeki kullanımını açıklamıştır

Herhangi bir kavramı bir düşünce sistemi içinde yerleşik ve etkili bir hale getirmenin yolu, ele alınan kavramın daha sık tartışılmasından ve sorgulanmasından geçmektedir. Bu sebeple Babanzâde’nin ve Fenni Ertuğrul’un çalışmalarını izleyen sözlüklerde ‘değer’ kavramının ele alınma biçimleri çalışmamız açısından özellikle önem kazanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın sıradaki adımında, Erken Cumhuriyet’ten günümüze kadar yayımlanmış felsefe sözlüklerindeki ‘değer’ tanımları incelenecektir.

1.1.2. Erken Cumhuriyet’ten İtibaren Felsefe Sözlüklerinde ‘Değer’ Tanımları

Cumhuriyet döneminde ‘değer’ kavramına ilişkin önemli çalışmalardan ilki 1934’te Haydar Tolun tarafından yayımlanmış olan *Felsefe Vokabüleri* adlı sözlüktür. Harf Devrimi’nin ardından yazılmış ilk felsefe sözlüklerinden biri olmasının yanı sıra öztürkçecilik etkisinde yazılan ilk felsefe sözlüğüdür (Tolun, 2018: 34-35). 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kapsamında sürdürülen Türkçeleştirme çalışmalarının nihayete erdiği yıl yayımlanan sözlükte Fransızca kavramlar esas alınmış, ele alınan tüm kavramlar tamamen Türkçeleştirilerek tanımlanmıştır. Tolun, Fransızca kaynakları esas almış ve Türkçe felsefe sözlüklerini kullanmamıştır. Şimdiki adıyla Türk Dil Kurumu’nun çalışmaları doğrultusunda yazılan eserde ‘valeur’ ilk kez ‘değer’ olarak açıklanmıştır. Tolun, ‘valeur’ kavramını ‘değer’, ‘kıymet’ ve yiğitlik olarak açıklamış, kavramın iki anlamını serimlemiştir. Buna göre ilkin ahlâkta yiğitlik anlamına gelen kavram maddi cesareti işaret ederken ikinci anlamında takdire şayan şeyleri ya da bu şeylerin niteliklerini ifade etmektedir (Tolun, 2018: 206). Tanımlardan anlaşıldığı üzere Tolun’un kavramları açıklarken benimsediği yaklaşım betimlemedir. Nitekim ‘değer’in birinci ve ikinci anlamına ilişkin herhangi bir açıklama veya eleştiri ile karşılaşılmamaktadır. Herhangi şeyin övgüye, saygıya layık olmasının belirleyici unsurlarının ne olduğu ve ‘kıymet’in övgü ve saygı gibi kavramlarla ilişkisinin nasıl

kurulduğu belirsizliğini korumuştur. Dolayısıyla tanımın belirsizliği, kavram üzerine yeniden düşünmeyi ve daha derinlikli bir sorgulama yapmayı beraberinde getirmiştir. 'Değer'e yaptığı iki tanımın yanında *kıymet hükümleri (jugements de valeur)* ile 'değer'in siyasal ekonomideki kullanımlarına da değinen yazar, ikincisini *mübadele kıymeti (valeur d'échange)* olarak belirtmiş ve herhangi şeyin fiyatı şeklinde açıklamıştır (Tolun, 2018: 206).

Felsefe Vokabüleri'nde dikkati çeken ve araştırmamız açısından önemli görünen ikinci husus ise Fransızca *axiologie* kavramının da sözlüğe eklenmiş olmasıdır. Böylece yazarın *kıymet nazariyesi* olarak açıkladığı ve Yunanca *axia (değer)* ve *logos (ilim)* kelimelerinden oluşturulduğunu bildirdiği değer kuramı da ilk kez bir felsefe sözlüğüne dahil edilmiştir (Tolun, 2018: 93). 'Valeur'un ilk kez 'değer' olarak açıklandığı sözlükte değer kuramının da ilk defa ele alınması, Cumhuriyet dönemi felsefe tartışmalarına ilişkin ipuçları taşımaktadır. Bu nedenle sözlük, çalışmamız açısından vurgulanmaya değer bir öneme sahiptir. Görüldüğü üzere öztürkçecilik çalışmaları sonucu 'kıymet' kavramı yazım bakımından değişerek 'değer' halini almıştır. Ancak Fenni Ertuğrul'un lügati ile karşılaştırıldığında kavramın anlamca bir değişim yaşamadığı anlaşılmaktadır.

Felsefe terimleri konusunda önemli adımlardan olan bir diğer çalışma ise Türk Dil Kurumu'nun 1942 yılında yayımladığı *Felsefe ve Gramer Terimleri* adlı kılavuzdur. Kılavuz, Dil Kurultayı'nın okullarda okutulacak felsefe dersleri için alana özgü terimleri Türkçeleştirme çabalarının sonucudur. Geç Osmanlı'da Türkçe felsefe dili sorununu çözmek amacıyla kurulan Istılahât-ı İlmiyye Encümeni'ne karşılık Cumhuriyet döneminde Dil Kurultayı'nın oluşturulması, aradan geçen zamana ve yaşanan gelişmelere karşın dil sorununun devam ettiğine işaret etmektedir. Kılavuzu kamuya sunan Kurultay üyeleri, eserin başına ekledikleri dipnotlarla çalışmada üç kararı benimsediklerini ilan etmişlerdir. Benimsenen kararlardan ilki, çalışmalar esnasında Türkçe karşılıkları bulunamayan kavramların eski halinde bırakılacakları; ikincisi, Türkçe karşılıkları bulunmasına rağmen bazı kavramların yaygın biçimleriyle kullanılabilecekleri ve sonuncusu, evrensel oldukları için bazı kavramlara Türkçe karşılıklar aranmayacağıdır (Türk Dil Kurumu, 1942: 10). Üyelerin aldıkları kararların kılavuzun yetkinliğine olan etkisi, eleştirel değerlendirmelerin odağı olmuştur. Karslı,

Çağdaş Türk Felsefesinde Sanat başlıklı yazısında, Kurultay üyelerinin esthétique terimi için Türkçe bir karşılık bulamamış olmalarını ve bedî'iyyat terimini Türkçe karşılık olarak uygun görmemelerini, kılavuzun yeterliliğini sınırlayan bir tutum olarak değerlendirmiştir (Karslı, 2024: 252).

Çeşitli sınırlılıklarına rağmen kılavuz, 'değer' kavramı açısından önemli bir yerde konumlanmaktadır. Fransızca terimlerin esas alındığı çalışma üç bölüme ayrılmış; ilk bölümde terimler Türkçe-Osmanlıca-Fransızca, ikinci bölümde Osmanlıca-Fransızca-Türkçe ve son bölümde Fransızca-Osmanlıca-Türkçe şeklinde sıralanmıştır. Üç dilde karşılıkları sunulan terimler açıklanmamış ve tanımları yapılmamıştır. Bu nedenle çalışma, sözlük olmaktan uzak kalmıştır. Kılavuzdaki terimler arasında Fransızca 'valeur' kavramının Osmanlıca karşılığı 'kıymet', Türkçe karşılığı ise 'değer' olarak belirlenmiştir (Türk Dil Kurumu, 1942: 98). Böylece Türkçe felsefe terimleri bağlamında 'değer' kavramı resmi olarak kabul edilmiş, bundan sonra yazılan felsefe sözlüklerinde 'valeur'un Türkçe karşılığı 'kıymet' değil 'değer' olarak belirlenmiştir. Haydar Tolun'un sözlük çalışmasının ardından *axiologie* kavramı, üzerinde konuşulan kılavuza da eklenerek literatürde kalıcı hale getirilmiştir. *Axiologie* kavramının Osmanlıca karşılığı *kıymet nazariyyesi*, Türkçe karşılığı ise değer kuramı olarak gösterilmiştir (Türk Dil Kurumu, 1942: 191).

'Değer' kavramına ilişkin kapsamlı ve detaylı açıklamaların yapıldığı sözlüklerden biri Mustafa Namık Çankı'nın (1883-1965) *Büyük Felsefe Lûgatı* adlı 1958'de yayımlanan üç ciltlik sözlüğüdür. Yerli ve yabancı birçok kaynaktan yararlanarak oluşturduğu sözlükte Çankı'nın 'valeur' kavramını tüm detayları ile kapsamlıca açıkladığı görülmektedir. 'Kıymet' olarak açıkladığı kavramın Almanca ve İngilizce karşılıklarını açıklamalarıyla belirtmiştir. Kavramın sekiz farklı anlamını sunan Çankı, tüm anlamlarında 'kıymet'in soyut ve somut olarak kullanıldığını ancak somut anlamının yeni olduğunu işaret etmiştir (Çankı, 1958: 396). Türkçedeki 'değer' kavramı ile Arapça 'kıymet' kavramının farkına değinen yazar, 'değer'i kullanmamış, tanım boyunca 'kıymet' kavramını kullanmıştır. Çankı'ya göre Arapça kökenli 'kıymet' kavramı sebat ve devam kavramları ile ilişkili olmakla birlikte dolaylı olarak cesaretle de ilgilidir. Ancak değmek fiilinden türetilen 'değer' kavramında söz konusu durumla karşılaşılmamaktadır (Çankı, 1958: 396). Anlaşıldığı üzere yazar, kavramın

etimolojisi ile yakından ilgilenmiş ve ilkin öznel ve nesnel anlamlarını ele almıştır. Öznel anlamında eşyanın kişi ya da kişiler tarafından arzu edilebilir özelliğini dile getiren 'değer'in; nesnel anlamında şeylerin insanlar tarafından saygı duyulmalarını ve sevilmelerini dile getirdiğini açıklamıştır (Çankı, 1958: 396-397). Önceki sözlüklere benzer bir bişimde şeylerin hangi özelliklerinden dolayı saygıya layık oldukları tartışılmamış dolayısıyla belirsizliğini korumuştur. Bunun sonucunda, yapılan tanım felsefi sorgulama boyutuna ulaşamamıştır. Ayrıca Çankı'ya göre iktisatta bir şeyin karşılığını veya fiyatını dile getiren 'değer'; matematikte ise sayılara ve cebirsel ifadelere işaret etmektedir (Çankı, 1958: 397). 'Kıymet'in ilk olarak iktisatta kullanıldığını ve felsefeye oradan geçtiğini açıklayan yazar, kavrama ilişkin kesin bir tanımın mümkün olmadığını belirtmiş, 'kıymet'e ilişkin eleştirilerini sürdürmüştür (Çankı, 1958: 398).

Çağdaş Türk düşüncesinde 'değer' üzerine fikirler geliştirerek önemli katkılar sunan Hilmi Ziya Ülken (1901-1974), 1969 yılında yayımlanan *Sosyoloji Sözlüğü*'nde, 'değer' ve 'değer'e ilişkin beş kavramı açıklamıştır. Ülken, her toplumun kendine özgü kültür dünyasını oluşturan; fikir, inanç ve kural sistemlerinin birer 'değer' olduğunu belirterek kavramı açıklamıştır (Ülken, 1969: 73). Sosyoloji açısından ele aldığı 'değer' kavramının yanında onunla ilişkili değerbilgisi, değerdüşmesi, değerlibulma, değerlendirme ve değer hükmü kavramlarını da sözlüğe eklemiş ve tanımlamıştır. Örneğin değerdüşmesini, piyasaya aşırı para sürülmesi sonucu, eşyanın değer yitirmesiyle ortaya çıkan bir ekonomik kriz olarak açıklamıştır (Ülken, 1969: 73). Ülken, 'değer'i sosyolojik bağlamda ele almışsa da felsefi açıdan da incelemiş, yıllara yayılan çalışmalarında 'değer'i tartışmıştır. Sözgelimi, 1945 tarihli *Ahlâk* adıyla basılan kitabında 'değer' kavramına ilişkin fikirleri ile karşılaşılmaktadır. Ardından 1964 yılında yayımlanan *Bilgi ve Değer* isimli eserinin *Değer Teorisi* başlıklı ikinci kısmında 'değer'i derinlemesine incelemiştir. İşaret edilen eser, Ülken'in değer anlayışına ilişkin en kapsamlı eserdir. Filozofun 'değer'e ilişkin fikirleri, belirtilen eserle sınırlı kalmamış, 1968 yılında kaleme aldığı *Varlık ve Oluş* adlı eserine de taşınmıştır. Çalışmanın kapsamı doğrultusunda, Ülken'in felsefe temelli 'değer' görüşü daha sonra değerlendirilecektir.

Felsefe terimlerine ilişkin yıllarca çalışma yürüten Orhan Hançerlioğlu'nun (1916-1991) 'değer' tanımı da önemlidir. 1970'te yayımlanan *Felsefe Sözlüğü*'nde 'değer'in yanına parantez içinde Osmanlıca 'kıymet', Fransızca 'valeur' bilgisini düşen Hançerlioğlu, 'değer'i "İki malın birbirlerine olan niceliksel ve niteliksel eşitlik ölçüsü…" şeklinde tanımlamış, ekonominin bir değer bilimi olduğunu eklemiştir (Hançerlioğlu, 1970: 56). Daha sonra 'değer'in tanımlanmasının zorluğundan ortaya çıkan kuramların 'değer'e yaklaşımlarını özetlemiştir. Örneğin, nedret kuramına göre 'değer'i belirleyen eşyanın nadir bulunuşu; fayda kuramına göre belirleyen ise eşyanın işe yararlığıdır (Hançerlioğlu, 1970:). Sözlükte 'değer'i kısaca ve özet niteliğinde ele alan yazar, çalışmalarını ilerleterek 1976 yılında bir *Felsefe Ansiklopedisi* yayımlamaya başlamıştır. İlk ciltte 'değer' kavramını ele alan Hançerlioğlu, 'değer' ve 'değer'e ilişkin yirminin üzerinde kavramı açıklamıştır. *Felsefe Sözlüğü*'nde kısa bir paragrafta 'değer'i açıklamasına karşın, *Felsefe Ansiklopedisi*'nde altı sayfa boyunca 'değer' ve 'değer' ile ilgili kavramları açıklayarak kavramın özetini sunmaktan ötesini yapmış, açıklayıcı bir yaklaşım sergilemiştir. Parantez içinde kavramın Osmanlıca, Fransızca, Almanca ve İngilizce karşılıklarını da belirten yazar, 'değer'i nesnelerin ve olayların insan açısından önemini belirleyen özellik olarak açıklamıştır (Hançerlioğlu, 1976: 275). Türkçe'de değmek fiilinden türetilen sözcük, herhangi şeyin karşılığı olmak anlamına gelmekle beraber karşıladığı ihtiyaca göre anlamı farklılaşmaktadır (Hançerlioğlu, 1976: 275). Buna göre matematikte sayıyı dile getiren 'değer'; etikte iyi'yi; mantıkta doğru'yu; estetikte ise güzel'i dile getirir (Hançerlioğlu, 1976: 275). Kısaca 'değer' kavramını önem ile ilişkilendirerek açıklayan Hançerlioğlu, söz konusu eserinde takındığı açıklayıcı tavır ile *Felsefe Sözlüğü*'ne nispeten somut açıklamalar yapmıştır. Ancak eser dikkatle incelendiğinde, yazarın açıklamalarında izlediği yolun Mustafa Namık Çankı'nın *Büyük Felsefe Lûgatı* adlı sözlüğünde izlediği yol ile benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Çankı gibi ilk olarak 'değer'in etimolojisini açıklayan Hançerlioğlu, yine benzer şekilde matematikteki, estetikteki, ekonomideki anlamlarını açıklamıştır. Çalışmasına bir kaynakça eklememişse de her iki eser karşılaştırıldığında söz konusu benzerlik anlaşılmaktadır.

Türkçe yazılmış felsefe sözlüklerinden biri de Attila Tokatlı'nın (1932-1988) yazdığı *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*'dür. 1973'te yayımlanan sözlüğe diğerlerinden

farklı olarak fotoğraflar ekleyen Tokatlı, kimi kavramları uzun kimi kavramları ise kısaca açıklamaktadır. 'Değer' kavramı kısaca ele aldıklarındandır. Parantez içinde Osmanlıcasını, Fransızcasını ve İngilizcesini açıkladığı 'değer'i, "arzu edilebilir olan her şey" şeklinde tanımlamaktadır (Tokatlı, 1973: 101). Çoğunlukla doğru, iyi ve güzel olarak gruplandırılan değerler arasında doğrunun hakikat ile karıştırılmaması gerektiğini savunan yazar, bir 'değer' olan doğrunun 'olması gerekeni' işaret etmesine karşılık hakikat olan doğrunun 'olana' işaret ettiğini belirtmektedir (Tokatlı, 1973: 101). Bu bağlamda bilgi ve değer arasında bir ayrım yaptığı anlaşılan Tokatlı'nın, 'değer' olan doğruyu 'olması gereken' ile ilişkilendirmesi, 'değer' kavramını irade ile temellendirdiğini göstermektedir. Buna göre 'değer', eylemlerini özgür bir şekilde gerçekleştiren özneyi gerektirmektedir. Başka deyişle, herhangi bir şey öznenin arzusu doğrultusunda 'değer' kazanmaktadır (Tokatlı, 1973: 101). Böylece Tokatlı, 'değer'e ilişkin fikirleri ile kavramın öznel nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. Ancak öznel yanına karşın 'değer'in nesnel bir yanı olduğunu da belirtmiştir. Dürüstlük, bağlılık, erdem ve hak gibi kalıcı olduğunu belirttiği değerlerle kavramın nesnel yanını örneklemektedir (Tokatlı, 1973: 101). Tokatlı'nın, 'değer'in öznel ve nesnel yanları arasında yaptığı ayrıma yakından bakıldığında, 'değer'in hem somut olarak bir değer olmak anlamında hem de soyut olarak bir değer taşımak anlamında iki farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Nitekim öznenin arzudan hareketle yöneldiği nesne somut değeri ifade etmektedir. Buna karşılık, dürüstlük ve hak gibi değerlerle örneklediği nesnelliğin, insanlarda taşınan soyut değerleri temsil ettiği anlaşılmaktadır. Sonuçta Tokatlı'nın, kendisinden önce yapılmış 'değer' tanımlarına farklı yoldan ama benzer şekilde yaklaştığı ortaya çıkmaktadır.

'Değer'in ele alındığı önemli felsefe sözlüklerinden bir diğeri de Bedia Akarsu (1921-2016) tarafından kaleme alınan *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'dür. 1975'te yayımlanan sözlükte üyesi olduğu Türk Dil Kurumu'nun terim çalışmalarını esas alan Akarsu, parantez içinde eski Türkçe'de 'kıymet' olduğunu belirttiği 'değer' kavramına iki tanım yapmıştır. Yazara göre ilk anlamında 'değer' gayesi olan, isteyen ve ihtiyaç duyan bir varlık olarak insanın herhangi bir nesne ile ilişkisinde ortaya çıkan şeydir (Akarsu, 2007: 49). İnsanın yapısal özellerine işaret eden tanımdan anlaşıldığı üzere 'değer'in belirleyicisi öznedir. İnsan çeşitli ihtiyaçları, hedefleri ve arzuları doğrultusunda yöneldiği nesnelere anlamlar yüklemekte ve önemlerini açığa

çıkartmaktadır. Buradan hareketle ilk anlamında ‘değer’in öznel nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Akarsu ikinci tanımında ise temelini aşkın değerlerden alan Scheler ve Hartmann’ın değer sistemlerini örnekleyerek söz konusu değerlerin, insanın yapı özelliklerinden bağımsız olduklarını açıklamıştır (Akarsu, 2007: 49). Böylece ikinci tanımı aracılığıyla, ‘değer’ kavramının belirli çevrelerde nesnel bir temelde ele alındığına işaret etmiştir. Ayrıca yazar sözlükte, ‘değer’e ilişkin on kavramı daha açıklamış ve kendisinden önce kaleme alınan sözlüklerden farklı olarak Fransızca kavramlar yerine Almanca kavramları esas almıştır. Akarsu’nun kavrama yönelik açıklamaları dikkatle incelendiklerinde, ikinci tanımının betimleme özelliği taşımasına karşılık ilk tanımında felsefi bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır. Nitekim özne ile nesne ilişkisine dayandırdığı ‘değer’i, ihtiyaç, arzu ve hedef kavramları bağlamında tartışması kavramı felsefe boyutuna taşıdığını kanıtlamaktadır. Başka bir ifadeyle yazar, ‘değer’i bir kavramsal çerçeve içerisine oturtarak ‘değer’in neliğini felsefe merkezinde tartışmıştır. Akarsu, kavramı felsefi bir tartışma zeminine yerleştirmişse de ele alma biçiminin sınırlı kaldığı ve genişletilmeye açık olduğu söylenebilir.

Afşar Timuçin (1939-2024) ise hazırladığı *Felsefe Sözlüğü*’nde ‘değer’in Fransızca, Almanca ve İngilizce karşılıklarını parantez içinde belirtmiş, Osmanlıca karşılığı olan ‘kıymet’i bunlara eklememiştir. ‘Değer’i, insan için önemli, geçerli ve arzu edilebilir her şey olarak açıklayan Timuçin, birçok tür ‘değer’ olduğunu açıklayarak söz konusu değerlerin bir değer sıralaması yarattığını açıklamıştır (Timuçin, 1998: 72). Böylece değer sınıflandırmalarına da işaret eden yazarın tanımında dikkati çeken diğer nokta ise ekonomi dışında ‘değer’in tamamen öznel nitelikte olduğuna yaptığı vurgudur (Timuçin, 1998: 73). Kısacası ‘değer’i ihtiyaç kavramı ışığında açıklayan Timuçin’in tanımı, değer sınıflandırmalarına yaptığı gönderme ile kısmen ufuk açıcı olsa da yetersiz kalmıştır. Çünkü ‘değer’i ihtiyaç kavramı ile açıklamak, ihtiyaç duymadığımız ya da o an herhangi bir yoksunluğumuzu gidermeyen şeylerin değersiz olarak etiketlenmesine neden olacaktır. Ancak başka bir zamanda aynı şeyin ihtiyacımızı gidererek bir ‘değer’ haline dönüşmesi mümkündür. Söz konusu durum bir kavram karmaşası yaratmaktadır. Dolayısıyla ‘değer’e ihtiyaç kavramından hareketle yaklaşmak, kavrama bir açıklık sunsa da felsefi derinliğini azaltacak bazı sorunlara zemin hazırlamaktadır.

Abdülbâki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun ve Ümit Hüsrev Yolsal'ın hazırladığı *Felsefe Sözlüğü*'nde ise değer temelli öğreti, değerbilgisi, değerlerin yeni baştan değerlendirilmeleri maddelerine ek olarak, Yunan felsefesinde 'değer' anlamına geldiği açıklanan *aksia* kavramına yer verilmiştir (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2008: 50). Eski Yunanca'da 'değer' anlamına gelen *aksia* ile öğreti anlamına gelen *logos* kavramlarının birleşiminden oluşturulan *aksiyoloji*, Türkçeye değerbilgisi olarak aktarılmıştır (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2008: 336). 'Değer'in doğasını inceleyen, değerler alanını araştıran ve değerleri bir sıradüzen içinde ele alan değer bilgisi, 'değer'i genel bir çerçevede ele almaktadır (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2008: 336-337). Ayrıca 'değer'in özünü açığa çıkarmayı amaçlayan değerbilgisi, değerleri kendi içinde amaç ve araç değerler olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2008: 337). Bundan sonra bir felsefe dalı olan değerbilgisinin, değerin ölçütü problemine bakışını ve değer felsefesindeki başlıca gelenekleri açıklayan yazarlar, kavramı genel hatlarıyla betimlemişlerdir. Yine Eski Yunanca'da 'değer' anlamındaki *aksia* ile yöneten, ilk ilke anlamındaki *arkhe*'den türetilen *aksiyarşi* terimini, Türkçede değer temelli öğreti olarak karşılamış, kavramı kısaca açıklamışlardır (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2008: 336). Anlaşıldığı üzere sözlükte, 'değer'e ilişkin kavramlar sayılı olmakla birlikte betimleyici bir yaklaşım benimsenmiştir. 'Değer' kavramının sözlüğe eklenmemesinin yanı sıra ele alınan kavramlara eleştirel bakışla yaklaşılmaması sözlüğün yeterliliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Teoman Duralı'nın (1947-2021) kaleme aldığı *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü* de ayrıca önemli sözlüklerden biridir. Düşünür, ele aldığı kavramların Fransızca, Almanca ve İngilizce karşılıklarının yanı sıra Arapça, Farsça, İtalyanca, Felemenkçe, İspanyolca, Danca, Latince, Yunanca, Rusça ve daha birçok dilde karşılıklarını vermiştir. Bu yönüyle titiz ve özverili bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılan sözlükte 'değer' kavramının değinilen tüm dillerdeki karşılıkları parantez içinde belirtilmiştir. Duralı, 'değer'i birbirini izleyen beş adımda açıklamıştır. İlk adımında kavramın, etimolojisinden kalkarak açıklama yapmıştır. Buna göre değmek'ten türetilen 'değer' kavramı öncelikle, duyuları olan bir canlının kendisi dışındaki bir şeye arada hiç boşluk kalmayacak biçimde temas etmesini dillendirmektedir (Duralı, 2013: 384). Duralı'ya göre temas, kişide çoğunlukla duyum

bazen de duygu oluşturmaktadır. İkinci olarak ise ‘değer’in, temas edilen varlığın kendisine benzer olan varlıklarla karşılaştırılmasından ortaya çıktığı ve göreli bir özellik olarak kavrandığı anlaşılmaktadır (Duralı, 2013: 384). Bundan sonra ‘değer’in ekonomideki kökenini sorgulayan filozofa göre, ‘değer’ kavramı öncelikli olarak ticaret ve ürün bağlamında bu alanda kullanılmıştır (Duralı, 2013: 384). Ayrıca ekonomide toplumun ihtiyaçlarına karşılık gelen maddi, manevi her şey ‘değer’ olarak değerlendirilmiş, ticarette fiyat kavramı ile karşılanmıştır (Duralı, 2013: 384). Ekonomideki kullanımından hareketle ‘değer’in, insanın gerçeklik alanında karşılaştığı, hayalini kurduğu ve zihninde canlandırdığı her şey olduğunu söyleyen Duralı, somut ve soyut şeylere özne tarafından ‘değer’ yüklendiğini belirtmiştir (Duralı, 2013: 384). Son noktada öznenin nesne ile ilişkisinde ‘değer’ olarak açığa çıkan şeyin nesnenin anlamı olduğunu açıklamıştır (Duralı, 2013: 384). Buna göre insanın kavradığı değer, kendisini anlam olarak ortaya koymaktadır (Duralı, 2013: 384).

Duralı’nın ‘değer’e ilişkin açıklaması incelendiğinde, sistemli yapısıyla tüm felsefe sözlüklerinden ayrıldığı ilk bakışta anlaşılmaktadır. Sistematik yönüne bağlı olarak kavrama kazandırdığı felsefi derinlik, özel bir ilgiyi hakettiğinin göstergesidir. Nitekim ‘değmek’ fiilinden türetilen kavramı ilk adımda duyumla ilişkilendirmesi, ‘değer’i estetik boyutuna yaklaştırmış böylece kavramın felsefe tartışmalarındaki düşünsel ufkunu genişletmiştir. Öte yandan insanın nesnede kavradığı ‘değer’in anlamla açığa çıkması, ‘değer’in hem duyumu hem de zihinsel soyutlamayı içerdiğini göstermektedir. Buna göre değer sadece soyut bir fikir ya da somut bir nesne değildir. Filozofa göre ‘değer’ söz konusu iki unsurun birlikte işlediği bir süreçtir. Dolayısıyla çok katmanlı bir özelliğe sahiptir.

‘Değer’in tanımını inceleyeceğimiz son felsefe sözlüğü[1], Ahmet Cevizci’nin (1959-2014) *Büyük Felsefe Sözlüğü*’dür. Cevizci, kavramın İngilizce, Fransızca ve Almanca karşılıklarını parantez içinde belirtmekte ve ahlak, estetik, mantık, dilbilim

[1] Çalışmanın sınırları gereği çeviri sözlükler incelemeye dahil edilmemiştir. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde Türkçeye çevirisi yapılarak düşünce dünyasına katkı sağlayan sözlüklerde de ‘değer’ ve ‘değer’e ilişkin kavramlarla karşılaşılmaktadır. Çeviri sözlükler içinde Osman Pazarlı’nın 1944’te Fransızcadan dilimize çevirdiği *Küçük Felsefe Sözlüğü* ile Aziz Çalışlar’ın 1991’de dilimize kazandırdığı *Felsefe Sözlüğü* ön plana çıkmaktadır.

ve iktisat alanlarındaki kullanımlarını açıklamaktadır. Ahlakta, öznenin olguya yüklediği bir özellik olarak belirlediği ‘değer’, öznenin nesne ile kişisel ilgisini ifade etmektedir (Cevizci, 2020: 492). Buna göre özne olguya belirli istekleri, amaçları, hedefleri ve arzuları doğrultusunda belirli nitelikler yüklemektedir (Cevizci, 2020: 492). Nesnenin sahip olduğu özelliklerine ek olarak, öznenin nesneye yüklediği söz konusu özellik ‘değer’ olarak karşımıza çıkmaktadır (Cevizci, 2020: 492). Böylece nesnenin kendinde taşıdığı özelliklerine sonradan eklenen ‘değer’, öznel bir olgu biçiminde başlayıp nesnel zemine taşınmaktadır (Cevizci, 2020: 492). Ayrıca ‘değer’ bir ölçü olarak, olanla olması gereken ayrımını içermekte; olumlu ve olumsuz olmak üzere iki türüyle karşılaşılmaktadır (Cevizci, 2020: 492). ‘Değer’in normatifliğine gönderme yapan yaklaşım, değerleri haz ve acı, güzel ve çirkin, iyi ve kötü, yararlı ve yararsız, günah ve sevap gibi biri olumlu diğeri olumsuz karşıtlıklar şeklinde sınıflandırmaktadır (Cevizci, 2020: 493). Estetik bağlamında ise ‘değer’, kültürel ürün ve etkinliklerin güzel, hoş, nitelikli, muhteşem vs. şeklinde tanımlanmalarını mümkün kılan özellikleri ifade etmektedir (Cevizci, 2020: 493). Üzerinde konuşulan özelliklerin neler olduğunun başka deyişle herhangi bir kültür üretiminin ve etkinliğinin güzel, hoş, nitelikli biçiminde tanımlanmasına neden olan etkenin sorgulanmaması, tanımın yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Anlaşıldığı üzere Cevizci’nin kavrama yaklaşımı, tanımlayıcı olmaktan çok betimleyici niteliktedir. Yazarın benimsediği tutum, ‘değer’in mantık ve dilbilim alanlarındaki kullanımına ilişkin açıklamalarında da görülmektedir. Mantıkta ‘değer’, bir değişkenin belirli bir yorum çerçevesinde alabileceği olası öğelerden birini ifade etmektedir (Cevizci, 2020: 493). Dilbilimde ise bir dil biriminin dil sistemindeki farklı konumuna bağlı olarak ortaya çıkan anlamını dile getirmektedir (Cevizci, 2020: 493).

Türkçe felsefe sözlüklerindeki ‘değer’ tanımları dikkatle incelendiklerinde, yazarların çoğunlukla betimleme yolunu izledikleri ve eleştirel bakış açısına karşı mesafeli durdukları anlaşılmaktadır. Yazarların söz konusu tutumları, sözlüklerin öğretici ve öğrenciye yönelik bir işlev üstlenmeleriyle açıklanabilir. Felsefe dilinin Türk düşüncesine yerleşmesine eğitim aracılığıyla katkı sunan sözlüklerde, öğrencinin felsefeyle ilgisini sorunlu hale getirmemek amacıyla eleştirel yaklaşımın yerine betimlemenin kullanıldığı söylenebilir. 1942’de yayımlanan *Felsefe ve Gramer Terimleri* adlı çalışmanın okullarda okutulacak felsefe dersleri için hazırlandığı tekrar

vurgulandığında, üzerinde konuşulan durum açıklığa kavuşmaktadır. Sözlüklerde genel olarak ‘değer’in ekonomi başta olmak üzere başka sahalardaki kullanımları serimlenmiştir. Ancak yazarların eleştirel yaklaşıma karşı mesafeli duruşu, ‘değer’e yaptıkları tanımların felsefi tartışma düzeyine ulaşamamasına neden olmuştur. Buna karşılık sözlükler içerisinde özellikle iki tanesi diğerlerinden belirgin biçimde ayrılmaktadır: Bedia Akarsu’nun *Felsefe Terimleri Sözlüğü* ve Teoman Duralı’nın *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*’dür. Her iki sözlüğü diğerlerinden ayıran temel özellik, yazarlarının ‘değer’e karşı takındıkları felsefi tavırdır. Akarsu, öznenin nesne ile ilişkisinde ortaya çıktığını belirttiği ‘değer’in, ne türden ilişkilerde ortaya çıktığını tartışmıştır. İhtiyaç, arzu ve amaç doğrultusunda oluşturduğu kavramsal çerçeve ile ‘değer’i felsefi tartışma boyutuna taşımıştır. Teoman Duralı ise en önce sunduğu sistematik ‘değer’ tanımı ile dikkat çekmektedir. ‘Değer’i sistematik biçimde adım adım tartışan filozofun her adımında kavramın felsefi derinliğini arttırdığı anlaşılmaktadır. Zira ilk adımda duyumla ilişkilendirilen kavramın son noktada anlam bağlamında hem duyumu hem zihinsel soyutlamayı içerdiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla her iki yazarın ‘değer’ tanımlarınını felsefi bir zemin üzerinde inşa etmiş olması, onları problem bağlamında özgün ve kayda değer bir konuma taşımaktadır.

Sonuç olarak, incelenen felsefe sözlüklerindeki ‘değer’ tanımlarından anlaşıldığı üzere, Cumhuriyet’ten önce Arapça kökenli ‘kıymet’ kavramı ile karşılanan ‘valeur’ terimi, Cumhuriyet’teki öztürkçe istekleri sonucunda ‘değer’e dönüşmüştür. Geç Osmanlı’daki Türkçeleştirme çalışmalarında, yabancı terimlerin Arapça kavramlarla karşılanmasının iki nedeni olduğu Kara’nın değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır (Kara, 2012: 34). Buna göre kavramlara Arapça kökenli karşılıklar sunulmasının ilk nedeni, İslam dünyasında bilim dilinin geleneksel olarak Arapça olmasıdır. Bu nedenle, klasik felsefe kaynaklarının sürekliliğini sağlamak ve eski kavramları modern terimlerle ilişkilendirmek amacıyla Arapça tercih edilmiştir (Kara, 2012: 34). Nitekim çalışmamızda daha önce değinildiği üzere Babanzâde’nin terim tartışmalarında söz konusu durumla karşılaşılmaktadır. Öte taraftan Babanzâde’nin ve Ertuğrul’un referans aldıkları kaynaklar gözetildiğinde, çalışmalarında Batılı kaynaklar kadar İslam kaynaklarını kullandıkları açığa çıkmaktadır. Söz konusu kaynaklar arasında Gazalî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi büyük İslam düşünürlerinin

eserleri dikkat çekmektedir. Bunlardan hareketle filozofların ‘valeur’ terimine sundukları ‘kıymet’ kavramının İslami bir nüans taşıdığı ve gelenekle ilintili olduğu çıkarsanabilir. ‘Kıymet’in geleneksel bir kavram olarak işaretlenmesi, kavramın düşünce dünyasına sorguya gerek duyulmadan yerleştirildiğini ve nesnel bir kabul olarak ele alındığını ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle eleştirel düşüncenin konusu olmaktan çıktığı ve normatif bir nitelik kazandığı anlamını taşımaktadır. Bununla birlikte Kara’ya göre kavramlara Arapça karşılıklar bulunmasının ikinci nedeni siyasal olmakla birlikte yürütülen İttihad-ı İslâm politikalarına entelektüel bağlamda destek olmaktır (Kara, 2012:34).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise öztürkçecilik istekleri karşısında ‘valeur’ kavramının ‘değer’ ile karşılandığı görülmektedir. Kavramın yeni karşılığı olan ve değmek’ten türetilen ‘değer’, kavramın yalnızca biçimsel anlamda değil, düşünsel anlamda değişmesine de neden olmuştur. Geç Osmanlı’da bir şeyin karşılığı olarak anlaşılan ‘kıymet’ kavramı, nesnel bir özellik olarak anlaşılmaktadır. Buna karşılık Cumhuriyet’teki ‘değer’ kullanımı, herhangi bir şeyin özne ile bağlantısına işaret etmektedir. Dolayısıyla ‘değer’, öznelliği ve ilişkiselliği açığa çıkarmaktadır. Bu dönemdeki sözlüklerde ‘değer’ kavramının felsefi derinliğinin arttırıldığı gözlemlenmektedir. Nitekim Tolun’un felsefe sözlüğünde ‘değer’ henüz Geç Osmanlı’nın kavrayışından koparılmamış ve nesnel, normatif bir kavram biçiminde sunulmuştur. Buna karşılık Duralı’nın sözlüğünde ‘değer’ kavramı, çok katmanlı ve bütünlüklü bir anlama kavuşturulmuştur. Buradan hareketle kavramın yalnızca dilsel değil, düşünsel bir dönüşüm yaşadığı da anlaşılmaktadır. Söz konusu dönüşümün, çağdaş Türk düşüncesinin düşünsel ufkuna yönelik önemli bir eşik olduğu belirtilebilir.

Felsefe sözlüklerinde ‘değer’ kavramına yönelik ortak ve net bir tanım geliştirilemediği incelemeler sonucunda açığa çıkmaktadır. Bununla birlikte sözlüklerde ‘değer’ kavramının felsefi derinliğini artırmaya yönelik çalışmalar olmakla birlikte yeterli düzeyde felsefi derinliğe ulaşılamadığı görülmektedir. Diğer taraftan ‘değer’ kavramı filozoflar tarafından da sorunsallaştırılmış ve tanımı tartışılmıştır. Buradan hareketle kavramın tanımına ve felsefi derinliğine ilişkin

araştırma filozofların değer tanımları üzerinden sürdürülecek ve yeterlilikleri tartışılacaktır.

1.2. Filozofların Değer Tanımları

'Değer' kavramı, Geç Osmanlı'da yayımlanmış olan felsefe sözlüklerinde yeteri kadar ele alınmamışsa da düşünürler tarafından tartışma konusu olmuştur. Sözü edilen dönemde müstakil değer tartışmalarına rastlanmamakla birlikte bazı çalışmalarda 'değer' kavramına değinildiği görülmektedir. Örneğin, Ahmet Midhat Efendi (1844-1912) ekonomi bilimini tartıştığı *Hall-ül Ukad* adlı eserinde 'kıymet' kavramını servet ile ilişkisinde dolaylı olarak ele almıştır. Kurucusu olduğu Tercüman-ı Hakikat Gazatesi'nde yayımlanan yazılarını adı geçen eserde mektuplar halinde toplayan Midhat Efendi, dördüncü mektupta ele aldığı servet kavramının tanımını tartışırken Adam Smith (1723-1790) taraftarlarının servet kavramına 'kıymet'i de eklediklerini belirtmiş ve kavramı incelemiştir (Midhat, 2005: 305). Buna göre servet hem faydayı hem de 'değer'i içermekle birlikte her ikisi de işe yarar ve görelidirler (Midhat, 2005: 306). 'Değer'in tanımından ziyade öznelliği ya da nesnelliği ile ilgilendiği görülen düşünür, kavramı fayda ile ilişkilendirerek ele almıştır. Ahmet Midhat Efendi, kavramı dolaylı bir şekilde tartışmışsa da zamanında 'değer'in ele alınışına ışık tutması açısından önemlidir. Ülken'e göre Ahmet Midhat, Türk düşünce dünyasında Batı'nın felsefe sorunlarına yönelen ilk düşünür olarak değerlendirilebilir (Ülken, 1992: 115).

Osmanlı'nın geç döneminde, 'değer'in neliğine ilişkin özerk bir tartışma bulunmamakla birlikte Gökalp'in Türk düşüncesinde böyle bir sorunun doğduğuna dikkat çekmesi önemli bir adımdır. Bununla birlikte Gökalp'in dikkat çektiği sorun, 'değer' kavramının felsefedeki görünürlüğünü artırmaya yönelik bir girişim olsa da başarıya ulaşamamış ya da karşılığını çok geç bulmuştur. Mustafa Şekip Tunç (1886-1958), Gökalp'in yaklaşımına ilişkin değerlendirmesini yıllar sonra şu sözlerle açıklamıştır: "Vakta ki Türk Milliyetçiliği Ziya Gökalp ile terkibi ve sistemli bir şekil aldı. Manevi hayatımızı teşkil eden siyasî, dinî, ahlâkî, iktisadî, bedii bütün kıymetler birer mesele olmağa ve hepsinin bir ilim ve düşünce konusu oldukları gün geçtikçe anlaşılmağa başladı" (Tunç, 1959: 18). Tunç'un sözlerinden anlaşıldığı üzere 'değer'

kavramı, Cumhuriyet döneminde felsefede görünürlük kazanmış ve kendi başına bir problem olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda 'değer' sorununun Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinin bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan 'değer'e ilişkin tartışmalar, kurumsallaşma sonucu 1 Ağustos 1933'te Dârülfünûn'dan dönüştürülen İstanbul Üniversitesi ev sahipliğinde yürütülmüş ve uzun bir süre burada sürdürülmüştür. İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunun ardından gerçekleşen disiplinleşme ile değer felsefesi kendine özgü bir alan olarak Türk düşüncesindeki yerini almıştır. Değer felsefesinin bağımsız bir alan olarak ortaya çıkışı, birçok düşünürün 'değer' üzerine eğilmesi ve fikirler üretmesi sonucunu doğurmuştur.

Felsefe sistemlerinde 'değer'i tartışan filozofların değerin tanımlanması konusunda ikiye ayrıldıkları görülmektedir: 'değer' tanımı yapanlar ve 'değer'in tanımlanmasına karşı çıkanlar. Tanımlama sorununa yönelik ortaya çıkan iki zıt görüş 'değer'in neliğine ve sınırlarının belirginleştirilmesine ilişkin fikirler vermesi açısından önemli bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle öncelikle 'değer'i tanımlayan filozofların tanımları ele alınacaktır.

1.2.1. Hilmi Ziya Ülken'in Tanımı

Hilmi Ziya Ülken, 'değer' üzerine en kapsamlı fikirlerini, 1964 yılında yayımladığı *Bilgi ve Değer* adlı eserinde sunmuştur. İşaret edilen eserde konuya ilgisinin 1920'lerin[2] ortasından itibaren başladığı ve zamanla kapsamlı ve sistemli bir şekil aldığı anlaşılmaktadır (Ülken, 2016: 9-10). Filozofun 'değer' anlayışındaki özgünlük, 'değer'i bilgi ve varlık ile birlikte felsefenin temel problemleri arasında konumlandırmasında açığa çıkmaktadır (Ülken, 2016: 197). Böylece değer felsefesini kendine özgü bir alan ve 'değer'i de felsefenin müstakil bir sorunu olarak atayan Ülken, Cahit Tanyol'un daha önceden ifade ettiği gibi Türkiye'de değer felsefesinin kurucusu statüsüne ulaşmıştır (Eralp, Tanyol, Yetkin ve Anıl, 1977: 115). Öte yandan filozofun değer hakkındaki görüşlerinin kökeninin Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanması ve 1945-48 yılları arasında 'değer'e ilişkin dersler yürütmüş olması değer felsefesinin kurucusu olduğunu destekleyen ayrıntılardır. İstanbul Üniversitesi'nde

[2] Ülken, eserin *Birkaç Söz* başlığıyla sunulan önsözünde konuya ilgisini şu sözlerle açıklamıştır: "Bu kitap yirmi yıl önce (1945-48) İstanbul Edebiyat Fakültesinde vermeye başladığım derslerin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Fikirlerimin ilk tohumları 1925'te belirmeye başlamıştı."

sunulan ‘değer’ konulu dersler, ‘değer’in bir sorun olarak ele alınmasına ve değer felsefesinin bir disiplin olarak kurulmasına yol açmıştır. Ülken’in ardından Takiyettin Mengüşoğlu (1905-1984) ve İoanna Kuçuradi ‘değer’i tartışarak değer felsefesinin disiplinleşmesine öncülük etmiştir.

Ülken, ‘değer’ araştırmalarına öncelikle ‘değer’, hakikat ve gerçek alanları arasındaki ilişkiyi çözümlemeye yönelik bir tartışmayla başlamıştır. Buna göre ‘değer’in esas özelliği varoluş alanında yer almasıdır. Var olmayan şeyin değerinden söz etmek mümkün değildir. “Değer her şeyden önce bir varlığın tespitine dayanır ve ancak sezgi ile kavranabilir” (Ülken, 2016: 198). Filozofa göre değerler, varlık alanına bağlanmak zorundadırlar. Aksi takdirde ‘değer’ yalnızca öznenin keyfi icadı gibi görünecek ve kurgusallık bunalımına düşecektir (Ülken, 1958: 193-194). ‘Değer’in bir gerçeklik alanı olduğuna işaret eden ifade, ‘değer’ ile gerçek arasında bir karmaşa yaratmaktadır. Ancak ikisi de somut olmalarına karşın bakış açısına veya özne ile ilgilerine göre birbirlerinden ayrılırlar. Ülken’in verdiği örnekle, “Hayat bir biyolojist için gerçek, fakat yaşayan için bir değerdir” (Ülken, 2016: 201). Objenin bizden bağımsız varlığı onu gerçek yaparken, bizimle ilgisi onu ‘değer’e dönüştürmektedir. Böylece ‘değer’in varoluş alanına bağlı olduğunu saptayan Ülken, bundan sonra ‘değer’in neliğini değer felsefesinin başlıca sorunu olarak belirlemiş ve ‘değer’i tanımlamayı denemiştir.

Ülken’e göre “ortak duyu anlamı ile değer veya kıymet deyince bizim kendisine muhtaç olduğumuz, kendisini aradığımız, bizi tamamlayan bir şey anlarız” (Ülken, 2016: 205). Anlaşıldığı üzere Ülken ‘değer’i salt ihtiyaç kavramına dayandırmaktadır. Ayrıca filozofa göre değerler, tecrübe ve inanç olmak üzere iki şekilde elde edilebilmektedirler. Değerlerin tecrübe ya da inançla elde edilmelerine bağlı olarak değerde bilgi ve inanç alanı olmak üzere iki alan ortaya çıkmaktadır (Ülken, 2016: 208-209). Ülken bundan sonra ihtiyaç ve nesne arasındaki ilişkiyi çözümleyerek değerin neliğine illişkin fikirlerini geliştirmiştir.

Ülken’e göre ihtiyaç, eksikliğini duyduğumuzdan ötürü kendisine yöneldiğimiz fakat ne olduğunu bilmediğimiz şeydir (Ülken, 2016: 221). Arzu ve ihtiyaç arasında ayrım yapan Ülken’e göre arzu, bilinçte hazır olan objeyi hedef edindiğinden içkin ve subjektif bir süreçtir. Oysa ihtiyaç, ‘değer’in tanımından da

anlaşıldığı üzere insanın yapısında eksik olan aşkın objeye yöneldiğinden aşkın ve objektif bir süreçtir (Ülken, 2016: 213-214). Buna göre ihtiyaç herhangi gelişigüzel şey değil, bilincin yapısını tamamlamak için yöneldiği şeydir. Ülken'e göre "şuur kendinde eksildiğini duyduğu varlığı tamamlamak için kendi varoluşunu aşar. Şuurun bu atılışı 'ihtiyaç'ır" (Ülken, 2014: 374). Daha açık bir ifadeyle ihtiyaç, bilincin aşkın nesneye yönelerek gerçekleştirdiği bir eylemdir. Eylemin yöneldiği aşkın nesne ise 'değer'in kendisidir (Ülken, 2016: 214). Bilincin ya da öznenin aşkın nesneye doğru yöneliminin başarılı bir şekilde sonuçlanmasını diğer deyişle 'değer'in ortaya çıkmasını sağlayan unsur ise duyu verileridir. Bu bağlamda Ülken, 'değer'de üç temel unsur saptamıştır: gerçek veri, aşkın nesne ve özne. Belirtilen unsurlar, filozofun sunduğu örnekle açıklık kazanmaktadır.

> *Rembrandt'ın bir tablosu, mesela "Gece Nöbetçisi" karşısında büyük bir hayranlık duyuyoruz. Bu hayranlık hazır olmayan bir objenin, diyelim bir şekiller ve renkler harmonisinin tamamlayıcısı olmak vasfından ve bunun en geniş insan eğilimlerine uymasından ileri geliyor. Burada tabloyu yapan veya seyreden insanın tavrı değerin sübjektif unsurudur. Tabloda hayran olduğumuz olağanüstü harmoni iç hayatımızı tamamlayan aşkın objedir. Ressamın kullandığı renkler, valörler, onun bu aşkın objeyi gerçekleştirmek için faydalandığı duyu verileridir. Fakat aynı duyu verileri bir fizikçi için optik biliminin konusundan başka bir şey değildir. Çünkü bir fizikçi, sırf fizikçi olması bakımından, burada süje ile duyu verileri arasında bir ilişki kurar ve bu verileri süjeden bağımsız olarak kavrar. Duyu verilerini aşan ve asıl onları değerlendiren, muhteva haline getiren aşkın objeyi, yani ihtiyacın yöneldiği bulunmayış halini görmez.* (Ülken, 2016: 215)

Anlaşıldığı üzere 'değer'in ortaya çıkabilmesinin koşulu, üç unsurun aynı zamanda bulunmasıdır. Ülken'e göre değerlendirme etkinliği içinde ortaya çıkan 'değer' aynı zamanda bir değerlendirmedir (Ülken, 2016: 218). 'Değer'i değerlendirme ile eşitleyen yaklaşım, 'değer'in esas özelliğini yani çift kutupluluğunu göstermektedir. Buna göre "bu değerlidir dediğimiz zaman, onun karşıtı değersizdir, veya "Bu değerli değildir"i de içine alır" (Ülken, 2016: 227). 'Değer'in çift kutupluluğunun, toplumda düzensizliğe neden olabileceğini belirten filozof, söz konusu düzensizliğin başkasının varlığı ile aşılabileceğini savunmaktadır (Ülken, 2016: 232-236). Kısacası değerler alanında bulunan çift kutupluluk ortak değerleri imkansızlaştırmaktadır. İmkansızlığı ortadan kaldırmanın ve toplumda bir düzen kurmanın yolu, insanların birbirlerini manevi bir varlık olarak karşılamaları dolayısıyla da birer kişi değeri taşıdıklarını benimsemelerinden geçmektedir.

Ülken'in kapsamlı ve sistemli bir dizi adımla 'değer' görüşünü geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle değer felsefesinde önemli bir figür haline gelen filozof, diğer taraftan 'değer'i tanımlayan sayılı isimden biri olduğu için bu alanda özel bir ilgiyi hak etmektedir. Değer felsefesindeki önemine karşın 'değer' tanımının, üzerinde yeniden düşünmeye açık bir yapıda olduğu görülmektedir. Ülken'in değer tanımına yönelik eleştirel değerlendirmeler birinci bölümün son alt başlıında ele alınacaktır. Şimdi 'değer'i tanımlamayı deneyen bir başka düşünürün, Erol Güngör'ün değer görüşü incelenecektir.

1.2.2. Erol Güngör'ün Tanımı

Erol Güngör (1938-1983) sosyal psikoloji, ahlak, milliyetçilik ve kültür konularındaki çalışmalarıyla çağdaş Türk düşüncesinin önemli düşünürleri arasında yer almaktadır. Batılılaşma, modernleşme, kültür ve medeniyet kavramlarına ilişkin incelemeleri ve Türk modernleşmesine yönelik eleştirileriyle Türk düşüncesini tarihsel sorunları bağlamında ele almıştır. Sözü edilen çalışmalarının yanında 'değer'in tanımı ve sınıflandırılması hakkında fikirler geliştirmiştir. Güngör, 'değer' problemine yönelik görüşlerini, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar (1978)* başlıklı profesörlük tezinde ayrıntılı ve sistematik bir biçimde ortaya koymaktadır. Düşünürün söz konusu çalışmasında ahlaki değerler merkezi bir konumda olmakla birlikte ahlakın psikolojinin araştırma alanına neden dahil edildiği, ahlaki değerlerin insan davranışlarıyla ilişkisi ve söz konusu değerlerin oluşum ve öğrenilme süreçleri ele alınmaktadır. Öncelikle ahlakın neden psikolojinin konusu haline geldiğini açıklamayı amaçlayan düşünür, psikolojinin bilim olup olmadığına yönelik bir tartışma ile araştırmasına başlamaktadır.

Erol Güngör'e göre ahlakın temelinde nesnel olarak ölçülebilen olgular yerine öznel değerler bulunduğu için ahlak bir bilim değildir (Güngör, 1998a: 17-18). Filozofa göre ahlak, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olmakla birlikte insanların bir arada yaşamalarından doğmuştur. Bu nedenle sosyal bir olgu olarak kabul edilmektedir (Güngör, 1998b: 21). Ahlakın sosyal bir olgu oluşu, onu diğer sosyal bilimlerin konusu haline getirmekle birlikte psikolojinin de konusu haline getirmektedir (Güngör, 1998a: 19). Diğer taraftan psikoloji, insanın çevresine uyumunu incelediği ve söz konusu çevrelerden en önemlisi toplumsal çevre olduğu

için ahlak psikolojinin araştırma alanına dahil edilmektedir (Güngör, 1998b: 21). Böylece gündelik hayatta sürekli yaşanan bir olgu olarak ahlakın psikoloji ile doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ahlakın psikoloji ile ilişkisini açığa çıkaran Güngör, bundan sonra ahlaki davranışı inceleyerek 'değer' hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktadır:

> *Ahlâkî davranışın en ayırdedici özelliği birtakım insanların ve düşüncelerin iyi ve kötü hükümleri çerçevesinde ele alınmasıdır. Biz bu türlü hükümlere değer hükümleri diyoruz. Değer hükümleri birşeyin arzu edilebilir -iyi- veya edilemez -kötü- olduğunu belirten ifadelerdir. İnsanlar, şeyler, insanların davranış ve niyetleri hakkında değer hükümleri veririz: Çalışkanlık iyi bir vasıftır, Demokrasi iyi bir rejimdir, filan marka arabalar çok güzeldir, gibi. Dikkat edilirse ahlâkî hükümler böyle birer değer hükmüdür, ama değer hükümlerinin hepsi ahlâkla ilgili şeyler değildir. Şu halde ahlâkî hüküm denince, ahlâkla ilgili değer hükümleri kasdedilmektedir.* (Güngör, 1998a: 27)

Bir şeyin arzu edilir olmasına ya da olmamasına ilişkin yargı ifadelerini değer hükmü olarak belirleyen düşünür, mantıksal bir çıkarım yoluyla 'değer' nedir? sorusunu yanıtlamaktadır. Buna göre "değer hükmü birşeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifade ise, o halde değer de birşeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır" (Güngör, 1998a: 27). 'Değer'in bir inanç olarak tanımlanması, kavramın nesnelliğinin ya da öznelliğinin tartışılmasına neden olmaktadır. Güngör, felsefenin ve psikolojinin 'değer' problemini farklı şekillerde ele aldıklarını açıklayarak, psikolojinin 'değer'in objektifliği meselesiyle ilgilenmediğini belirtmektedir (Güngör, 1998a: 28). Psikoloji değer problemini, 'değer'in insan davranışları üzerindeki belirleyiciliğini göstermek amacıyla ele almaktadır. Bu nedenle psikolog için 'değer'in yalnızca bir inanç olarak ele alınması yeterlidir (Güngör, 1998a: 28). Güngör'e göre 'değer', dünyanın belirli bir kısmına ilişkin idrak, duygu ve bilgilerin birleşiminden oluşmaktadır. Bu nedenle 'değer', inancın belirli bir türü olmakla birlikte ondan daha yukarıda bir zihin organizasyonudur (Güngör, 1998a: 28). Birden çok inancın bir araya gelerek oluşturduğu düzenli zihinsel yapıyı 'değer' olarak açıklayan düşünür, 'değer'in yapıcı unsurlarının bilgi, duygu ve hareket olduğunu ifade etmektedir:

> *Nitekim biz bir değere sahip olduğumuz zaman onun hem tutulacak en doğru yol olduğunu düşünüyoruz, hem o konuda duygusal davranıyoruz -değere karşı pozitif tavır takınıyor, aksi durumların aleyhinde bulunuyoruz-, hem de değer bizi belli bir istikamette hareket etmeye itiyor.* (Güngör, 1998a: 29)

‘Değer’in bilgi, duygu ve hareket unsurlarının birleşiminden oluşması, kavramı deneyim alanına taşımaktadır. Diğer deyişle Güngör’ün sosyal psikoloji kapsamında açıkladığı ‘değer’ kavramı, hayatın pratik alanına yayılmaktadır. Diğer taraftan değerin çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu açığa çıkmaktadır. Bir yanıyla düşünceye diğer yanıyla duyguya bağlı olduğu görülen ‘değer’in, kişiyi eyleme yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Güngör, düzenli bir zihinsel yapı olduğunu vurguladığı ‘değer’in, manevi varlık tarzına sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda insanların birbirlerinin zihinlerini okumalarındaki imkansızlığa dikkat çekerek, değerlerin insan davranışlarının incelenmesi sonucunda ortaya çıktıklarını açıklamaktadır (Güngör, 1996: 56).

Erol Güngör’ün sosyal psikoloji çerçevesinde geliştirdiği ‘değer’ tanımının alana önemli katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Öncelikle ‘değer’in felsefedeki konumunu ve ele alınma biçimlerini irdeleyerek bir ‘değer’ tanımı geliştiren düşünür, bu yönüyle kendine özgü bir konum edinmiştir. Güngör ayrıca ‘değer’in oluşumunu düşünce, duygu ve eylem kavramları ile açıklayarak 'değer' sorununa ilişkin kavramsal bir çerçeve sunduğu için alanda ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında düşünürün ‘değer’ tanımında birtakım sınırlılıklar olduğu görülmektedir. Söz konusu sınırlılıklar ve Güngör’ün ‘değer’ tanımına yöneltilebilecek eleştiriler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir. Bu aşamada ‘değer’i tanımlama girişiminde bulunan Betül Çotuksöken’in tanımı incelenecek ve değer felsefesine sağladığı katkılar açığa çıkarılacaktır.

1.2.3. Betül Çotuksöken’in Tanımı

Betül Çotuksöken, çağdaş Türk düşüncesinde felsefenin kendisini sorunlaştırarak yeniden tanımlama çabasıyla ön plana çıkan düşünürler arasındadır. Felsefeyi yeniden tanımlama çabasını insan felsefesi, etik ve insan hakları konularına taşıması, Çotuksöken’in Türk düşüncesi içindeki yerini belirginleştirmektedir. 1991 yılında yayımlanan *Felsefi Söylem Nedir?* adlı yapıtından itibaren felsefenin ne olduğunu, konusunu ve konusuna yaklaşımını tartışan düşünür, felsefeyi varolan, düşünme ve dil arasındaki ilişkileri inceleyen bir etkinlik olarak açıklar (Çotuksöken, 1994: 60). Düşünüre göre dünyada kendi başına var olanlar ancak insanın düşünme ve dil edimleriyle karşılaştıklarında belirsizliklerinden kurtularak bir nesneye dönüşürler.

Bu nedenle felsefenin temel inceleme alanı, dışdünya-düşünce-dil ve daha geniş ölçekte insan-dünya-bilgi ilişkileridir (Çotuksöken, 2023: 28). Felsefenin bu şekilde konumlandırılması sonucu insanın hareket noktası olarak alındığını belirten Çotuksöken, insan bağlamının dışında ne anlam ne kavram ne de bilgi yaratılamayacağını vurgulayarak felsefenin tümüyle insan varlığına dayalı olduğunu savunmaktadır (Çotuksöken, 2023: 28). Felsefeyi tanımlama sürecinde insanın bu merkezi rolünü saptaması, düşünürü varlık felsefesinde yeni bir disiplin kurmaya götürür. Geleneksel ontolojiyi antropolojiye dayandıran yeni disiplin, insan-varlıkbilgisi ya da Çotuksöken'in kavramsallaştırdığı biçimiyle antropontolojidir. Çotuksöken 'değer'i, geliştirdiği antropontoloji yaklaşımı içinde tartışmakta ve tanımlamayı denemektedir.

Antropontolojiyi felsefenin temel disiplini olarak konumlandıran Çotuksöken, antropontolojinin ya da insan ontolojisinin özcü yaklaşımlardan ayrıldığını özellikle belirtir. Değişmezlik kategorisinin egemen olduğu özcülük, insanın durağan ve tek yanlı belirlemelerle ele alınmasına neden olmaktadır (Çotuksöken, 2023: 26). Ancak antropontoloji, insanın sabit ve değişmez bir özü olmadığını ileri sürer. Bu nedenle özcülüğe karşı nominalist ya da adcı yaklaşımı benimser. Nominalist yaklaşımda değişim kategorisi egemen olmakla birlikte insan bağlantılarında ele alınır (Çotuksöken, 2023: 26). Çotuksöken'e göre insanın bağlantılarının taşıyıcı temeli arada olmaktır. İnsan ontolojik olarak arada olan bir varlıktır. Arada olmak kelimenin tam anlamıyla insanın kendisi ile kendisi olmayan arasında bulunması, ilgileri, ortaklıkları, bağlantıları ve ilişkileri olması durumudur (Çotuksöken, 2023: 169). Nermi Uygur'un öğrencisi olan Çotuksöken, insan dünyasının bunalımlı bir dünya olduğu ve yaşama dünyasında da karşılaşılan bunalımların insanın varlıksal yapısından kaynaklandığı görüşünü hocasından devralır. Bu bağlamda sürekli kendi ile kendisi olmayan arasında olan insanın hep bir gerilim -daha belirgin adıyla bunalım- içinde olduğunu vurgular (Çotuksöken, 2023: 168). Çotuksöken, gereksinim-değer geriliminin insanın yaşadığı en temel gerilim olduğunu belirterek 'değer'i tanımlamaktadır.

Çotuksöken'e göre değerler, "dış dünyada somut-tekil karşılığı olmayan, tümüyle düşünsel alana ait olan, ad olarak dilde karşılığını bulan, görünürlüğü içindeki

tüm eylemleri, tüm yaşama dünyasını etkileyen yapılardır" (Çotuksöken, 2023: 97). Kısaca 'değer' bir kavramdır. Kavramlar ise tüm var olanların anlamlandırılmalarını ve bilinmelerini sağlayan çerçevelerdir (Çotuksöken, 2001: 102). Anlaşıldığı üzere Çotuksöken, 'değer'i nominalist çizgide açıklamakta ve dünyada somut karşılığı olmayan bir tümel (genel ad) olduğunu belirtmektedir. Buna göre 'değer' insan zihninde oluşmakla birlikte dilde kavram olarak bulunur. Bu noktada bir kavram olan 'değer'in zihinde nasıl oluşturulduğu bir sorun olarak açığa çıkmaktadır. Çotuksöken, kavramların zihinde oluşturulma biçimlerinin psikolojinin konusu olduğunu vurgulamakta ve felsefenin bu psikolojik oluşum süreci üzerinde durmadığını açıklamaktadır (Çotuksöken, 1994: 44). Felsefi açıdan önemli olan, kavramların dış dünyadaki varolanlarla olduğu gibi iletilebilme bakımından dilsel olanla da bağlantılı olduğudur (Çotuksöken, 1994: 44). Düşünüre göre zihinde psikolojik süreçlerle oluşan kavram, dilde kendini nesnelleştirerek, tanım ve açıklama aracılığıyla öznelerarası bir duruma gelerek tam anlamıyla varlık kazanmaktadır (Çotuksöken, 1994: 44). Çotuksöken'in yaptığı tanımda dikkati çeken diğer özellik, 'değer'in eylemleri ve tüm yaşama dünyasını etkileyen bir yapıda olmasıdır. Dünyada somut ve tekil bir varlığı olmamasına karşılık değerler, görünür olan eylemleri belirlerler (Çotuksöken, 2021: 133).

Çotuksöken, 'değer'in eylemleri yönetme ve yönlendirme özelliğini, insanın gereksinimleriyle kurduğu ilişki ve bu ikisi arasında yaşadığı gerilimden hareketle ortaya koyar. Gereksinim, insanın diğer canlılarla ortak olarak paylaştığı somut dünyaya işaret etmekte, insanın da diğer canlılar gibi çeşitli ihtiyaçları olan ve eylemlerini buna göre belirleyen bir varlık olduğunu göstermektedir. Ancak insan diğer canlılar gibi gereksinimlerini merkeze alarak varlığını sürdürmez ve eylemlerini de yalnızca gereksinimlerini karşılamaya yönelik mekanik bir biçimde gerçekleştirmez (Çotuksöken, 2023: 52). Çünkü insan ihtiyaç duyan bir varlık olmanın yanında bir olanaklar varlığıdır. Bu özelliği doğrultusunda kendisine açtığı toplumsal, tarihsel ve kültürel varoluşuyla değerler üreterek yaşamını sürdürür (Çotuksöken, 2023: 52). Bu nedenle insan diğer canlılardan ayrı olarak gereksinim-değer geriliminde yaşar (Çotuksöken, 2023: 52). Felsefi deyişle insanın tekil tümel geriliminde yaşadığını ifade eden Çotuksöken, söz konusu gerilimi varolan ve kavram arasındaki ilişkiye taşıyarak daha anlaşılır bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu

bağlamda gereksinim dünyada somut olarak var olan bir tekile işaret ederken, ‘değer’ insan zihninde kavram olarak var olan bir tümele ve daha açık bir biçimde insanın eylemlerini yöneten insanca bakışa işaret etmektedir (Çotuksöken, 2023: 53). Diğer deyişle ‘değer’, insanın ihtiyaçlarına nasıl yaklaşması gerektiğini belirleyen soyut ilkeleri belirtmektedir.

Çotuksöken, geliştirdiği antropontoloji doğrultusunda ‘değer’i tanımlamaktadır. İnsana ilişkin çalışmaları kapsamında ele aldığı değer sorunu ile Türk düşüncesine katkı sağlayan düşünürün ‘değer’ tanımının birtakım eleştirilere zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Çotuksöken’in ‘değer’ tanımına yöneltilebilecek eleştiriler *Tanımlardaki Sorunlar* başlığında incelenecektir.

Çağdaş Türk düşüncesinde ‘değer’i tanımlamaya yönelik girişimlerin sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Ele alınan ‘değer’ tanımlarının alana önemli ölçüde katkı sağlamakla birlikte kavramı bütün yönleriyle açıklamada yetersiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Buna karşılık Takiyettin Mengüşoğlu ve İoanna Kuçuradi ‘değer’in tanımlanmasına karşı eleştirel bir tutum sergileyerek ‘değer’in tanımlanması sorununa farklı yönlerden katkı sunmaktadır. Çalışmanın sıradaki başlığında, her iki düşünürün kavrama yaklaşımları ele alınacak, tartışmaya sağladıkları katkılar incelenecektir.

1.3. Değer’in Tanımlanmasına Karşı Çıkan Filozoflar

1.3.1. Takiyettin Mengüşoğlu

Mengüşoğlu, yıllara yayılan etik ve insan felsefesi çalışmaları doğrultusunda ‘değer’in neliği ve sınıflandırılması sorunlarını tartışmış, kavramın tanımlanmasına açıkça karşı çıkmıştır. Filozofun söz konusu tutumu, tüm alanlarda tanım yapılmasına yönelik genel eleştirisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Mengüşoğlu’nun tanıma karşı geliştirdiği eleştirilerinin zeminini insan felsefesi çalışmaları oluşturduğundan öncelikle söz konusu çalışmalarının açıklanması yerinde olacaktır. Düşünür, ontolojik antropoloji ya da felsefi antropoloji olarak kavramsallaştırdığı felsefe sistemi ile insanın varlık yapısını açıklamayı ve dünyadaki konumunu belirginleştirmeyi hedeflemektedir. Hedefi doğrultusunda insanın ne olduğuna ilişkin araştırmasını, onun somut bedensel varlığına dayanarak yürütmekte

ve Türk düşüncesinde insan felsefesini sistemleştirmeye yönelik bir yaklaşım geliştirmektedir. Mengüşoğlu'na göre insanı anlamanın yolu, ruh ve beden gibi ayrımlara, soyut kavramlara ya da insanı tek bir boyuta indirgeyen teorik kuramlara değil, insanın eylemleriyle görünür kıldığı somut bütünlüğüne dayanmaktadır (Mengüşoğlu, 1959: 6). Her türlü indirgemeci yaklaşıma karşı olan düşünür, evrensel bir insan anlayışının ancak insanın eylemlerinde ortaya çıkan fenomenler ve başarılar üzerinden kurulabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda değerleri duyma da dahil olmak üzere söz konusu fenomenleri, insan varoluşunun temel koşulları ve insanı anlamanın zorunlu imkânları olarak belirlemektedir. Geliştirdiği insan anlayışı doğrultusunda 'değer'in tanımlanması sorununu tartışmakta ve tanımlanmasına yönelik eleştirel bir tutum benimsemektedir.

Mengüşoğlu'nun tanımlamaya karşı çıkışının başlıca sebebi, metafizik eleştirisine dayanmaktadır. Düşünüre göre başlangıcından beri felsefenin ilgilendiği alanlar dört soruda toplanmaktadır: ne bilebiliriz?, ne yapmamız lazım?, şimdiki hayatımızla sonraki hayatımız için ne ümit edebiliriz? ve insan nedir? (Mengüşoğlu, 2020: 102). Sırayla bilginin, ahlakın, dinin ve antropolojinin ilgi alanlarına giren söz konusu sorular metafizik karakterlidir. Mengüşoğlu'na göre herhangi bir alanda ortaya çıkan bütün köken arayışları metafizik bir soruna işaret etmektedir (Mengüşoğlu, 2021a: 361). Metafizik sorulardaki güçlük ise doğaları gereği hiçbir zaman bütünüyle çözülememeleridir (Mengüşoğlu, 1965: 23). Nedir? sorusu çerçevesinde ortaya çıkan söz konusu sorular, insan bilgisinin sınırlarını aşmaktadır. Düşünüre göre metafizik soruları çözümlemeyi deneyen kişi yalnızca sözde cevaplara ve sözde çözümlere ulaşacağından kendisini kandırmaktan öteye geçemeyecektir (Mengüşoğlu, 1965:23). Bu nedenle felsefe doğrudan köken sorularına yönelmek yerine önce fenomenlere ya da fenomenlerin betimlemelerine odaklanmalı, bu fenomenlerde açığa çıkan metafizik sorunları daha sonra araştırmalıdır (Mengüşoğlu, 1965: 16). Buna göre metafizik sorular olağan olmakla birlikte ikinci aşamada çözülecek sorulardır.

Düşünürün tanım karşıtlığının ikinci nedeni, tanımların salt düşünmeye dayalı olmalarından kaynaklanmaktadır. Mengüşoğlu'na göre herhangi bir kavram ancak fenomene dayalı bir düşünce aracılığıyla tüm yönleriyle kavranabilir. Buna karşılık tanımlar tamamen düşünsel işlemler oldukları ve herhangi bir varolana dayanmadıkları

için kavramı bütüncül bir şekilde ortaya koyamamaktadır (Mengüşoğlu, 2021b: 93). Ayrıca tanımın düşünsel niteliği, herhangi bir kavramın farklı kişiler tarafından farklı şekillerde tanımlanmasına neden olmaktadır. 'Değer', hakkında çok sayıda görüş geliştirildiği için felsefenin en karmaşık ve en tartışmalı sorunlarından biri haline getirilen kavramların başında gelmektedir (Mengüşoğlu, 2021b: 93). Mengüşoğlu'na göre herkesin farklı şekillerde anlamlandırdığı kavramlar ise içi boş ve anlamdan yoksun kelimeler haline gelmektedir. Bu nedenle de kavramlardan hareket eden araştırmalar kısır bir döngü yaratarak kişiyi doğru sonuçtan alıkoymaktadır (Mengüşoğlu, 2021b: 94). Belirtilen durum felsefi araştırmanın doğasına aykırı olduğundan felsefi incelemelerin hareket noktası kavramlar değil, fenomenler olmalıdır (Mengüşoğlu, 2021b: 94-95). Düşünüre göre felsefenin insanın dünyadaki konumunu anlamaya yönelik çabaları kavramlara saplandığında, felsefe hayattan ve insandan uzak bir söz yığınına dönüşmektedir.

Tanımın sorunlu görülmesinin bir diğer gerekçesi, kavramı sabitleyip durağanlaştıran özellikte olmasıdır. Mengüşoğlu'na göre insan yaşamı karar ve eylem gerektiren, sürekli akış içerisinde bulunan bir süreçtir (Mengüşoğlu, 1965: 19). Bu nedenle hayatta durağanlığa yer yoktur. Yaşam doğası gereği her an insanın karar almasını ve eylemde bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Tanımlar ise kavramları sabitleyen ve durağanlaştıran nitelikleriyle söz konusu akış halini sağlayamamaktadır. Aksine hayatın hareketliliğini durdurarak kişinin karşılaştığı durumlara teslim olmasına ve özgürlüğünü yitirmesine neden olmaktadır (Mengüşoğlu, 1965: 19). Bu nedenle insan, eylemlerini kavramsal analizlerin yarattığı döngülere dayandırmak yerine hayatın doğal ritmine uygun bir biçimde gerçekleştirmelidir (Mengüşoğlu, 1965: 19).

Takiyettin Mengüşoğlu, incelediğimiz gerekçelerden hareketle 'değer'i tanımlamamakta, kavramın tanımlanmasına yönelik girişimleri de eleştirmektedir. 'Değer'in, felsefenin en sorunlu kavramlarından biri haline gelmesinde tanımlama girişimlerinin rol oynadığını belirten düşünür, kavramın insan eylemleriyle ilişkisinde kavranabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle 'değer'in neliğine ve varlık tarzına odaklanan açıklayıcı yaklaşım yerine 'değer'in eylemler üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koyan betimleyici yaklaşımı benimsemektedir.

> *Antropoloji ne bir bilgi teorisi, ne bir etik, ne de bir ontolojidir. Bundan dolayı onu ne değer-sferinin bir bilgi teorisi, ne de değerlerin bir varlık-tarzı ile varolma tarzının kanıtlanması ilgilendirir. Eğer antropoloji "değer" adını alan ilkelerin, insanın yapıp-etmelerinin bir determination ilkesi olduğunu gösteren fenomenleri ortaya koyar ve betimlerse bu, antropoloji için yeterlidir. Bunu biz insan fenomenlerini, insanın yapıp-ettiklerini betimlerken gerçekleştirdiğimizi umuyoruz.* (Mengüşoğlu, 2021b: 160)

Mengüşoğlu'nun 'değer'in tanımlanmasına ilişkin eleştirilerinin, alandaki tartışmalara önemli katkılar sunmakla birlikte bazı yönleriyle geliştirilmeye açık olduğu söylenebilir. Öncelikle Mengüşoğlu'nun yaklaşımı, Türk düşüncesinde 'değer'in tanımlanmasına ilişkin bir sorun olduğunu açık bir biçimde gösterdiği için dikkate değerdir. Yeni bir bakış açısıyla söz konusu problem üzerine eğilen düşünür, tartışmanın alanını genişlettiği için önemli bir konumda durmaktadır. Değerlendirmeleri sonucunda 'değer'i soyut bir kavram olmaktan ziyade yaşamla doğrudan ilişki içinde ele alması, 'değer' tartışmalarına sağladığı ufuk açıcı katkılardan bir diğeridir.

1.3.2. İoanna Kuçuradi

Takiyettin Mengüşoğlu'nun öğrencisi olan Kuçuradi, 'değer'in tanımlanması sorununda hocası ile benzer bir tutum benimseyerek kavramın tanımlanmasına karşı eleştirel bir duruş sergilemektedir. Aralarındaki hoca-öğrenci ilişkisi gözetildiğinde Mengüşoğlu'nun görüşlerinden etkilenmiş olduğu düşünülebilir. Ancak Kuçuradi'nin 'değer'in tanımlanmasına karşı çıkış sebebi hocasının işaret ettiği nedenlerden ayrışmaktadır.

Kuçuradi'ye göre felsefe için 'değer' kavramının şu ya da bu anlama gelmesi önemli değildir, önemli olan ayrı fenomenleri aynı kavram altında toplamamaktır (Kuçuradi, 2018: 8). Felsefe tarihi boyunca 'değer' ile 'değerler'i başka deyişle belirli bir 'değere sahip olma'yı 'değer olma'dan ayırt etmeyen düşünürler, iki ayrı sorunu tek bir sorun olarak kabul etmiş ve yanlış sonuçlara ulaşmışlardır (Kuçuradi, 2018: 9). Filozofların söz konusu ayrımı yapmamaları, 'değer'in göreliliği ya da mutlaklığı tartışmalarını doğurmuş, tartışmalar sonucunda değer sınıflandırmaları yapılmıştır. Kuçuradi'ye göre 'değer'in göreceli mi yoksa mutlak mı olduğu sorusu yanlış biçimde kurulmuş bir sorudur. 'Değer'in varlık tarzı ve varlık karakteri ile ilgili olan söz konusu soru antinomik bir nitelik taşımaktadır (Kuçuradi, 2018: 13). Bu çerçevede 'değer' sorununda görelilik ve mutlakçılık yaklaşımlarının açmazlarını eleştirel

biçimde ortaya koymakta, söz konusu yaklaşımlara alternatif bir görüş aramaktadır. Filozofa göre 'değer' sorununun araştırılmasında en verimli yol, değerlendirme etkinliğinin çeşitli alanlardaki analizinden hareket etmektir (Kuçuradi, 2018: 15). Bu bağlamda Mengüşoğlu'nun ontolojik antropoloji yaklaşımının, değerlendirme probleminin çözümüne imkân sağladığını vurgulamaktadır.

'Değer', değerlendirme etkinliği içinde anlaşılabilir. İnsanın varlık şartı olan değerlendirme ise bu yönüyle antropolojinin konusudur (Kuçuradi, 1967: 22). Buna dayanarak antropolojik yaklaşımla değerlendirme etkinliğini inceleyen Kuçuradi, üç tür değerlendirme ile karşılaşıldığını açıklar. Değer biçme, değer atfetme ve doğru değerlendirme olarak belirlediği değerlendirme şekillerini kapsamlı bir şekilde inceleyerek doğru değerlendirmenin koşullarını belirler. Öncelikle değer atfetme fenomenini inceleyen Kuçuradi, kişinin herhangi şeyi kendisiyle ilgisine göre değerlendirmesinin değer atfetme olduğunu belirtmektedir. İkinci olarak bir şeyin herhangi bir ilkeye, kurala, standarta veya modaya göre değerlendirilmesinin değer biçme olduğunu ifade etmekte ve ezbere bir değerlendirme olduğunun altını çizmektedir (Kuçuradi, 2018: 28). Bunlara karşılık 'değer'in kapsamını ve içeriğini belirleyen doğru değerlendirme, değerlendirilenin kendi alanı içinde özel durumunu görmek ve göstermektir (Kuçuradi, 2018: 14). Böylece doğru değerlendirmenin bir bilme etkinliği olduğu açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda değerlendirmenin bir bilgi ve kişi sorunu olduğunu belirten Kuçuradi, değerlendirme etkinliğinden hareketle 'değer' kavramını açıklamaktadır:

> *Değerlendirme, kendisinden hareket ederek bir insanı, bir insanın eylemini, bir eylemi, bir olayı, anlamak ve kendi alanı veya benzerleri arasında yerini bulmak olarak anlaşıldığında, gerçeklikteki sayısız birbirine aykırı ve yanlış değerlendirmeler bir yana bırakılırsa, tek doğru değerlendirme ve onun perspektifleri söz konusu olur.*
>
> *İşte bir şeyin kendi alanı veya benzerleri arasındaki yeri, onun değeridir. Bu bakımdan bu 'değer' sözünden muhakkak olumlu bir anlam çıkarmamak gerekir.* (Kuçuradi, 2018: 26)

'Değer'i bir şeyin benzerleri arasındaki yeri olarak belirleyen Kuçuradi, varlığın yapısal özelliği olduğunu açıklamaktadır. Kuçuradi'ye göre 'değer', "tür olarak insanın varlığa kattığı bir bilinç boyutudur" (Kuçuradi, 2015: 190). Bu bağlamda 'değer', insanın herhangi şeyin benzerleri arasındaki yerini kavrayarak anlamlandırması sonucu ortaya çıkmaktadır. 'Değer' kavramını ortaya koyduktan sonra 'değerler'le farkına işaret eden filozof, birbirleri yerine kullanılmalarının yanlış

sonuçlar doğurduğunu vurgulamaktadır. Bir şeyin benzerleri arasındaki yeri olarak açıklanan ‘değer’, söz konusu şeyin bir çeşit özelliğini dile getirmektedir. Buna karşılık değerler, var olan şeyleri, var olan imkânları ifade etmektedir (Kuçuradi, 2018: 40). Bu doğrultuda insanın ‘değer’i ile insanın ‘değerler’i birbirinden farklı şeylere işaret etmektedir. Birincisi, tür olarak insanın diğer varlıklarla ilgisi bakımından özel durumunu; ikincisi ise tür olarak insanın başarılarını belirtmektedir (Kuçuradi, 2018: 40). Sözü edilen başarılar içinde insanın ürettiği bilgi, sanat, felsefe, teknik, kültür gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır.

Kuçuradi’ye göre değer, değerler ve değerlendirme kavramlarının yanı sıra değerlilik ve değerleme kavramları da farklı fenomenlere işaret etmektedir. Değerlilik, değer atfetmeler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Değerlendirme biçimlerinden biri olan değer atfetme, kişinin herhangi şeyi kendisiyle ilgisine göre değerlendirmesidir. Sözgelimi, sevdiği bir arkadaşının aldığı sıradan bir kalemi, arkadaşına duyduğu sevgiden dolayı değerli bulan kişinin yaptığı bir değer atfetmedir. Örnekten anlaşıldığı üzere değerlilik, her zaman olumlu bir anlam taşımaktadır (Kuçuradi, 2018: 27). Değerleme ise fiilen yapılan ve ortaya konulan şeyleri ifade etmektedir. Etik ilişkideki bir eylem de herhangi bir sanat eseri de değerleme olarak ortaya çıkar. Böylece Kuçuradi, birbirinden ayrı ele aldığı ve alınması gerektiğini bildirdiği kavramlarla ‘değer’in tanımına odaklanmak yerine bilgisine ulaşmanın önemini devamlı bir şekilde vurgular.

Takiyettin Mengüşoğlu ve İoanna Kuçuradi’nin ‘değer’in tanımlanmasına yönelik eleştirel tutumları, Türk düşüncesinde ‘değer’in tanımına ilişkin bir sorun olduğunu belirginleştirdiği için dikkate değerdir. Kavramı tanımlama girişiminde bulunan düşünürlere yönelttikleri eleştiriler, ‘değer’e farklı açılardan bakmaya olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda üzerinde konuşulan tutumlarının, ‘değer’ sorununun çözümüne ilişkin yeni olanaklar sunduğu belirtilebilir.

Geç Osmanlı’da yayımlanan felsefe sözlüklerinden itibaren ‘değer’ kavramının çeşitli şekillerde tanımlandığı ve birçok filozofun felsefe sisteminde ele alındığı anlaşılmaktadır. Her biri değer felsefesine farklı açılardan katkı sağladığı için Türk düşüncesinde önemli bir yer edinmiştir. Bununla birlikte başta felsefe sözlükleri olmak üzere ‘değer’i tanımlayan ve tanımlanmasına karşı çıkan düşünürlerin

yaklaşımlarında birtakım sınırlılıklar olduğu açığa çıkmaktadır. Söz konusu sınırlılıkların incelenmesi, kavramın yeniden ele alınmasına ve daha yetkin bir şekilde açıklanmasına imkân sunması açısından önemli görünmektedir. Bu nedenle sıradaki başlıkta 'değer' tanımlarında karşılaşılan güçlükler ele alınacaktır.

1.4. Tanımlardaki Sorunlar

'Değer' tanımlarında açığa çıkan sorunları üç grupta incelemek mümkündür. Birinci grupta felsefe sözlüklerindeki değer tanımlarının, ikinci grupta filozofların değer tanımlarının, üçüncü grupta 'değer'in tanımına karşı çıkan düşünürlerin görüşlerinin içerdiği sorunlar.

Geç Osmanlı'dan günümüze dek yayımlanan felsefe sözlüklerindeki 'değer' tanımlarında saptanan sorun, felsefi tavra karşı mesafeli duruştan kaynaklanmaktadır. Sözlük yazarlarının pedagojik kaygılar nedeniyle sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşıma mesafe koymaları anlaşılır olmakla birlikte söz konusu tutumun, 'değer'in felsefe bağlamında kavranmasını zorlaştırdığı söylenebilir. Zira felsefe sözlüğünden beklenen, kavramların sorgulayıcı ve eleştirel bir biçimde ele alınarak temellendirilmesi ve anlamlarının netleştirilmesidir. Nermi Uygur'un (1925-2005) ifade ettiği üzere felsefeyi başlatan sorulardır ve her nedir'li soru felsefenin işleyişine yön vermektedir (Uygur, 2022: 55). Ayrıca Uygur, felsefenin sorularla başlamasına karşın yanıtlarla görünür olduğunu belirtmekte ve bir yanıtı felsefi kılan özelliği, diğer düşünme alanlarında görülmeyen özgün bir temellendirme olmasıyla açıklamaktadır (Uygur, 2022: 55-56). Bu doğrultuda, ele alınan felsefe sözlükleri içinde daha önce de değinildiği gibi Bedia Akarsu ve Teoman Duralı'nın 'değer' nedir? sorusuna verdikleri yanıt birer temellendirme olduğu için ayrıcalıklı bir konumda yer alır. Diğer felsefe sözlüklerindeki 'değer' tanımlarının temellendirme olmadığı incelemeler sonucunda açığa çıkmaktadır. Öte yandan Uygur'un belirttiği gibi sorular felsefenin işleyişine yön vermekte ve felsefeyi ilerletmektedir. Bu nedenle 'değer' nedir? sorusuna verilen her yanıt beraberinde başka sorular getirerek kavrama ilişkin tartışmayı genişletmeli ve değer felsefesine farklı yönlerden katkı sağlamalıdır. Ancak felsefe sözlüklerinin büyük bir çoğunluğunda değer' kavramı felsefi bakışla aydınlatılmadığı, temellendirilmediği için kavrama yönelik yeterli bir tartışma alanı yaratılamamıştır.

Filozofların ‘değer’ tanımlarındaki sorunlar ise farklılaşmaktadır. Tek tek incelendiklerinde, Ülken’in ‘değer’ tanımının eleştirel biçimde değerlendirilmesine yol açan temel etken, tanımın insanın eksik bir varlık olduğu varsayımından hareketle geliştirilmiş olmasıdır. İnsanın eksik bir varlık olduğu ve eksiklik bilinciyle ‘değer’e yöneldiği fikri eleştirel değerlendirmelerin odağı olmuştur. Uluğ Nutku, değerlerin insanın biyolojik eksikliklerinin telafisi olarak görülmesinin, onları olumsuzlukları giderme işlevinin ötesine taşımadığını ileri sürmektedir (Nutku, 1984: 90). Buradan hareketle Ülken’in değer tanımının, ‘değer’in işlevselliğine yönelen bir açıklama olduğu ve ‘değer’in yaratıcı ve pozitif boyutunu gözden kaçırdığı açığa çıkmaktadır. ‘Değer’ salt insan ihtiyaçlarına karşılık veren bir unsur olmamakla birlikte anlam kuran, yön veren ve toplumsal ve bireysel olanaklar üreten bir unsurdur. Bu nedenle düşünürün ‘değer’ tanımının, üzerinde yeniden düşünmeye ve geliştirilmeye elverişli olduğu anlaşılmaktadır.

Erol Güngör’ün psikoloji ve sosyoloji temelinde yaptığı tanım, ‘değer’in, insanların neyi istemesi gerektiğini belirleyen ahlaki bir ölçüt olarak kabul edilmesi nedeniyle eleştiriye açık bir yapı sunmaktadır. Amerikalı antropolog David Graeber (1961-2020) felsefe, iktisat ve antropolojiyi sentezlediği *Değer Teorisi: Antropolojik Bir Giriş* adlı eserinde, sosyolojik anlamda ‘değer’in, hangi arzuların meşru hangilerinin gayrimeşru olduğunu belirleyen ahlaki bir ölçüt olarak işlev gördüğünü vurgulamaktadır (Graeber, 2023: 20). Graeber’e göre sosyolojik ‘değer’ tanımın kilit kavramı arzu edilendir. Gündelik yaşamda insan her şeyi ister bundan ötürü arzu edilen sırf insanın gerçekten istediği bir şeye işaret etmez. Bu nedenle değerler, insanın neyi istemesi gerektiğine ilişkin fikirleri ifade eder (Graeber, 2023: 20). Bu çerçevede ‘değer’in insan eylemlerine yön veren normatif bir yapı kazandığı görülmektedir. Ancak söz konusu yaklaşımın insanı pasifleştirdiği ve ‘değer’in oluşumundaki kurucu rolünü görmezden geldiği izlenimi doğmaktadır. Bu nedenle Güngör’ün ‘değer’ tanımının, ortaya konan sorun bağlamında yeniden ele alınarak geliştirilebileceği söylenebilir.

Betül Çotuksöken’in ‘değer’ tanımı, ‘değer’in insan zihnindeki oluşum sürecine ilişkin belirsizlikler nedeniyle çeşitli eleştirilere zemin hazırlamaktadır. Düşünüre göre bir kavram olduğu anlaşılan ‘değer’ insan zihninde oluşturulmakta ve

eylemleri belirlemektedir. Bununla birlikte felsefe ‘değer’in insan zihnindeki oluşturulma biçimiyle ilgilenmemekte, dış dünyadaki varolanlarla ve dilsel varolanlarla ilgisine odaklanmaktadır. Eylemlerin belirleyicisi olarak kabul edilen ‘değer’in, dilde nesnelleşerek kişilerarası ilişkilerde varlık kazandığı anlaşılmakla birlikte oluşum sürecindeki belirsizlik, kavramın kişiler arasında nasıl benzer biçimde anlaşıldığı sorununu gündeme getirmektedir. Diğer taraftan ‘değer’in salt düşünsel bir yapı olması varlıkla ilişkisini belirsiz kılmaktadır. ‘Değer’ özne ile nesne arasındaki bağ sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ancak Çotuksöken’in tanımında ‘değer’in, insan tarafından üretilen bir unsur olarak belirlendiği ve varlık boyutunun geri planda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle düşünürün tanımı, üzerine yeniden düşünmeye uygun bir zemin sunmaktadır.

Filozofların ‘değer’ tanımlarının yanı sıra Mengüşoğlu ve Kuçuradi’nin ‘değer’in tanımlanmasına ilişkin tutumları da birtakım eleştirileri beraberinde getirmektedir. Öncelikle Mengüşoğlu’nun ‘değer’in tanımlanmasına ilişkin eleştirileri dikkate alındığında, nedir? ile kurulan soruların köken sorusu olduğu ve tüm köken sorularının metafizik karakter taşıdığı yönündeki yaklaşımı eleştiriye açık bir zemin sunmaktadır. Çünkü nedir? sorusu sadece kökene ulaşmak için değil, kavramsal açıklık sağlamak için de sorulmaktadır. Kavramlara yöneltilen nedir? sorusu kavramın ne olduğunu açıkladığı gibi onun sınırlarını ve diğer kavramlardan ayrılan özelliklerini belirginleştirmektedir. Açıklığa kavuşturulan kavram insanlar arası iletişimi kolaylaştırmakla birlikte düşüncelerin netleşmesini de sağlamaktadır.

Kuçuradi ise ‘değer’in mantıksal olarak bir kavram olduğunu belirtmesine karşılık ancak eylemlerin analiz edilmesi sonucunda anlaşılabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda düşünüre göre bir eylemin değerli olup olmadığı, önceden belirlenmiş soyut ‘değer’ kavramına değil, eyleme ve eylemin gerçekleştiği bağlama bakılarak anlaşılabilmektedir. Söz konusu durum düşünürün ‘değer’ görüşünün pratikte güçlü bir betimleme sunmasına karşılık, teorik düzeyde birtakım sınırlılıkları beraberinde getirdiği belirlenmektedir. Herhangi bir eylem hakkında düşünmeye başlayan kişinin eylemi anlamlandırabilmesi ve doğru değerlendirmesi için öncelikle zihninde ‘değer’in ne olduğuna, sınırlarına ve ayırt edici özelliklerine dair bir anlayış geliştirmiş olması gerekmektedir. Aksi durumda değerlendirme öznel

bir yorum düzeyinde kalacaktır. Bu nedenle ‘değer’in neliğini, sınırlarını ve ayırt edici özelliklerini belirten tanım, eylem değerlendirmesinden önce benimsenmiş olmalıdır.

Ele alınan tüm felsefe sözlüklerindeki ‘değer’ tanımları ile filozofların ‘değer’ tanımları toplu olarak değerlendirildiğinde, kavrama ilişkin ortak bir tanımın yapılamaması kavramın tanımlanmasına ilişkin sorunu görünür kılmaktadır. Bununla birlikte Baha Tevfik ve arkadaşlarının çalışmaları ile başlayan Türkçe felsefe dili oluşturma çabalarının zorlu bir süreç olduğu incelemeler sonucunda açığa çıkmaktadır. Tevfik’in arkadaşları ile birlikte yayımladığı *Felsefe Kamusu*’nda yabancı felsefe terimlerine Türkçe karşılıklar bulmanın zorluğuna çektikleri dikkat ve bazı kavramlara birden fazla karşılık sunmaları Türkçeleştirmenin zorluğunu göstermektedir. Rıza Tevfik ve Babanzâde Ahmet Naim Bey’in Encümen dağıldıktan sonra bireysel olarak yürüttükleri çalışmalarda yer yer Encümen’i eleştirerek terimlere kendi önerilerini sunmaları da Türkçeleştirmenin karmaşık ve güç bir süreç olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanında Naim Bey’in *valeur* kavramını ilk kez ‘kıymet’ karşılığıyla Türk düşüncesine kazandırması, Fenni Ertuğrul’un ise kavramı daha kapsamlı bir biçimde tanımlaması çağdaş Türk düşüncesi için önemli bir adımdır. Ancak felsefe etkinliğinin Türk düşüncesindeki yeniliği ve yabancı felsefe kavramlarıyla ilk kez karşılaşmanın etkisiyle ‘değer’e ilişkin açıklamalar bu dönemde felsefe düzeyine ulaşamamış ve tanımlar yetersiz kalmıştır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, şimdiki adıyla Türk Dil Kurumu tarafından oluşturulan Kurultay’ın çalışmaları, Geç Osmanlı’daki çalışmalara benzer şekilde Türkçeleştirme çalışmalarında güçlük yaşandığını göstermektedir. Geç Osmanlı’daki Encümen’in çalışmalarına benzer şekilde Kurultay üyelerinin çalışmalarında da karşılığı bulunamayan, evrensel kabul edilen ve birden çok karşılığı bulunan kavramların Türkçeleştirilmesinde bir karmaşa yaşandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi felsefe sözlüklerinin neredeyse tamamında ‘değer’ ya da ‘değer’e ilişkin kavramların yer alması, kavramın Türkçe felsefe dilinde yerleşik hale geldiğini göstermektedir. Kavramın felsefi derinliğinin de bu dönemde artırıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun başlıca nedenlerinden birinin felsefe etkinliğinin Türk düşüncesinde giderek gelişmesi olduğu söylenebilir. İstanbul Üniversitesi''nin kuruluşunun ardından üniversitede verilen ‘değer’ konulu dersler,

değer felsefesinin disiplinleşmesini sağlayarak kavramın felsefi derinliğinin artırılmasına katkı sağlamıştır. Bu çerçevede modern dünyayı anlamak için bir zorunluluk olarak doğan dil sorununun zamanla Türk düşüncesinin bir üretim aracı haline geldiği ve kendi kavramlarını üretmesine imkân sağladığı söylenebilir. Ancak 'değer' kavramına ilişkin tanımların birtakım sorunlar içerdiği incelemeler sonucunda açığa çıkmaktadır. Bu nedenle Türk düşüncesinde 'değer'e yönelik önemli adımların atıldığı fakat söz konusu adımların yeterince etkili olmadığı açığa çıkmaktadır. Bununla birlikte kavramın tanımlanmasının hâlâ bir sorun olarak karşımızda durduğu ve çözüme kavuşturulmayı beklediği söylenebilir.

'Değer' kavramına ilişkin tanımlardan 'değer'in felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve sanat gibi farklı disiplinlerin çalışma alanına girdiği ve insan hayatının çeşitli boyutlarında karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Kavramın tanımlanmasını güçleştiren çok boyutlu yapısı, değerlerin nasıl sınıflandırılacağı sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu nedenle tezin ikinci bölümünde değer sınıflandırmaları sorunu ele alınacak ve tanımlama sorununda ortaya çıkan belirsizliklerin sınıflandırmalara etkisi açığa çıkarılacaktır.

2. DEĞER SINIFLANDIRMALARI SORUNU

'Değer'in sınıflandırılması sorunu, tanımlama sorununu takip eden ikinci düzey bir sorundur. 'Değer' kavramının ne olduğuna ilişkin fikirler geliştirildikten sonra onların nasıl sınıflandırılacağı sorusu tartışılmaktadır. Çağdaş Türk düşüncesinde değerlerin nasıl sınıflandırıldığı incelenerek geliştirilen tanımların sınıflandırmalar üzerindeki etkisi ve sınıflandırmaların yeterliliği tartışılmalıdır.

Çağdaş Türk düşüncesinde değerlerin sınıflandırılması konusunda Hilmi Ziya Ülken ve Takiyettin Mengüşoğlu öne çıkmakla birlikte, Ayhan Bıçak'ın da konuyla ilgili görüşleri değerlendirilmeyi hak etmektedir. Filozofların değer sınıflandırmaları 'değer' kavramının tanımlanmasına ilişkin görüşleri doğrultusunda gelişmiştir. Ülken ve Bıçak ihtiyaç kavramından hareketle yaptıkları değer tanımına paralel bir sınıflandırma yapmaktadır. Buna karşılık 'değer'in tanımlanmasına karşı çıkan Mengüşoğlu, sınırlarını genişlettiği etik bağlamında bir sınıflandırma geliştirmektedir. Bu doğrultuda değer sınıflandırmalarında filozofların değer yaklaşımlarından kaynaklanan bir ayrımla karşılaşılmaktadır. Sınıflandırmalar arasında ortak bir ölçütün bulunmaması, değerlerin sınıflandırılmasına ilişkin uzlaşıyı imkânsız kılmaktadır. Buradan hareketle 'değer'in sadece tanım düzeyinde değil, sınıflandırma düzeyinde de sorunlu bir görünüm sergilediği görülmektedir. Bu nedenle filozofların değer sınıflandırmaları tek tek ele alınarak sınıflandırmalarındaki eleştiriye açık noktalar tespit edilmelidir. Bu bağlamda filozofların değer sınıflandırmalarında ortaya çıkan açmazlar irdelenerek sınıflandırmaların yetkinlikleri değerlendirilmektedir.

2.1. Hilmi Ziya Ülken'in Değer Sınıflandırması

Ülken, *Bilgi ve Değer* adlı eserinin *Değer Teorisi* başlıklı ikinci bölümünde değer sınıflandırmalarına ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. Ayhan Bıçak'a göre Ülken adı geçen eserde tanımından başlayarak yürüttüğü 'değer' araştırmasında, 'değer'in unsurlarını, ilkelerini, temel özelliklerini, amaçlılığını, mertebelerini tartışmış, sonunda ise değerlerin sınıflanmasını açıklayarak değer felsefesinin kavramsal haritasını sunmuştur (Bıçak, 2022: 141). Bu tespitten hareketle Ülken'in sınıflandırmasının, derinlikli bir 'değer' tartışmasına dayandığı çıkarsanabilir. Nitekim sınıflama, temel dayanağını ihtiyaç kavramından almış ve filozofun, 'değer'in temel

bileşenlerinden biri olarak belirlediği bilinç verilerinden hareketle oluşturulmuştur. Böylece Ülken açısından değerler; içkin, aşkın ve normatif olmak üzere üç grupta ele alınmıştır.

İçkin değerler, "bilinç verileri, yani değerin üç esaslı vasfından ikincisi olan tabii unsurlar ve muhteva özelliği üstün değerlerdir" (Ülken, 2016: 364). Başka bir ifadeyle, içkin değerlerde, özne ve nesne arasında tamamlama ve içerik oluşturma işlevini üstlenen bilinç içerikleri ön plana çıkmakta ve üzerinde konuşulan değerlerin ayırt edici özelliklerini oluşturmaktadır (Ülken, 2016: 364). Duyu verilerinin belirleyici rol oynadığı içkin değerler sınıfında; teknik, sanat ve bilgi değerleri yer almaktadır (Ülken, 2016: 364). Sözgelimi, sanatta, sanatçıların ortaya koydukları eserlerin ardında yöneldikleri aşkın nesneler bulunmaktadır. Yaşamak istedikleri mutluluk yahut içinde bulundukları durumu anlatan acı bir ifade gibi. Buna karşın ortaya koydukları eserlerde öznelere ilk verilen duyu verileridir. Şöyle ki, bir sanat eserinde özne öncelikli olarak eserin rengini, şeklini veya sesini duyumsar. Eserin ardındaki aşkın nesne başka bir ifadeyle sanatçının vermek istediği asıl duygu sonradan görünür (Ülken, 2016: 364). Bu bağlamda Ülken'e göre sanatta aşkınlık, duyu verileri ve özne tarafından kurulmaktadır (Ülken, 1958: 164). Duyu verilerinin, özne ile nesne arasındaki ilişkiyi kurmalarından hareketle sanat içkin değerler sınıfında konumlanmaktadır. Teknik ve bilgi değerleri de sanat ile aynı özellikleri taşıdıklarından aynı sınıfa mensupturlar. Teknikte ortaya konulan her ürün öncelikle duyu verisi olarak bir alet biçiminde görünür. Bilgi değerinde ise öznenin ilk edindiği şey duyu verileri olan kavramlardır. Her iki değerde de tıpkı sanatta olduğu gibi aşkın nesneye sonradan ulaşılır. Anlaşıldığı üzere üç değerin temelinde bilinç içerikleri vardır. Daha açık ifadeyle teknik, sanat ve bilgi değerleri duyular, duygular ve kavramlarla deneyimlenen değerlerdir. Bilinç içeriklerine bağlı olarak oluştukları için içkin değerler olarak adlandırılmışlardır. İçkinliğini algı, duyum, duygu gibi bilinç verilerinden alan bu alan bilgi alanı olarak ele alınabilir.

İkinci grup değerler ise aşkın değerlerdir. İçkin değerlere karşıt bir biçimde konumlanan aşkın değerlerde duyu verileri sadece birer araçtan ibarettirler (Ülken, 2016: 365). Başka deyişle duyu verileri, aşkın değerlerde önemlerini nispeten yitirmektedir. Ahlak ve din değerlerinin oluşturduğu aşkın değerler sınıfında aslolan,

iki aşkın varlığın birbirine bağlanışıdır ki söz konusu iki varlık ahlakta Ben ile Başkası, dinde Ben ile Yaratıcı'dır (Ülken, 2016: 365). Ülken'e göre ahlak, insanlar arası ilişkilere ait aşkın bir varlık alanıdır ve bu alan ahlaki mânâ alanı biçiminde de isimlendirilebilir (Ülken, 1958: 192). Ahlak alanının bu şekilde ifade edilişi, insanın hayatta sadece kendisine dayanarak değil, diğer insanları da hesaba katarak hareket ettiğine ve anlamlı bir hayat kurduğuna işaret etmektedir (Ülken, 1958: 192). Ahlaki mânâ alanının ayırt edici özelliği, insanların *birlikte duyma* özelliğine sahip olmalarıdır. Başka bir ifadeyle aşkın bir alan olan ahlaki mânâ alanında insanlar birbirlerinin duygularına eşlik etmekte; birlikte neşelenip birlikte acı duymaktadırlar (Ülken, 1958: 192). İnsanlar arasında bu bağlanışı sağlayan ise inanma yetileriyle kavradıkları manevi varlıktır (Ülken, 1958: 194). Ülken'in ifadesiyle, "insanların (hatta birbirlerini hiç görmiyenlerin bile) *birlikte duymaları* ve anlaşmaları ancak kuşatıcı bir manevî varlık içinde bulunmalarından ve bunu bilgiye baş vurmaksızın, 'duymalarından'dır" (Ülken, 1958: 194). Ahlaka benzer biçimde din alanında da esas olan ve aşkınlığı sağlayan inanmaya dayalı manevi varlık alanıdır. Zira tek başına bilgi ya da duyu verisi olarak kavramlar, dine nüfuz etmede ve değeri yaratmada yetersizdirler (Ülken, 1958: 229). Buna göre ahlak ve din değerlerinde, inanmaya dayalı olan manevi varlık, duyu verilerinin ötesine geçen ve üzerinde konuşulan değerleri belirleyen bir özelliğe sahiptir. Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere aşkın değerler, insanlar arasında birlik sağladıklarından toplumsallığa ve daha geniş biçimde evrenselliğe işaret etmektedirler. Aşkınlığını inanma yetisinden alan bu alan inanç alanı olarak ifade edilebilir.

Son değer grubu ise normatif değerlerdir. Normatif değerler, bir değer grubunu temsil etmelerine rağmen değer değildirler. Onlar, tüm değerlerin ölçüleri diğer ifadeyle değerlerin değerlendirilmelerinde kullanılan ölçütlerdir (Ülken, 2016: 366). Ülken, ölçüt değerleri ekonomi, hukuk ve dil değeri olarak belirlemiştir. Normatif değerlerin görevi, aynı ya da farklı değer türleri arasında karşılaştırma yapmayı ve onları belirli ölçütlere göre değerlendirmeyi mümkün kılmaktır. Bu doğrultuda Ülken'e göre herhangi bir eşyanın başka bir eşyayla ya da eşyanın bir fikirle karşılaştırılmasında ekonomi değerleri kullanılmaktadır (Ülken, 2016: 366). Hukuk değeri ise herhangi bir şeyin değeri, başka bir insanın değeriyle bir eylem üzerinden karşılaştırıldığında kullanılmaktadır (Ülken, 2016 366). Bir örnekle açıklanacak

olursa, bir insanın başkasının eşyasını izinsiz olarak aldığı yerde hukuk değerleri belirmektedir. Çünkü sahibinden habersiz şekilde alınan eşya bir değer; eşyanın izinsiz kullanılması ise bir eylemdir. Bu durumda eşyanın değeri, çalma eylemi ile zarara uğratılmıştır. Bu nedenle herhangi bir değerin olası bir eylemle karşılaştığı durumlarda hukuk değerleri ölçü-değer olarak faaliyet göstermektedirler. Dil değeri ise en kısa haliyle değerlerin dil aracılığı ile belirlenmesidir (Ülken, 2016: 366). İnsanlar gündelik yaşantılarında birbirlerine karşı kullandıkları sözcüklerle, jestlerle ve mimiklerle değeri açığa çıkartırlar. Bu nedenle dil, değerlerin taşıyıcısı ve belirleyicisi konumundadır (Ülken, 2016: 366). Böylece ölçü-değerleri tanıtan Ülken, bunların sırasıyla fayda, adalet ve hakikat değerlerine karşılık geldiğini açıklamakta ve adaletin en yüksek ölçü-değer olduğunu vurgulamaktadır (Ülken, 2016: 366).

Görüldüğü üzere Ülken varlık alanlarına dayalı bir değer sınıflandırması geliştirmiştir. Buna göre sanat, teknik, bilgi, ahlak ve din değerleri, içerdikleri bilinç verilerinin etkisine göre gruplandırılmıştır. Belirtilen değerler, tecrübe alanı ve inanma alanı olarak adlandırılan iki varlık alanına yerleştirilmişlerdir. Sınıflandırmanın bazı sınırlılıklar içerdiği görülmektedir. Ancak çalışmamızın kapsamı doğrultusunda Ülken'in değer sınıflandırmasının içerdiği soruınlar ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır. Bu aşamada, değerleri sınıflandırmayı deneyen Mengüşoğlu'nun görüşleri analiz edilecektir.

2.2. Mengüşoğlu'nun Değer Sınıflandırması

'Değer'i antropolojik ontoloji temelinde ele alan Mengüşoğlu, 'değer'in tanımlanmasına karşı çıkmasına karşın bir değer sınıflandırması yapmıştır. Filozofun tutumu, antropolojik ontolojinin betimleyici niteliğinden kaynaklanmaktır. Zira antropolojik ontoloji, kavramların neliğini tartışarak onları soyutlamaktan ve hayatla bağlarını koparmaktan kaçınmaktadır (Mengüşoğlu, 2021: 156). Bunun yerine insanın günlük hayatta gerçekleştirdiği somut eylemlerine odaklanarak, bunların değerler tarafından belirlendiğini betimlemeyi amaçlamaktadır (Mengüşoğlu, 2021: 160). Buna göre betimlenen eylemlerin hayatla bağları koparılmamış olduğundan değerleri kavramak kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla Mengüşoğlu'nun değer sınıflandırması, değerler tarafından belirlenen eylemlerin tasvirine dayanmaktadır. Düşünür önce

betimleme konusu olan eylemleri ele alarak gruplandırmış ardından eylemlerin belirleyici ilkesi olan değerleri sınıflandırmıştır. Bu sebeple Mengüşoğlu'nun değerler arasında yaptığı gruplandırmayı anlayabilmek için öncelikle eyleme ilişkin görüşleri ele alınmalıdır.

Mengüşoğlu eyleme ilişkin görüşlerini ilkin eylemin alanını belirleyerek geliştirmeye başlamıştır. Buna göre antropolojik ontoloji açısından eylemler etik saha ile sınırlanmamakta; hayatın bütün alanlarına taşınmaktadır (Mengüşoğlu, 2021: 149). Gündelik işlerden soyut düşünsel etkinliklere kadar tüm yapıp etmeler, insanın doğası gereği aktif olduğunu ve bu nedenle sürekli bir eylem halinde bulunduğunu ortaya koymaktadır (Mengüşoğlu, 2021: 149). İnsanın aktif olması, yalnızca eylemde bulunduğu veya bir iş üzerinde olduğu anlamına değil, aynı zamanda bir eyleme yöneldiği anlamına gelmektedir (Mengüşoğlu, 2021: 149). Filozof, eylemi ahlak alanıyla sınırlamamış ve etik sahayı genişleterek hayatın tüm alanlarına sirayet edecek biçimde ele almıştır. Eylemi, etik sahayı genişleterek hayatın tüm alanlarına taşıran yaklaşım, insanın hayat içerisinde sayısız eylemde bulunduğu ve sayısız eylemle karşılaştığı sonucunu doğurmaktadır (Mengüşoğlu, 2021: 150). Eylemlerdeki sınırsızlık, eylemin özelliklerinin saptanmasını ve anlamlandırılmasını güçleştirmektedir. Bu sebeple Mengüşoğlu, eylemlerde tespit ettiği ortak niteliklerden hareketle eylemleri üç kümede toplamış ve özelliklerini tartışmıştır.

Birinci eylem grubu, bilinçli ve planlı eylemleri içeren gruptur. Söz konusu eylemler, insanın bilinçli ve üzerine sürekli düşünerek gerçekleştirdiği eylemlerdir (Mengüşoğlu, 2021: 150). Bu eylem grubunda herhangi bir amacın, projenin, değerin veya bir hedefin gerçekleştirilmesi söz konusudur. İnsandan doğrudan bir karar bekleyen bu eylemler, bilim, felsefe, teknik, sanat, etik, ekonomi vb. alanlarda ortaya çıkmaktadır (Mengüşoğlu, 2021: 151). İkinci eylem grubu ise insanın hayatının devamlılığını sağlayan zorunlu eylemlerdir (Mengüşoğlu, 2021: 150). Başka deyişle insanın gündelik hayatında karşılaştığı temel ihtiyaçlarına yönelik eylemleridir. Beslenme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçları gidermeye yardımcı olan söz konusu eylemler, birinci gruptaki eylemlerle sıkı bir ilgi içindedir (Mengüşoğlu, 2021: 150). Bu bağlamda ikinci grup eylemlerin yalnızca içgüdüsel değil, aynı zamanda bilinçli eylemler oldukları anlaşılmaktadır. Üçüncü ve son eylem grubu ise insanın

otomatikleşen eylemlerinden oluşmaktadır. (Mengüşoğlu, 2021: 150). Bu gruptaki eylemler, başlangıçta öğrenilerek yapılan ancak zamanla alışkanlık haline gelerek otomatikleşen eylemlerdir. Sosyal yaşamdaki tüm eylemler bu gruba dahil edilebilirler (Mengüşoğlu, 2021: 150). Üçüncü grup eylemlerde insanın eylemi üzerine düşündüğüyle karşılaşılmamaktır. Örneğin, yazı yazmak, araba kullanmak, kapıyı açmak, kapatmak gibi insan hayatında sürekli tekrarlanarak alışkanlığa dönmüş eylemler üzerine düşünülmemekte, onlar sadece gerçekleştirilmektedir. Tüm eylemlerin değerler tarafından yönetildiğini savunan Mengüşoğlu, eylem gruplarının her birine karşılık bir değer grubu olduğunu öne sürer. (Mengüşoğlu, 2021: 162). Buradan hareketle değerleri; yüksek değerler, araç değerler ve davranış değerleri olmak üzere üç grupta sınıflandırır.

Yüksek değerler; sevgi, nefret, bilgi, doğruluk, yalancılık, masumluk, saflık, dürüstlük, dostluk, adalet, güven, inanma, iyi ve kötü gibi değerlerini içeren değer grubudur (Mengüşoğlu, 2021: 161). Yüksek değerler tarafından yönetilen eylemler, insanın bilinçli yönelimiyle gerçekleşirler (Mengüşoğlu, 2021: 162). İnsanın yüksek değerde eylemi gerçekleştirmesi, değer duygusunun açıklığına bağlı olarak doğrudan ya da dolaylı bir şekilde gerçekleşmektedir. Değer duygusu yeterince gelişmiş kişi, yüksek eylem karşısında düşünmeye yer vermeden bilinçli bir şekilde eylemi gerçekleştirirken; değer duygusu düşük kişi eylemi refleksiyonlu biçimde gerçekleştirmektedir (Mengüşoğlu, 2021: 162). Refleksiyonlu yüksek eylem gerçekleştiren kişi en az iki eylem arasında ikilemde kalmış, sonunda yüksek eylemi gerçekleştirmiştir (Mengüşoğlu, 2021: 163). Buradan hareketle Mengüşoğlu, refleksiyonlu eylemin içerdiği tehlikenin, araç değerlerin yüksek değerlerin yerine geçirilmesi olduğunu belirtir (Mengüşoğlu, 2021: 163). Kişiye fayda sağlayan herhangi bir eylem, idealleştirilerek yüksek eylemin yerine geçebilmekte ve değer düşmesine neden olabilmektedir. Belirtilen durum istenmedik olsa da Mengüşoğlu'na göre her iki değeri birbirinden tamamen ayırmak ve tek tek mutlaklaştırmak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü insan hayatı her iki değerin gerçekleştirilmesi üzerine kuruludur (Mengüşoğlu, 2021: 167). Filozofa göre yüksek değerde eylemi doğrudan gerçekleştiren insanlar sayılı olmakla birlikte bunu başarabilenler bağımsız bir değer duygusuna sahip, özgür insanlardır (Mengüşoğlu, 2021: 163). Ayrıca doğrudan yüksek eylemi gerçekleştirebilen insanların eylemleri daima nesneldir. Çünkü dürüstlük,

doğruluk, dostluk gibi değerlerde öznelliğe yer yoktur, bu değerler her dönemde her insan için aynı şeyi ifade ederler (Mengüşoğlu, 1965: 31-32). Dolayısıyla yüksek değerler değişmez niteliktedir.

İkinci değer grubu ise araç değerlerdir. Araç değerler grubunda, çıkar, yarar, ilgi, her türlü maddesel varlık değerleri ile ekonomik ve teknik değerler yer almaktadır (Mengüşoğlu, 2021: 165). Yüksek değerlerde yapılan çıkarıma benzer şekilde çıkarım yapıldığında araç değerlerin ekonomi, teknik ve bilgi değerlerini karşıladığı söylenebilir. Araç değerler hayatın tüm alanına yayılan, çok önemli değerlerdir (Mengüşoğlu, 2021: 165). Nitekim araç değerler, ikinci eylem grubuna yani insan hayatının devamlılığını sağlayan zorunlu eylem grubuna denk düşmekte ve bu eylemleri yönetmektedir. Yaşamın sürdürülebilirliğini etkiledikleri için insan hayatının temelinde araç değerlerin gerçekleştirilmesi vardır (Mengüşoğlu, 2021: 165). Yüksek değerler ve araç değerler arasındaki önemi özellikle vurgulayan filozof, birincisinin kendi başına bir amaç olduğunu, ikincisinin ise başka bir amacı gerçekleştirmek için kullanılan bir araç olduğunu belirtmektedir (Mengüşoğlu, 2021: 165). Buradan hareketle çıkara bağlı olduğu anlaşılan araç değerlerin, öznel nitelikte olduğu da açığa çıkmaktadır. Mengüşoğlu bu bağlamda araç değerlerin, kişiler arasında çatışmalara ve anlaşmazlıklara neden olduğunu ifade etmektedir (Mengüşoğlu, 2021: 166). Araç değerlere ilişkin söz konusu tespit, yüksek değerlerle araç değerler arasındaki önemli bir ayrımı açığa çıkarmaktadır. Yüksek değerler insanları birleştirmekte; araç değerler ise onları ayırmakta ve çatışmalara sürüklemektedir (Mengüşoğlu, 2021: 167).

Son değer grubu ise otomatikleşen insan eylemlerine denk düşen ve onları yöneten davranış değerleridir. Bu değer grubunda modanın, zevklerin, alışkanlıkların değerleri yer almaktadır (Mengüşoğlu, 2021: 169). Davranış değerleri; sanat değerini, pratik, kültürel ve sosyal değerleri içermektedir. Düşünüre göre davranış değerleri, zaman içinde sık sık tekrar edildikleri için artık bir alışkanlık haline bürünmüş eylemleri yönetmektedir. Söz konusu eylemler genel olarak sosyal yaşantıda karşılaştığımız eylemlerdir. Bisiklet sürmek, selamlaşmak, tokalaşmak, günaydınlaşmak söz konusu eylemlere örnek olarak verilebilir. Ancak daha önce belirtildiği gibi alışkanlıklar doğrultusunda otomatikleşen eylemlerin temelde

öğrenmeye dayalı oldukları gözden kaçırılmamalıdır (Mengüşoğlu, 2021: 170). Zira sosyal ya da kültürel değerler önce toplum içerisinde öğrenilir daha sonra sıkça tekrarlandıklarından otomatlaşırlar ve sonuçta eylemlerin amacı gözetilmez olur. Bununla birlikte davranış değerleri, toplumdan topluma, çağdan çağa, insandan insana, kültürden kültüre farklılıklar göstermektedir (Mengüşoğlu, 2021: 172). Bu nedenle davranış değerleri, araç değerler gibi özneldirler ve değişime açıktırlar.

Görüldüğü üzere Mengüşoğlu, sınırlarını genişlettiği etik bağlamında bir değer sınıflandırması yapmıştır. Bu bağlamda eylemi, ahlakın sınırlarına takılı kalmaktan kurtararak hayatın her alanına taşıyan filozof, değerleri insanın eylemleriyle görünür kılmayı amaçlamaktadır. Ancak filozofun 'değer' sınıflandırmasının birtakım eksiklikler bulundurduğu ve eleştirel görüşlere zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Mengüşoğlu'nun sınıflandırmasına ilişkin eleştirel değerlendirmeler incelenecektir. Bu aşamada değerleri sınıflandırmayı deneyen Ayhan Bıçak'ın görüşleri ele alınacaktır.

2.3. Ayhan Bıçak'ın Değer Sınıflandırması

Türk düşüncesi üzerine yürüttüğü çalışmalarıyla alanda öne çıkan Ayhan Bıçak, *Değerlerin Kökeni ve Değer Sistemleri Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasında 'değer'in tanımına ve sınıflandırılmasına ilişkin görüşlerini ortaya koymaktadır. Bıçak'a göre değerler, "düşünce ve eylemleri anlamlandırmak ve meşrulaştırmak için kullanılan unsurlardır" (Bıçak, 2011: 244). Bıçak'ın çeşitli düşünürlerin 'değer' anlayışlarından hareketle geliştirdiği tanımda, kavramın işlevini temel aldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda tanımın 'değer' nedir? sorusuna doğrudan bir yanıt vermekten ziyade 'değer' ne işe yarar? sorusuna yöneldiği görülmektedir. Değerlerin ihtiyaçtan doğduğunu savunan Bıçak, kavramı ihtiyaç-sorun-amaç ilişkisi temelinde açıklamaktadır:

> *"Bilginin temelini oluşturan düşünceler, genellikle, ihtiyaçlar, sorunlar, amaçlar bağlamında üretilmişlerdir. Düşünce üretiminde yer alan bu üç unsur, değerlerin oluşumunda da etkilidirler. İhtiyaçların giderilmesi çerçevesinde zihin faaliyetlerinin amaçlı olmaları nedeniyle, ihtiyacın giderilmesinde kullanılan nesne, değere dönüştürülmektedir. Başka bir deyişle, bir şeyin amaç haline getirilmesi, onun değerli olduğunu ortaya koyduğu gibi, değer kazanmasını da sağlamaktadır. Bir ihtiyacın giderilmesini sağlamak için üretilen düşünceler, ihtiyaç ve ihtiyacı giderme yolu hakkında da değer üretmektedirler. Dolayısıyla değerler, zihinsel faaliyetlerin ayrılmaz parçalarıdırlar."* (Bıçak, 2011: 245)

Değerlerin insan zihninin bir üretimi olduğunu ve kökeninde ihtiyaçların bulunduğunu açıklayan Bıçak, bundan sonra değerlerin sınıflandırılmasına ilişkin fikirlerini serimlemektedir. Düşünce tarihinde değerlerin çeşitli şekillerde sınıflandırıldığına dikkat çeken düşünür, ihtiyaç temelli 'değer' anlayışından hareketle değerleri sınıflandırmaktadır. Düşünüre göre değerler; zorunlu, gerekli, tercih ve lüks olmak üzere dört grupta toplanmaktadır. Ayhan Bıçak, zorunlu ihtiyaçların zorunlu değerleri oluşturduğunu bu nedenle değer hiyerarşisinin temelinde söz konusu değerlerin yer aldığını belirtmektedir. Bu bağlamda gerekli, tercih ve lüks değerlerin zorunlu değerler üzerine inşa edildiklerini vurgulamaktadır (Bıçak, 2011: 247). Değerlerin hiyerarşik yapısını ise ihtiyaçların toplumsal hayattaki önem derecelerinden hareketle temellendirmektedir.

Zorunlu ihtiyaçlar, insanın ve toplumun varoluşunun sürdürülebilmesi için elzem olan zorunlu değerleri üretmekle birlikte dört başlıkta açığa çıkmaktadır. Zorunlu ihtiyaçlar içerisinde aile, türün devamlılığını sağladığı için öncelikli bir konumda yer almaktadır (Bıçak, 2011: 247). Bıçak'a göre aile, türün devamlılığını sağlamanın yanında bireyin varoluşunu sürdürebilmesi için gerekli olan tüm imkânları ona sağladığından zorunlu değerlerin başında gelmektedir (Bıçak, 2011: 247). Bu bağlamda aile, tüm zorunlu değerlerin üzerine kurulduğu temel değerdir. Aile değerinin hemen üzerinde, biyolojik ihtiyaçlardan doğan beslenme, barınma ve güvenlik değerleri ile bu ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan zanaatlar konumlanmaktadır (Bıçak, 2011: 247). Beslenme, barınma, güvenlik gibi biyolojik ihtiyaçlar aile tarafından karşılanmaktadır. Bununla birlikte biyolojik ihtiyaçların karşılanmaması hem bireyin hem de ailenin varoluşu açısından tehlike yarattığı için biyolojik ihtiyaçlardan doğan değerler en çok önemsenen değer grubunu oluşturmaktadır (Bıçak, , 2011: 247). Biyolojik ihtiyaçların oluşturduğu değerleri, sosyolojik ihtiyaçlardan doğan dil, ahlak, iktisat ve devlet değerleri takip etmektedir. Bıçak'a göre insan olmanın temel şartlarından biri olan dil, değerlerin tümünü kapsadığı için zorunlu bir değer olmakla birlikte aile tarafından öğretilmektedir (Bıçak, 2011: 247). Ahlak değerleri ise aile içi ve aileler arası ilişkilerin düzenlenmesinde etkili olan kurallardan oluşmakta ve zorunlu değerler arasında yer almaktadır (Bıçak, 2011: 247). Ayrıca aile toplum içinde konumlandığı için bireysel ve toplumsal ilişkilerin kurulmasında temel bir rol üstlenmektedir (Bıçak, 2011: 247).

Bunların yanında hayatın devamlılığını sağlamak için ihtiyaç duyulan besinler ile araç ve gereçlerin karşılanmasını sağlayan iktisadi değerler de sosyolojik ihtiyaçlardan kaynaklanan değerler arasına yerleştirilmektedir (Bıçak, 2011: 247). Sosyolojik ihtiyaçlardan kaynaklanan söz konusu değerler toplumsal düzeyde devlet değerini doğurmaktadır. Devlet değeri, buraya kadar sıralanan değer sistemlerinin düzenlenmesini ve sürdürülmesini sağladığı ve bireyin haklarını güvence altına aldığı için zorunlu değerler içinde ele alınmaktadır (Bıçak, 2011: 247-248). Zorunlu ihtiyaçlardan doğan son değer grubu ise psikolojik ihtiyaçların oluşturduğu din ve sanat değerleridir. Bıçak'a göre psikolojik ihtiyaçların meydana getirdiği din ve sanat değerleri, toplumları bir arada tutmada etkili olmanın yanında insanın evrendeki konumunu bilmesini ve varoluşunu anlamlandırmasını sağladıkları için zorunlu değerler arasında konumlanmaktadır (Bıçak, 2011: 248). Sanat, kültürel yapıya güzeli kattığı ve süreklilik gösterdiği için zorunlu değerler arasına yerleştirilmektedir. Ayrıca entelektüel ihtiyaçlara kaşılık gelen efsaneler, büyü, tarih ve felsefe de zorunlu değerler grubunda yer almaktadır (Bıçak, 2011: 248).

Zorunlu değerler grubunu, gereklilik değerleri izlemektedir. Bireyin ve toplumun varoluşunu doğrudan etkileyen zorunlu değerlere karşılık gereklilik değerleri, bireyin ve toplumun varoluşuna dair bir tehdit yaratmamaktadır. Bıçak'a göre gereklilik değerleri, zorunlu değerlerin yeterli düzeyde yerine getirilmelerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Bıçak, 2011: 248). Gereklilik değerleri, zorunlu ihtiyaçların karşılanmasının ardından belirginleşmekle birlikte yoklukları bireyin ve toplumun varoluşuyla ilgili herhangi bir risk oluşturmamaktadır (Bıçak, 2011: 248). Bıçak, üniversite okumanın gerekli ancak zorunlu olmadığını ifade ederek gereklilik değerlerini örneklendirmektedir.

Zorunluluktan ve gereklilikten kaynaklanan değer gruplarının üzerinde tercihlerden kaynaklanan değerler yer almaktadır. Söz konusu iki değer grubunun üzerinde konumlanan tercih değerleri, belirli bir ihtiyacın birden farklı şekilde giderilebilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Zorunlu ya da gerekli bir ihtiyacın birden fazla yolla karşılanabilmesi durumunda, kişinin tercih ettiği yol diğerlerine kıyasla daha değerli kabul edilmektedir (Bıçak, 2011: 248). Bıçak'ın sınıflandırmasında son değer grubunu ise lüks değerler oluşturmaktadır. Tüm

değerlerin üzerinde yer alan lüks değerler, pahalı ve kaliteli olmalarıyla diğer değerlerden ayrışmakta ve refah düzeyinin artması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Bıçak, 2011: 248). Toplumun ekonomi düzeyi yüksek kesimlerinde karşılaşılan lüks değerler, bu kesimdeki insan ların yaşam biçimlerini zenginleştirmekte ve farklılaştırmaktadır. Bıçak'a göre hayat koşulları zorlaştığında insanlar ilk olarak lüks değerlerden vazgeçmektedir (Bıçak, 2011: 248). Buna göre insanın ve toplumun varoluşunun sürdürülmesinde etkin bir rol oynamamaları lüks değerlerin gözden çıkarılmalarını kolaylaştırmaktadır.

Ayhan Bıçak, değerlerin hiyerarşik yapılarının genel olarak belirleyici olduğunu ifade etmenin yanında sabit nitelikte olmadığını vurgulamaktadır. Zorunlu, gerekli, tercih ve lüks biçiminde sıralanan değerler, toplumun ya da devletin karşılaştığı sorunlara bağlı olarak yer değiştirebilmektedir (Bıçak, 2011: 248). Gereklilik değerleri, içinde bulunulan koşullara göre zorunlu değer olarak algılanabilmektedir. Bıçak, temelde gereklilikten kaynaklanan siyaset ve üniversite değerlerinin yirminci yüzyılda zorunlu değere dönüştüklerini belirtmektedir (Bıçak, 2011: 248) Ayrıca zorunluluktan ve gereklilikten kaynaklanan değerlerin, toplumsal varoluşun sürekliliği açısından belirleyici olduklarını açıklamaktadır (Bıçak, 2011: 248). Değer sınıfları arasında keskin sınırların bulunmaması değerlerin yalnızca toplumsal düzeyde değil, bireysel düzeyde de birbiri yerine geçmesine yol açmaktadır. Düşünüre göre bireyler herhangi bir 'değer'i kendileri açısından zorunlu, gerekli, tercih ya da lüks temelli olarak değerlendirebilmektedir (Bıçak, 2011: 248). Bununla birlikte bireyler can güveliği ve beslenme gibi temel sorunlarla karşılaştıklarında zorunlu değerler de dahil olmak üzere tüm değerler etkisizleşmektedir (Bıçak, 2011: 248).

Ayhan Bıçak'ın ihtiyaç kavramından hareketle geliştirdiği 'değer' tanımına paralel bir değer sınıflandırması yaptığı görülmektedir. Buradan hareketle düşünürün 'değer' tanımı ile sınıflandırması arasında tutarlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Bıçak, 'değer'i tanımlama girişiminin yanında sınıflandırarak bir değer sistemi oluşturmakta ve 'değer' felsefesine önemli bir katkı sunmaktadır. Alana sunduğu katkılara karşın sınıflandırmanın bazı sınırlılıklar içerdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sınırlılıklar çalışmanın kapsamı gereği izleyen başlıkta incelenecektir.

Sonuç olarak değer sınıflandırmaları, değer felsefesinin düşünsel ufkunu genişletmekte, değer sorununa yönelik yeni tartışma alanlarına olanak sağlamaktadır. Sınıflandırmaların özellikle iki konuda önemli oldukları söylenebilir. Birincisi, sınıflandırmalar değerin neliğine ilişkin fikirler verebilir. Ahlak, sanat, teknik; somut ya da soyut; öznel ya da nesnel; zorunlu, gerekli, tercih ya da lüks değerler arasındaki ayrımlar ve sınıflandırmalar, grupların içerdikleri değerin ne olduğuna veya nasıl kavrandığına yönelik fikir geliştirmeye olanak sağlayabilir. İkincisi, değer sınıflandırmaları, içinde bulunulan çağın veya toplumun değerlerinin sorgulanmasına ve yeniden düzenlenmesine imkan tanıyabilir. Bu çerçevede Ülken'in, Mengüşoğlu'nun ve Bıçak'ın yaptıkları değer sınıflandırmalarının Çağdaş Türk düşüncesi açısından önemli oldukları açığa çıkmaktadır. Değer sınıflandırmalarının bazı açılardan geliştirilmeye elverişli olduğu da ayrıca anlaşılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın sıradaki başlığında değer sınıflandırmalarındaki eleştiriye açık noktalar incelenecektir.

2.4. Değer Sınıflandırmalarındaki Sorunlar

Ülken'in değer sınıflandırması çeşitli yönleriyle eleştirel değerlendirmelere açık bir zemin sunmaktadır. Öncelikle bilinç verileri temelinde oluştuğunu savunduğu sanat, teknik ve bilgi değerlerinin birlikte ele alınması oldukça ilginçtir. Çünkü teknik ve bilgi değerlerinin temelini bilinç içeriklerinin oluşturduğu kabul edilebilirse de sanatın temelinde bilinç verilerini bulmak onun aşkınlığını yani esas özelliğini gölgelemektedir. Zira sanat eserinin varlık alanına dahil olabilmesi, doğrudanlığına değil, dolaylılığına bağlıdır (Karslı, 2022: 19). Sanat eseri temsil ettiği nesneye doğrudan gönderimde bulunmaktan ziyade söz konusu gerçeklikleri çok katmanlı bir anlam düzlemine ya da manevi alana taşır (Karslı, 2024: 26). Dolayısıyla sanat değerinin ayırt edici özelliği bilinç verileri yani algılar değildir, algıların ardındaki anlamdır. Bu sebeple sanatın, teknik ve bilgi değerleri ile içkin değerler içinde gruplandırılması sorun teşkil etmektedir.

İçkin değerler bağlamında ortaya çıkan ikinci eleştiri ise söz konusu değerlerin pratik yaşamla olan ilgisidir. Teknik değer, pratik yaşamla doğrudan ilintilidir ve yaşamın pratik ihtiyaçlarına çözüm üretmektedir. Fakat sanat söz konusu olduğunda

aynı şeyi söylemek eleştirilere neden olmaktadır. Çünkü sanat, yaşamın pratik ihtiyaçlarına yönelik değildir. Karslı'nın ifade ettiği üzere sanat eseri, teknik aletin aksine yaşamsal pratikleri aşmakta, manevi alana yönelmektedir. Dolayısıyla sanat eseri kendi başına aşkın bir nitelik taşımaktadır (Karslı, 2022: 26). Kendinde taşıdığı aşkınlık, pratik yaşamla ilgisini sorunsallaştırmaktadır. Bu sebeple Ülken'in sınıflandırmasında sanatın, teknik ve bilgi değerleriyle birlikte ele alınarak pratik yaşamla ilişkilendirilmesi soru işaretleri taşımaktadır.

Ülken'in değer sınıflandırmasına ilişkin eleştirilerin bir kısmı da aşkın değerlerden kaynaklanmaktadır. Din ve ahlak değerlerinin oluşturduğu aşkın değerler manevi varlık alanına aittirler. Dolayısıyla temellerini manevi varlık alanından almaktadırlar. Bu bağlamda ahlakın pratiğe yönelik özelliği sorun teşkil etmektedir. Çünkü ahlak toplum içerisinde kişilerin birbirlerine karşı eylemlerinde kendisini göstermektedir. Buradaki eleştiriyi anlayabilmek için filozofun sanat ve ahlak arasındaki tutumuna bakmak faydalı görünmektedir. Zira sanat da ahlak da varlık olarak somuttur fakat ikisinin de temel özelliğini, çok katmanlı bir anlam taşımalarından ortaya çıkan aşkınlık oluşturmaktadır. Ülken, belirtilen ortak özelliklerine rağmen sanatın içkin ahlakın ise aşkın bir değer olduğunu savunmaktadır. Buna göre ahlakın pratikle ilgisi ve sanatın aşkınlığı görmezden gelinmektedir. Bu nedenle burada hem sanatın aslında aşkın olmasına rağmen neden manevi varlık alanına dahil edilmediği sorusu hem de ahlakın tamamen aşkınlaştırılarak pratik hayatla ilgisinin neden ele alınmadığı sorunu ortaya çıkmaktadır.

Sınıflamanın yol açtığı tartışmalardan bir diğeri de ahlak ve din değerlerinin manevi varlık alanına yükseltilerek toplumsallıklarının ve evrenselliklerinin burada kurulmasıdır. Ülken'in *birlikte duyma* olarak adlandırdığı özellik, ahlaki mânâ alanına aittir ve bu alan manevi varlığın özel alanıdır. Buna göre manevi varlık alanı insanların birbirlerinin duygularını paylaşmalarını ve beraber çözüm aramalarını sağlamaktadır. Din ve ahlak değerlerinin bu özellikleri kendilerinde taşıdıkları kabul edilebilirse de sanatın bu bağlamda da burada konumlandırılmaması sorun teşkil etmektedir. Nitekim tanımlanması güç bir kavram olmasına karşın sanat bir ifade biçimi olarak ele alınabilir. Temelde duygu ve düşüncelerin aktarılmasına dayanan sanat, kişilerin duygudaşlığını sağlayabilir. Bu sebeple insanlar arasındaki duygu ve anlam birliğinin

yalnız din ve ahlak temelinde kurulabileceği düşüncesi, sanatı dışarıda tutması açısından eleştiriye açıktır.

Ülken'in üçüncü değer grubu olarak serimlediği normatif değerler de birtakım felsefi sorgulamaların açığa çıkmasına yol açmıştır. Öncelikle normatif değerlerin bir değer olmadığı ifade edilmesine rağmen bir değer sınıfı biçiminde sunulması eleştirilere zemin hazırlamaktadır. Zira sanat, teknik, bilgi, ahlak ve din değerleri temel alınarak toplam beş 'değer', içkin ve aşkın değerler olmak üzere iki ayrı grupta sınıflandırılmıştır. Değer olmadığı ifade edilen normatif değer kümesinin belirtilen iki sınıfla birlikte ele alınması ilginçtir. Bunun yanı sıra normatif değerler grubunda ele alınan ekonomi, hukuk ve dil değerlerinin insanın çeşitli ihtiyaçlarına denk düşmesine rağmen 'değer' olarak uygun görülmemeleri ve birer aracı olarak işlenmeleri, sınıflandırmanın yeterliliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Hukuk, insanın toplum içindeki güvenliğini sağlamaya yönelik bir ihtiyaçtır. Buna karşılık ekonomi, insanın yaşamını idame ettirebilemesini sağlayan bir ihtiyaç; dil ise insanın sosyalleşmesini sağlamaya yönelik bir ihtiyaçtır. Anlaşıldığı üzere diğer değerlerin kıstası olarak belirlenen söz konusu değerler, aslında belli başlı ihtiyaçları karşıladıkları için 'değer' olarak konumlandırılmayı gerektirmektedir. Ayrıca normatif değerler içindeki ekonomi, hukuk ve dil değerlerinin karşılık geldiği adalet, hakikat ve fayda ölçü değerleri de benzer eleştirileri beraberinde getirmektedir.

Mengüşoğlu'nun değer sınıflamasına ilişkin felsefi sorgulamalar ise öncelikle değerlerin kavramsal ayrımına yöneliktir. Hatırlanacağı üzere Mengüşoğlu'na göre doğrudan ya da refleksiyonlu olarak gerçekleştirilen yüksek değerli eylemler, refleksiyonlu eylem bağlamında araç değerlerle yer değiştirebilmektedir. Buna göre faydaya dayalı eylem yüksek eylemin yerini alabilmektedir. Ayrıca Mengüşoğlu'nun özellikle yüksek değerler ile alçak değerler arasında kesin bir ayrım yapılmasını doğru bulmaması da değerleri net biçimde birbirinden ayırmadığına işaret etmektedir. Değerlerin birbirinden kesin olarak ayrıştırılmaması sınıflandırmanın kavramsal açıdan tutarlılığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Başka deyişle aralarında geçirgenlik bulunan ve birbirinin yerini alabilen değerlerin, kavramsal olarak niçin yüksek ve araç değerler şeklinde gruplandırıldıkları sorusu eleştirilere yol açmaktadır.

Mengüşoğlu'nun değer sınıflandırmasına yönelik ikinci eleştiri, birinci eleştiriye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre aralarında kesin bir ayrım olmayan değerler içinde yüksek değerlerin temel niteliğinin belirsiz olduğu anlaşılmaktadır. Bir amaç olarak gerçekleştirildikleri anlaşılan söz konusu değerlerin, hangi niteliklerinden ötürü yüksek olarak işaretlendikleri anlaşılmamaktadır. Bu doğrultuda evrensel mi aşkın mı nesnel mi oldukları sorusu meydana çıkmakta ve sınıflandırmanın yeterliliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. İşaret edilen belirsizlik bazı değerlerin sınıflandırma içinde konumlandırılmasını da güçleştirmektedir. Karslı, Mengüşoğlu'nun sınıflandırmasına ilişkin değerlendirmesinde, düşünürün sanatı doğrudan bir değer sınıfına dahil etmediğini ancak felsefi sitemi üzerine yapılan analiz sonucunda, sanatın yüksek değerler grubunda ele alındığının çıkarsanabileceğini açıklamaktadır (Karslı, 2022: 190). Bununla birlikte bazı sanat akımlarının moda değerler sınıfına yerleşebildiğini ifade etmekte, söz konusu durumun sanatın sınıflama içindeki yerini belirsizleştirdiğini belirtmektedir (Karslı, 2022: 190). Mengüşoğlu'nun sınıflandırmasında yüksek değer grubunun niteliklerinin açık ve net biçimde belirlenmemiş olması, sınıflandırmanın yeterliliğini tartışmalı hale getirmiştir.

Mengüşoğlu'nun değer sınıflandırmasının eleştirel olarak değerlendirilmesine neden olan bir başka husus ise davranış değerlerinin önemsizleştirilmesidir. Davranış değerlerinin önemsizleştirilmesinden iki şey anlaşılmalıdır. Öncelikle davranış değerlerinin sürekli tekrar yoluyla oluşması ve bu tekrarların zamanla bireyin değer duygusunu silikleştirmesi, eylemi amaçsızlaştırılarak diğer değerler karşısında zayıflamasına neden olmaktadır. İkinci olarak Mengüşoğlu'nun, insan yaşamının hem yüksek hem de araç değerlerin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu savunarak bu iki değer grubunu birbirinden kesin çizgilerle ayırmaması, davranış değerlerinin bu değerler karşısında ikincil konuma itilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla filozofun, temelini toplumun yapısında ve ulusların geleneklerinde bulan değerler olarak işaretlediği tüm değerlerin ikincil öneme sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ancak topluma veya uluslara bağlı olarak ortaya çıkan değerler, aidiyet gibi önemli birtakım duyguların da sebebidirler. Kendini bir yere, bir topluma bir kültüre ait hissetmenin birey-toplum ilişkisini önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla davranış

değerlerinin ikincil konuma düşürülerek diğer değerler karşısında önemsizleştirilmesi, toplum değerlerinin önemsizleştirilmesine işaret ettiğinden eleştiriye açıktır.

Mengüşoğlu'nun değer sınıflandırmasının içerdiği sorunlardan biri de Bıçak'ın dikkat çektiği üzere birtakım değerlerin değişmez olduğu kabulüne dayanmaktadır (Bıçak, 2021: 73). Bıçak'a göre Mengüşoğlu'nun değişmez değerleri kabul etmesi, onun antropolojik ontoloji temelli değer anlayışıyla bağdaşmamaktadır (Bıçak, 2021: 73). Mengüşoğlu, antropolojik ontoloji bağlamında değerleri bir insan başarısı olarak kabul etmekte, insan tarafından üretildiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle Bıçak, Mengüşoğlu'nun antropolojik ontoloji temelli 'değer' anlayışına rağmen değişmez değerleri kabul etmesini bir çelişki olarak belirlemektedir (Bıçak, 2021: 73). Değerlerin oluşumunda kültürel yapıların belirleyici rolü göz önüne alındığında, onların evrensel ve değişmez oldukları kabulü güçleşmektedir. Nitekim Bıçak'ın değindiği üzere kültürel yapıda meydana çıkan değerlerin, ihtiyaç doğrultusunda değişmeleri mümkün görünmektedir (Bıçak, 2021: 73-74).

Ayhan Bıçak'ın değer sınıflandırmasına yöneltilebilecek ilk eleştiri ise Mengüşoğlu'nun sınıflandırmasında açığa çıkan kavramsal ayrım sorunuyla benzerlik göstermektedir. Mengüşoğlu'nun sınıflandırmasında araç değerler ile yüksek değerler arasındaki geçirgenliğe benzer şekilde Bıçak'ın sınıflandırmasında da gerekli değerler zorunlu değerlerin yerine geçebilmektedir. Bu sebeple Bıçak'ın 'değer' sınıflandırmasında da değerler arasında keskin ayrımların yapılmaması, sınıflandırmanın kavramsal tutarlılığının eleştirilmesine neden olmaktadır. Düşünürün sınıflandırmasında da birbiri yerine geçebilen değerlerin niçin zorunlu, gerekli, tercih ya da lüks olarak kavramsallaştırıldıkları sorusu açığa çıkmaktadır.

Bıçak'ın sınıflandırmasına yönelik ikinci eleştiri, sınıflandırmanın ağırlıklı olarak toplumsal varoluşun sürekliliği ekseninde geliştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Zorunlu ve gerekli değerlerin, toplumsal varoluşun sürekliliği açısından vazgeçilmez olduklarının vurgulanması, bireysel değerlerin sınıflandırmadaki önemini eleştiriye açık hale getirmektedir. Biyolojik, sosyolojik, psikolojik ve entelektüel ihtiyaçlardan kaynaklanan zorunlu değerler, bireyin varoluşu açısından da elzem olmasına karşılık sınıflandırmada söz konusu gerekliliğin ikinci planda kaldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan doğrudan bireyin varoluşu ile

ilişkilendirilen tercih ve lüks değerlerin vazgeçilebilir konumda yer alması, sınıflandırmanın toplumsal varoluş temelinde yapıldığı iddiasını güçlendirmektedir.

Ayhan Bıçak'ın değer sınıflandırmasına yönelik bir diğer eleştiri, değerlerin hiyerarşik düzende ele alınmasına dayanmaktadır. Söz konusu eleştiri, Hilmi Ziya Ülken'in değer hiyerarşilerine yönelik değerlendirmelerinden hareketle ele alınabilir. Değerlerin derecelendirilmesinin kesin sonuçlar üretmediği gibi birbiriyle çatışan rölativist görüşlere neden olduğunu savunan Ülken, değer hiyerarşisi kuran görüşlere karşı eleştirel bir tutum sergilemektedir. Ülken'e göre her değer alanı kendi ölçütleri içerisinde değerlendirilmeli ve hiçbir değer türü diğer bütün değerlerin belirlenmesinde temel ölçüt haline getirilmemelidir (Ülken, 2016: 276). Nitekim değer hiyerarşileri, bazı felsefi sorunların ortaya çıkmasına neden olmakla birlikte söz konusu sorunların başında değer monizmi ve onun sonucu olan değer fanatizmi gelmektedir (Ülken, 2016: 276). Ülken, hayati değerlerin her şeyin üstünde tutulduğu ve tüm değerlerin bunlara göre belirlendiği hiyerarşilerde, hayati değerlere dayanan bir değer monarşisinin kurulacağını ifade etmektedir (Ülken, 2016: 276). Ülken'in belirtilen eleştirileri dikkate alındığında, Bıçak'ın insanın temel ihtiyaçları ekseninde oluşturduğu değer sınıflandırmasının da benzer bir risk taşıdığı söylenebilir. Zira sınıflandırmada gerekli, tercih ve lüks değerler, temel değerlere göre belirlenmektedir. İnsanın ve toplumun varlığının sürdürülmesinde vazgeçilmez nitelikte olan temel değerler temel ihtiyaçların sürekliliğine bağlı olarak sürekliliğini korumaktadır. Buna karşılık gerekli, tercih ve lüks değerler, ihtiyaçların ortadan kalkmasına bağlı olarak ortadan kalkmaktadır. Bu bağlamda Bıçak'ın temel değerler üzerinde şekillenen değer sınıflandırmasının, Ülken'in işaret ettiği üzere bir değer monarşisi kurma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu söylenebilir. Bu nedenle değerlerin hiyerarşik yapısının yeniden ele alınması, sınıflandırmanın yeterliliği açısından önem kazanmaktadır.

Ayhan Bıçak'ın sınıflandırmasının eleştirel bir şekilde değerlendirilmesine neden olan diğer bir konu ise zorunlu, gerekli, tercih ve lüks değerlerin içeriklendirilme biçimine dayanmaktadır. Karslı, Bıçak'ın değerleri sınıflandırarak sistematik bir yapı sunduğunu ifade etmekle birlikte sınıflandırmanın içeriği üzerine yeniden düşünülebileceğine dikkat çekmektedir (Karslı, 2022: 190). Sanatın zorunlu değerler arasında konumlandırılmasını yerinde bulan Karslı, psikolojik ihtiyaçların

yanı sıra sosyolojik ve entelektüel ihtiyaçları da karşıladığını vurgulayarak psikolojik ihtiyaçlar grubunda ele alınmasının tartışmalı olduğunu belirtmektedir (Karslı, 2022: 190). Bıçak'ın sınıflandırmasına yöneltilen söz konusu eleştiri, değerlerin kapsamı üzerine yeniden düşünmeye olanak sağladığı için dikkate değerdir. Nitekim değerlerin kapsamlarının belirlenmesi, değer sınıflandırmalarının sınırlarının daha açık bir biçimde çizilmesine imkan sağlamaktadır. Sınırları açık bir biçimde oluşturulan sınıflandırma ise değerleri anlamlandırmayı ve bireysel ve toplumsal değerleri yeniden düzenlemeyi kolaylaştırmaktadır.

Filozofların 'değer' sınıflandırmaları genel bir bakışla incelendiğinde, Ülken'in ve Bıçak'ın sınıflandırmalarının 'değer' tanımları ile kavramsal bir tutarlılık içinde olduğu anlaşılmaktadır. 'Değer'i ihtiyaç kavramından hareketle açıklayan her iki düşünür, sınıflandırmalarını da aynı kavrama dayanarak yapmıştır. Ülken, ihtiyaç kavramını analiz ederek 'değer'in unsurlarını ortaya koymakta ve söz konusu unsurlardan hareketle değerleri sınıflandırmaktadır. Bıçak ise değerlerin temelinde ihtiyaçların yer aldığını savunarak değerleri insanın temel ihtiyaçlarına göre gruplandırmaktadır. Hareket noktalarındaki ortaklığa karşın sınıflandırma biçimlerinin birbirinden farklı olduğu incelemelerimiz sonucunda açığa çıkmaktadır.

Ülken'in ve Bıçak'ın sınıflandırmalarına karşılık Mengüşoğlu'nun 'değer' sınıflandırması, kavramsal bir süreklilik yerine betimsel yaklaşıma dayanmaktadır. Mengüşoğlu'nun 'değer' sorununa yaklaşımı, insan eylemlerinin betimlenmesine dayanmakla birlikte eylemlerin değerler tarafından yönetildiklerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda insan eylemlerini üç grupta toplayan düşünürün değer sınıflandırması söz konusu eylem gruplarından hareketle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda 'değer' tanımlarına paralel bir sınıflandırma yapan Ülken'in ve Bıçak'ın değer sınıflandırmalarının sistematik bir yapı kurma çabasının, Mengüşoğlu'nun sınıflandırmasının ise değerlerin eylemler üzerindeki belirleyiciliğini göstermeye yönelik betimleyici bir yaklaşımın sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak filozofların 'değer' sınıflandırmalarının çeşitli sınırlılıklar içerdiği görülmektedir. Bununla birlikte sınıflandırmaların içerdikleri temel sorunların, temellendirilme biçimlerinden kaynaklandığı açığa çıkmaktadır. Ülken'in iki ayrı alana dayanan sınıflandırması birçok soruna kapı aralamaktadır. Değerlerin

bilgi ve inanç alanlarında temellendirilmesi sonucu bazı değerler sınıflama içine yerleştirilememekte, yerleştirilenler de sınıflandırmanın yeterliliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Mengüşoğlu'nun etik temelinde yaptığı sınıflandırma ise insan eylemlerinin çokluğundan kaynaklanan bir sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Eylemlerin çokluğu, bazı değerlerin hem yüksek hem de araç değerler arasında konumlandırılması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Ayhan Bıçak'ın ihtiyaç temelli değer sınıflandırması ise değerlerin kapsayıcı niteliğinden kaynaklanan sorunlarla karşılaşmaktadır.

Değer sınıflandırmalarının yanı sıra 'değer'in temellendirilme biçimi de 'değer' sorununun bir diğer görünümüdür. Bu nedenle çalışmamızın üçüncü bölümünde Çağdaş Türk düşüncesinde değer temellendirmeleri incelenecektir.

3. DEĞER TEMELLENDİRMELERİ SORUNU

Değer temellendirmeleri sorunu, çağdaş Türk düşüncesinde ‘değer’e ilişkin tartışmaların üçüncü ve en derin düzeyini oluşturmaktadır. Tanımlama ve sınıflandırma aşamalarında ortaya çıkan sorunlar değerlerin hangi zeminde konumlandırıldığı ve geçerliliğini hangi kaynaktan aldığı sorularını beraberinde getirmektedir. Çağdaş Türk düşüncesinde ‘değer’ sorununun genel görünümünün ortaya koyulabilmesi için değer temellendirmeleri incelenmeli ve bunlarda ortaya çıkan güçlükler açığa çıkarılmalıdır.

Çağdaş Türk düşüncesinde ‘değer’; ontolojik, estetik, sosyolojik ve dini düzlemde temellendirilmektedir. Ontolojik değer temellendirmeleri, insanın varlık yapısından hareketle ortaya konmaktadır. ‘Değer’i ontolojik zeminde açıklayan düşünürler insanın varlık yapısına ilişkin araştırmalarına dayanarak ‘değer’i temellendirmesine karşın temellendirmeler birbirinden ayrışmaktadır. Estetik değer temellendirmelerinde estetik değerin sanat eserinden hareketle temellendirildiği ancak burada da temellendirmeler arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Sosyolojik ve dini temellendirmelerde ise temellendirmeler arasında benzerlikler bulunmakla birlikte düşünürlerin kendi alanlarından kaynaklanan farklar ön plana çıkmaktadır. Örneğin, Sabri Ülgener ve Erol Güngör ‘değer’i toplumsal yapıdan hareketle temellendirmekle birlikte Ülgener’in değer anlayışı ekonomi, Güngör’ün değer temellendirmesi ise sosyal psikoloji alanındaki çalışmalarına dayanmaktadır. Bu bağlamda ontolojik, estetik, sosyolojik ve dini değer temellendirmeleri arasında genel bir uzlaşı bulunmamakla birlikte her bir temellendirmenin kendi içinde de farklı yaklaşımlar doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Buradan hareketle ‘değer’in temellendirme bağlamında da sorunlu bir görünüm sergilediği açığa çıkmaktadır. ‘Değer’ sorununun bütünlüklü bir biçimde ortaya koyulabilmesi için değer temellendirmeleri incelenmeli ve her birinin eleştirilere neden olan noktaları belirginleştirilmelidir.

Değer temellendirmelerinde ‘değer’in inceleme alanına ilişkin görüşlerle de karşılaşılmaktadır. Ontolojik temellendirmeler içinde ‘değer’in değer felsefesi, etik ve sanat olmak üzere üç inceleme alanında ele alındığı görülmektedir. Söz konusu fikirler değer felsefesinin çağdaş Türk düşüncesindeki yerini anlamaya imkan sağlamaktadır.

Bu nedenle değer temellendirmelerinin yetkinliklerinin yanında ‘değer’in inceleme alanına yönelik görüşler de değerlendirilmelidir. Bu çerçevede değer temellendirmelerinin açmazları incelenmekte, ‘değer’in inceleme alanına ilişkin görüşlerden hareketle değer felsefesinin Türk düşüncesindeki konumu ortaya konulmaktadır.

3.1. Ontolojik Değer Temellendirmeleri

‘Değer’in ontolojik olarak temellendirilmesi, ‘değer’ probleminin soyut bir tartışma alanı olmaktan çıkarılarak doğrudan varlık problemine bağlanması anlamına gelir. Diğer deyişle ontolojik değer temellendirmesi, ‘değer’in kaynağını varlığın doğasına dayandırarak açıklayan bir yaklaşımı ifade eder. Çağdaş Türk düşüncesinde ‘değer’in, insanın varlık yapısından hareketle ontolojik bir zemine yerleştirildiği görülmektedir. Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu, İoanna Kuçuradi, Uluğ Nutku, Betül Çotuksöken ve Abdullah Kaygı ‘değer’i insanın varlık yapısından hareketle temellendirmektedir.

Hilmi Ziya Ülken’in ‘değer’i insanın muhtaç olduğu ve onu tamamlayan bir unsur olarak tanımlaması, kavramın insan varoluşuna dayandığını göstermektedir. Ülken’e göre insan biyolojik özelliklerini bütünüyle kazanamadan dünyaya gelen bir varlıktır (Ülken, 2014: 439). Canlı varlıklar içinde hayvanlar yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan vasıflara sahip bir şekilde dünyaya gelirken insan eksik bir şekilde dünyaya gelmektedir. Bu bağlamda hayvan dünyaya geldiği anda uyum sağlarken insan dünyaya uyum sağlamakta gecikir (Ülken, 2014: 439). Ülken’e göre diğer canlılar karşısında eksik bir varlık olarak dünyaya gelen insanın ayırıcı özelliği eksikliği değil, eksikliği hakkındaki farkındalığıdır. İnsan kendi kendine ben neyim diye sorarak, kendisini bir problem haline getirerek diğer varlıklardan ayrılmaktadır (Ülken, 2016: 367). Ülken, söz konusu farkındalığın insanda bir kriz yarattığını belirtmekte, insanın cenin halinde doğuşunu başlangıç krizi olarak adlandırmaktadır (Ülken, 2014: 251). Filozofa göre ‘değer’ krizle diğer deyişle insanın eksikliğinin bilincinde olmasıyla ortaya çıkmaktadır (Ülken, 2016: 368).

Ülken’e göre insan kendi biyolojik devresini tamamlamak, içinde bulunduğu eksiklik ve kriz halinden kurtulmak için kendisinde hazır bulunmayan, aşkın bir objeye

yönelir (Ülken, 2016: 213). Arzu ve ihtiyaç arasında ayrım yapan Ülken, bir bilinç olayı olan arzunun bilinçte hazır bulunan nesneleri hedef edinmesine karşılık ihtiyacın bilinçten geniş olduğunu vurgulamaktadır (Ülken, 2016: 213). Bu nedenle ihtiyacın nesnesinin bilinçte içerilmediğini ve bilince aşkın olduğunu açıklamaktadır. Eksik ve muhtaç bir varlık olan insanın tamamlanmak için kendisinde bulunmayana yöneldiğini belirten düşünüre göre bu yönelim ihtiyaçtır. Ülken'e göre "ihtiyaç, kendi başına var olan objeye çevrilen bilincin eylemidir. Onun yöneldiği obje de değerdir" (Ülken, 2016: 214). Ülken, ihtiyacın bulunmayan nesneye yöneldiği her değer sürecinde öznenin kendisinde bulunmayan nesne ile tamamlandığını ve bu tamamlanmanın duyu verileri aracılığıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir (Ülken, 2016: 215). Bu bağlamda özneyi, aşkın nesneyi ve duyu verilerini 'değer'in unsurları olarak belirlemektedir.

Krizde olan insanın ihtiyaç yönelimiyle krizi aştığını, kendisinde eksik olanı tamamladığını belirten Ülken, krizin iki ritimle aşıldığını açıklar. Birbirine zıt ve aynı zamanda birbirini tamamlayan söz konusu ritimler gerilme ve genişlemedir. Ülken'e göre insan varoluşu doğuştan gerilmeye ve genişlemeye çevrilmiş eğilimlerden ibarettir (Ülken, 2014: 276). Eğilimlerin hızlarının değiştiğini ve bir yükseliş bir de alçalış ritimleri olduğunu ifade eden düşünür her yükselişin bir gerilme özelliği, her alçalışın ise bir genişleme özelliği gösterdiğini belirtir (Ülken, 2014: 277). Gerilme ritmi, bilincin bir hedefe doğru odaklandığı, hızlandığı ve efor sarf ederek en yüksek noktasına ulaştığı çaba halidir (Ülken, 2014: 276-277). Buna karşılık genişleme ritmi, şiddetini kaybeden eğilimin yayılarak dinlenmesini, sinir sisteminin boşalarak güç toplamasını sağlar (Ülken, 2014: 286). İnsan bu iki ritmin birbirini tamamlaması sonucu krizden kurtulur.

'Değer'i insanın krizde bir varlık olması ile temellendiren Ülken, yalnızca var olan şeylerin bir 'değer'i olabileceğini belirterek varoluş alanına ait olduğunu vurgular (Ülken, 2016: 198). Ülken ayrıca her 'değer'in bir varlığın tespitine dayandığını ve sezgi ile kavrandığını açıklar. Sezgi yöneldiği alana göre ya bir duyum ya da bir duygu olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanda kavramlardan önce bir değer sezgisi olduğunu ifade eden düşünür, insanın ister içinde ister dışında olsun sezgiyle tespit ettiği değerin bir varlık olduğunu belirtmektedir (Ülken, 2016: 198-199). Buna göre var olmayan şeyin bir 'değer'i yoktur. Ayrıca düşünüre göre hiçbir 'değer' insanın ruhsal icadı değildir.

Her ‘değer’ evrendeki belirli bir varlık derecesinin aşkınlığından doğan bir eserdir. Madde olmasa teknik değer, madde ve hayat olmasa sanat değeri, insani varlık ve kişiler arası aşkın münasebetler olmasa ahlaki değer olamaz (Ülken, 2014: 131-132). Buradan hareketle değerler aleminin varlık alemine, değer probleminin varlık problemine bağlı olduğunu açıklayan Ülken, değerler ontolojisinin zorunlu olduğunu vurgulamaktadır (Ülken, 2014: 132).

Takiyettin Mengüşoğlu ise geliştirdiği ontolojik antropoloji ya da felsefi antropoloji çerçevesinde ‘değer’i temellendirir. Ontolojik antropoloji, insanı somut bir bütün olarak kabul etmekte ve onun somut bütünlüğünde açığa çıkan fenomenleri ve başarıları ele almaktadır. Söz konusu fenomenler ve başarılar, toplumsal farklılıklar gözetilmeksizin her insanda gözlemlenebilmekte ve insan varoluşunun temel koşullarını oluşturmaktadır (Mengüşoğlu, 1959: 5). Değerleri duyma, insanın var olabilmesinin koşullarından biridir. Mengüşoğlu, ‘değer’i antropolojik yaklaşımla açıklamaktadır.

> *İnsan, içinde bulunduğu sonsuz durumların hakkından gelebilecek bir güce sahip değildir, amaçlarını, hedeflerini, planlarını bir defada gerçekleştiremez. O halde insan bu durumların içinden nasıl sıyrılabilir, onlarla nasıl başa çıkabilir, nasıl hesaplaşabilir? Bunun için insanın, gerçekleştirilmesi gereken eylemlerini düzenleyen, onları önemine göre sıraya koyan bir “organ”a gereksinmesi vardır. Eylemlerin bir düzeni, bir sıralanması, ancak insan bir “değer organı”na, bir “değer duygusu”na sahipse olasıdır. İnsan ancak bir “değer organı”na, bir “değer-duygusu”na dayanarak, araç arayarak ve seçerek hareket etmekle istediklerini gerçekleştirebilir.* (Mengüşoğlu, 2021b: 154)

Değer duygusunun, insanın ontik yapısında taşındığı ve eylemlerin düzenleyicisi olduğu anlaşılmaktadır. Mengüşoğlu’na göre felsefede ‘değer’ kavramına çoğunlukla önyargı ile yaklaşılır. ‘Değer’e karşı geliştirilen önyargılardan ilki, insanın somut, gündelik yapıp etmelerinden ve bu yapıp etmelerde ortaya çıkan fenomenlerden koparılmasından kaynaklanır (Mengüşoğlu, 2021b: 154-156). Belirtilen önyargıya karşılık Mengüşoğlu, hayat fenomenleri olmaksızın ‘değer’in kanıtlanamayacağını vurgular. İkinci önyargı ise bilgi teorileri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kaynağını bilgi teorilerinde bulan söz konusu önyargı etik sahaya taşınmakta ve yargılar kendi içlerinde realite yargıları ve değer yargıları olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunun sonucunda gerçek varlığa dayanan realite yargılarının nesnel, değer yargılarının ise öznel olduğu ve değerlerin bir varoluşa sahip olmadıkları fikri savunulmaktadır (Mengüşoğlu, 2021b: 160).

Mengüşoğlu'na göre değerler, matematik ve düşünceler gibi ideal varlık alanında yer alır. Değerler ayrıca kendi başlarına bir varlığa sahip olmanın yanında özneden bağımsız olarak vardır (Mengüşoğlu, 2021a: 160). İdeal bir varlık olan matematiğin doğa da dahil gerçek varlığın her alanında gerçekleşebilmesine karşılık değerler, real varlık dünyasını doğrudan etkileyemezler. Onlar ancak insanın eylemlerini yönettikleri zaman real varlık alanına katılırlar (Mengüşoğlu, 2021:a 160-161). Bu doğrultuda 'değer'e yönelik ikinci önyargıya da karşı çıkan filozof felsefi antropolojinin bir etik, ontoloji ya da bilgi teorisi olmadığını vurgulayarak, 'değer'in nasıl bilindiği ve nasıl var olduğu sorunlarıyla ilgilenmediğini ifade eder. Felsefi antropolojinin amacı, insan fenomenlerinin değerler tarafından nasıl belirlendiğini ya da yönlendirildiğini göstermektir (Mengüşoğlu, 2021b: 160). Mengüşoğlu'nun bu amacı gerçekleştirirken benimsediği yaklaşım ise betimlemedir.

İnsan eylemlerini betimleyen ve bu eylemlerin değerler tarafından nasıl yönlendirildiğini araştıran alan etiktir. Felsefi antropolojinin yeni bir insan kavrayışı sunmasına bağlı olarak yeni bir etik görüşün kaçınılmaz olduğunu ifade eden Mengüşoğlu, *Değişmez Değerler Değişen Davranışlar* adlı eserinde yeni bir etik anlayışın temellerini atar. Mengüşoğlu'nun ontolojik antropoloji temelinde geliştirdiği yeni etik, insanın hareketleri ve faaliyetleri ile bunların temelini oluşturan değerleri tartışır (Mengüşoğlu, 1965: 15). Anlaşıldığı üzere etik bağlamda 'değer', insan eylemlerinin dayandığı temel olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte felsefi etik, insanın hareketleri ve faaliyetleri ile bunları oluşturan değerleri bir bütün olarak incelemektedir. Mengüşoğlu 'değer'in, insanın yapıp-etmeleriyle koparılması mümkün olmayan bir birlik oluşturduğunu özellikle belirtir (Mengüşoğlu, 2021: 157). 'Değer' etik fenomenlerle diğer deyişle insanın yapıp etmeleriyle belirginleşir. Değerlerin insana verilmesi ise anlama, algı ve diğer bilgi edimlerinin yanı sıra özellikle duygu edimleri ile sağlanır (Mengüşoğlu, 2021: 163).

'Değer'i ontolojik antropolojiden hareketle temellendiren ikinci düşünür Uluğ Nutku (1935-2014) dur. Mengüşoğlu'nun öğrencisi olan Nutku, hocasının geliştirdiği felsefi antropolojiye dayanarak kendi özgün felsefesini kurmuştur. İnsan merkezli araştırmalarıyla insan felsefesine önemli katkılar sunan düşünür, bu alanın sınırlarını genişleterek Türk düşüncesinin önemli düşünürleri arasındaki yerini almıştır.

Nutku'nun Türk düşüncesindeki yerini özgün kılan niteliklerinden biri, Çotuksöken'e benzer biçimde, araştırmalarının merkezine felsefenin kendisini bir sorun olarak yerleştirmesidir. Nutku, felsefenin neliği üzerine yoğunlaşarak felsefenin kendisini sorunsallaştırmaktadır. Ancak Nutku'nun felsefenin neliğine ilişkin yürüttüğü tartışma Çotuksöken'in yaklaşımından farklılık göstermektedir. Felsefeyi araştırma konuları üzerinden tanımlayan Çotuksöken'e karşılık Uluğ Nutku, felsefenin eylemsel işlevini ve ne olmadığını tartışarak onun doğasını ortaya koymaktadır. Söz konusu yaklaşım, Nutku'nun özgün bir felsefi terminoloji geliştirmesini mümkün kılmakta, Türk düşüncesindeki konumunu daha görünür hâle getirmektedir. Düşünürün değer temellendirmesi, kendine özgü terminolojisinde açığa çıkmaktadır.

Değer temellendirmesine insanın neliğine yönelik bir araştırma ile başlayan Nutku'ya göre insan, ansiklopedi ve sözlüklerdeki gibi sınırları kesin, değişmez ve mantıksal tanımlara sığdırılamaz (Nutku, 2006: 128-129). Düşünüre göre insan, çift yönlü bir oluşa sahiptir. Nutku, insanın söz konusu özelliğini *insanoluş paradoksu* olarak kavramsallaştırmaktadır (Nutku, 2005: 51). İnsanoluş paradoksu, insanın hem dünyadan etkilenen hem de dünyayı etkileyen bir varlık olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda insanın karşıtlıklarla tanımlanabileceğini düşünür, insanı yapan-bozan, kuran-yıkan, barışçıl-savaşkan, yakına getiren-uzaktan vuran özetle yaşatan-öldüren karşıtlıkları üzerinden açıklamayı önermektedir (Nutku, 2005: 51-52). İnsanın karşıtlıklar içinde bir varlık olması başka deyişle zıtlıkları kendinde bulundurması, onun donuk bir yapıda olmadığını, dinamik olanaklar içinde olduğunu göstermektedir (Nutku, 2005: 52). Buradan hareketle Nutku, felsefi antropolojinin 'insan olanaklar varlığıdır' görüşünü benimsemektedir. İnsanın özüne ilişkin çalışmalarında öz sorununu: inanmak, bilmek, anlam ve değer vermek, amaç gütmek ve amacı gerçekleştirmeye yönelmek, tarihselliği devşirmek ve sonraki kuşaklara devretmek olgularında toplamaktadır (Nutku, 2012: 83). Bu olgular insanın donuk ve değişmez bir yapıda olmadığı fikrini belirginleştirdiği gibi 'değer'in insanın varlık yapısında temellendiğini de göstermektedir.

İnsanın özüne ilişkin araştırmalarını bilimsel antropolojinin verilerinden ve evrim teorisinden yararlanarak geliştiren Nutku, söz konusu verileri felsefe süzgecinden geçirerek insan görüşünü geliştirir. Bu doğrultuda ilk olarak insanın bir

eksiklikler varlığı olduğunu savunan kuramlara karşı çıkan düşünür, onun bir fazlalık varlığı olduğunu savunmaktadır. Nutku'ya göre insanın hayvanlar gibi tam olgunluğa erişmeden, 20 ayda doğması gerekirken 9 ayda bir 'organ ilkelliği' ile doğması onun bir eksiklikler varlığı olduğunu değil, aksine fazlalık varlığı olduğunu göstermektedir. Bu fazlalık, insanın beyninin büyüklüğünün, ağırlığının ve ellerinin işlevselliğinin getirdiği bir fazlalıktır (Nutku, 1984:90). İnsanın eksiklikler varlığı olduğunu savunan kuramlara göre insan, biyolojik eksikliklerini toplumsal kurumlar kurarak ve ahlaki değerler üreterek kapatmaya ve telafi etmeye çalışmaktadır (Nutku, 1984: 90). Bu yaklaşımla değerlerin yalnızca olumsuzu telafi eden bir mekanizma olarak anlaşıldığını bildiren Nutku, söz konusu görüşe kesin bir şekilde karşı çıkar. Düşünüre göre değerler, insanın biyolojik eksikliklerini gideren bir mekanizma değil, insan varlığına katılan yeni niteliklerin yine insan tarafından işlenmesiyle doğan oluşumlardır (Nutku, 1984: 90). Buradan hareketle değerlerin, insanın bir fazlalık varlığı olmasından kaynaklandığı, ayrıca olumlu ve yaratıcı birer unsur oldukları anlaşılmaktadır.

'Değer'in, insanın bir fazlalık varlığı olmasından kaynaklandığını diğer deyişle insanın yaratıcılığının bir ürünü olduğunu vurgulayan Nutku, değer verme olgusunun yalnızca insan varlığında ortaya çıktığını belirtmektedir (Nutku, 2005: 101). Düşünüre göre insan, varolanı olduğu gibi bilmek isteyen ve bu bilgisini eyleme dökmek zorunda olan bir varlık olmanın yanında varolanı olmadığı gibi tasarlamak hatta süslemek isteyen bir varlıktır (Nutku, 2005: 89). İnsan olanaklar varlığı olarak yalnızca nedenselliklerle donatılmış bir dünyada yaşayan mekanik bir varlık değil, var olanları olmadıkları biçimiyle kurgulayarak dönüştüren aktif bir varlıktır. Kendi mekanik işleyişinde hiçbir anlamı, amacı ve 'değer'i olmayan doğaya sözü edilen nitelikleri yükleyen insan bilincidir (Nutku, 2005: 83-84). Nutku, söz konusu bilinci, geliştirdiği özgün terminolojisinde *sanki var bilinci* olarak kavramsallaştırır. Sanki var bilinci, insanın doğanın nedenselliğine ve ölüm gibi katlanılması zor, çıplak gerçekliklere hayır deme biçimidir (Nutku, 1998: 60). İnsan, doğadaki düzenliliğin ardında bir amaç aradığında, bilinci olağan durumdan sanki var durumuna kaymaktadır (Nutku, 2012: 19). Doğanın kendisinde bulunmayan, anlamlılık ve amaçlılık sanki var bilinciyle doğaya yüklenmektedir. Nutku'ya göre insan'ın sanki var bilinciyle olayları ve doğayı anlamlandırdığı sürece daima bir değer duygusu eşlik etmektedir (Nutku, 2012: 19).

Bununla birlikte düşünüre göre sanki var bilinci, inanmanın çekirdeğini oluşturmaktadır (Nutku, 2012: 28). Nutku, anlam verme ve değer duyma olgularının inanmada en yakın ve en iç içe örüntüler olduğunu açıklamaktadır (Nutku, 2012: 19).

İnsan bilinci, ürettiği anlam ve değerleri kendi başına hiçbir anlamı ve değeri olmayan doğal süreçlere yüklemektedir. Bilincin belirtilen özelliği, düşünürün kendine özgü felsefi terminolojisinde *aşmaca* kavramıyla karşılanmaktadır (Nutku, 2005: 84). Nutku'ya göre doğaya anlam ve değer yükleyen bilinç zamanla söz konusu anlam ve değerlerin doğada nesnel olarak bulunduğunu varsaymaktadır. Bilincin doğaya yüklediği anlam ve değeri doğanın nesnel özelliği olarak kabul etmesi ve 'sanki var olanı' 'gerçekten var olanla' karıştırması ise insanın bunları birer inanca dönüştürmesi sonucunu doğurmaktadır (Nutku, 2012: 63). 'Değer'in sanki var bilinciyle insan zihninde oluşturulduğu ve aşmaca ile dünyaya yansıtılarak bir inanca dönüştüğü anlaşılmaktadır. Buradan hareketle 'değer'in inanma yetisinde ortaya çıktığı görülmektedir.

İnsanın ürettiği değerler doğada nesnel olarak olarak bulunmazlar, onlar tarihsel, kültürel ve toplumsal 'şimdi ve burada' koşulları içinde üretilmektedir. Değerlerin şimdi ve burada koşulları içinde üretilmesi, içinde doğduğu zamanın, mekanın ve kültürün koşullarından bağımsız olmadığını diğer deyişle görelilikten kaçınamayacağını ifade etmektedir. Nutku'ya göre göreli olan ile göresiz ya da evrensel ve mutlak olan birbirini dışlayan zıtlıklar değil, birbirini diyalektik olarak zorunlu kılan unsurlardır (Nutku, 1998: 48). Tüm zamanlar ve mekanlar için geçerli olan mutlak değer, tarihsel ya da göreli olanın içinde saklıdır ve bulunup çıkarılmayı bekler (Nutku, 1998: 48). Nutku, tüm değerlerin göreli yani toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişen bir yapıda olması durumunda göresiz, temel değerlerden söz edilemeyeceğini açıklayarak her iki değerin birbirini zorunlu kıldığını belirtmektedir (Nutku, 1998: 48). Bununla birlikte göreli 'değer'in değişkenliğinin, o kavramın taşıdığı nesnelliği ve evrenselliği yok etmediğini vurgulamaktadır. Örneğin iyi veya kötü gibi kavramlar, durumlara ve koşullara göre değişebilse de bu değişkenlik kavramın nesnelliğini yok etmemektedir. Nutku her değişkenin kavramsallaştırıldığı anda kendi yerel sınırlarını aşarak genelleştiğini savunmaktadır (Nutku, 1998: 69). Bu bağlamda düşünürün göreli ve göresiz değerlere ilişkin görüşleri ile insan tarafından

üretilen değerlerin sırf öznel bir nitelikte olmadığını ortaya koymayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

İnsanın değer verme ve değer gerçekleştirme özelliğini etik incelemektedir. Nutku, değer verme olgusunun anlam verme, anlam gerçekleştirme ve amaç koyma, amaca yönelme ile birlikte örüldüğünü belirtmektedir (Nutku, 2006: 82). Bunun yanında değer verme olgusu, bilgi yönelimlerinden ziyade duygu yönelimlerine dayanmaktadır. Nutku'ya göre anlam verme, kavramsal bağıntılar ve bunların dile getirilişini gerektirirken anlam vermeye eşlik eden değer verme kavramsal diziliş gerektirmez. Bu nedenle Nutku, öncelikli etkenin değer duygusu olduğunu belirtmektedir (Nutku, 2012: 21-22). Ayrıca değer duygusunun değer bilincine öncel olduğunu, aksi durumda kavramların despotlaşacağını vurgulamaktadır (Nutku, 2006: 11). Nutkuya göre "olması gereken-olmaması gereken ayrımı önce duygu yönelimiyle başlar; anlatımı sonradan gelir; gelmesi şart değildir" (Nutku, 2012: 22). Üzerinde konuşulan yönelimin kökeninde ise "yuvadaki duygudaşlık" anlamına gelen *ethos* bulunmaktadır (Nutku, 2006: 82). Nutku'ya göre ethos, tüm ahlaki eylemlerin ve töre, kültür, din, ahlak, eğitim, ekonomi ve politika değerlerinin üzerinde yükseldiği temel değerdir (Nutku, 2005: 102).

'Değer'i ontolojik antropoloji zemininde temellendiren bir diğer filozof İoanna Kuçuradi'dir. Kuçuradi, Mengüşoğlu'nun geliştirdiği felsefi antropolojinin, hocasının yapmadığı bir ayrımı yapmasını sağlayarak felsefi sistemini geliştirmesine katkı sunduğunu belirtir (Kuçuradi, 1997: 84). Felsefi antropolojinin etkisi sonucu insanın özellikleri ile insanın olanakları arasında yaptığı ayrım, Kuçuradi'nin değer temelli etik görüşünün ve oradan insan haklarına uzanan düşünce sisteminin tohumlarını oluşturmaktadır. Toplumda saptadığı insan harcamaları sonucu 'değer' sorunuyla hesaplaşmak gerektiğini ifade eden düşünür, saptadığı gereklilik doğrultusunda değerlendirme problemi üzerine eğilmektedir (Kuçuradi, 2018: 1-2). Değerlendirme probleminden hareketle 'değer' sorununu tartışan Kuçuradi, yaptığı kavramsal ayrımlar ve oluşturduğu kuramsal çerçeve doğrultusunda 'değer'e ilişkin görüşlerini geliştirir. Bir bilgi sorunu olduğunu vurguladığı değerlendirmeyi, bir şeyin benzerleri arasındaki yerini görmek ve göstermek şeklinde açıklar. Bu bağlamda değerlendirilen

şeyin yapı özelliği ve o şeyin benzerleri arasındaki özel yeri olarak anlaşılan ‘değer’in insanla ve insan başarılarıyla ilgili olduğunu vurgulamaktadır.

> *Değer sırf insanla, dolayısıyla insan başarılarıyla ilgilidir. Kendi başına bir doğal nesnenin ve malın değeri yok, yalnız faydası veya fiatı- aynı malın çeşitli fiatları- vardır. Kişi yaratması ürünü olmıyan bir nesnenin değerli sayılması, onu değerli sayan kişiyle özel ilişkilerine bağlıdır ve rastlantısaldır. Anı olarak saklanan, simboller olarak kullanılan v.b. nesnelerin ilgili kişilerce "değerli" görülmesi buna bir örnek olabilir.* (Kuçuradi, 2018: 42)

‘Değer’in sırf insanla ve insan başarılarıyla ilişkilendirilmesi, onun ontolojik antropoloji üzerine temellendiğini ifade etmektedir. Mengüşoğlu’na benzer şekilde Kuçuradi de açıkladığı görüşleriyle ‘değer’in insan başarılarıyla görünürlük kazandığına işaret etmektedir. Kuçuradi ayrıca insanın yaptıklarıyla ve yaşadıklarıyla varlığa yeni boyutlar kazandırdığını, söz konusu boyutların en önemlilerinden birinin ‘değer’ olduğunu vurgulamaktadır (Kuçuradi, 2018: 42). Buna göre doğada kendiliğinden var olan şeyler insanın ortaya çıkmasıyla değerlenmekte ve farklı bir boyut kazanmaktadır. Düşünüre göre insanın varlığa eklediği bir bilinç boyutu olan ve bir şeyin benzerleri arasındaki yerini ifade eden ‘değer’ değerlendirme etkinliği içinde ortaya çıkmaktadır.

Değeri görme, değer atfetme ve değer biçme olarak açığa çıkan değerlendirmeler içinde değer atfetme ve değer biçme ezbere değerlendirmelerdir. Kuçuradi’ye göre “doğru değerlendirme, “objeleri”nin değerinin bilgisini sağlayan değerlendirmedir” (Kuçuradi, 2018: 14). Bir bilgi sorunu olduğu anlaşılan doğru değerlendirmeye karşılık ezbere yapılan değer atfetmeler ve değer biçmeler, değerlendirilen şeyin bilgisini sağlayamamaktadır. ‘Değer’in göreli ya da mutlak olduğu kabulüne dayanan ezbere değerlendirmeler ‘değer’in bilgisini sağlayamadıkları gibi toplumda karşılaşılan insan harcamalarının da temel sebebidirler. Bu doğrultuda Kuçuradi görelilik ve mutlakçılık yaklaşımlarının dışında, insana ‘değer’in bilgisini sağlayacak alternatif bir yaklaşım aramaktadır. ‘Değer’ sorununu ele aldığı temel eseri *İnsan ve Değerleri*’nde, sanatın ve etiğin ‘değer’in bilgisini farklı biçimlerde sağlayan iki önemli alan olduğunu ifade etmektedir. (Kuçuradi, 2018: 105). Değer harcamalarının tarihsel nedenlerinden birinin etik değer sorunuyla hesaplaşmama olduğunu vurgulayarak ‘değer’in bilgisine ulaşmada etik yolunu yürümenin öncelikli olduğunu savunmaktadır (Kuçuradi, 2015: V-VII).

İçinde bulundumuz yüzyılda etiğin Ortaçağını yaşadığını ve aydınlatılması gerektiğini savunan Kuçuradi, *Etik* adlı kitabında eylemin yapısını açıklayarak hem teorik hem de pratik bir aydınlatma girişiminde bulunur. Kuçuradi'ye göre Ortaçağ felsefesinin temel özelliklerinden biri nesnesiz olmasıdır. Ortaçağ'da felsefe, kavramlardan ya da tanımlardan hareketle yapılan mantıksal çıkarımlardan oluşmakta ve herhangi bir nesneye dayanmamaktadır (Kaynardağ, 1986: 244). Kuçuradi, çağımızdaki etik görüşlerin çoğunun da neye bakılacağını yani nesnesini belirlemeden görüşler ortaya koyduğunu diğer deyişle ezbere üretildiklerini belirtmektedir (Kaynardağ, 1986: 244). Söz gelimi iyi ve kötü kavramlarına ya da insanlara nasıl davranmaları gerektiğini dikte eden ahlak kurallarına dayanan etik görüşler nesnesizdirler. Kuçuradi'ye göre amaç kişiler arası ilişkileri aydınlatmaksa öncelikli yapılması gereken etkinliğin kendisine yani eyleme bakmak ve eylemden öğrendiklerimizle ürünü hakkında konuşmaktır. Bu, etik araştırmalarında hareket noktası değişikliğini ve nesne değişikliğini ifade etmektedir (Kuçuradi, 2015: 80). Böylece Kuçuradi, etiğin araştırma nesnesini insanlar arası ilişkiler ya da etik ilişki olarak belirlemektedir.

Tüm ilişkilerin temelinde bulunan ve oldukça karmaşık bir yapıda olan etik ilişkinin araştırılmasında en verimli yol ise insan eylemlerini incelemektir. Kuçuradi'ye göre eylem basit bir davranış olmamakla birlikte değerlendirme, yaşantı ve yapma öğelerinden oluşan karmaşık bir etkinliktir (Kuçuradi, 2015: 13). 'Değer', sözü edilen aşamaların her birinde farklı boyutuyla ortaya çıkmaktadır. Eylemin 'değer'inin bilgisel olarak ortaya çıktığı aşama değerlendirme; sevgi, saygı, güven gibi etik değerlerin ortaya çıktığı aşama yaşantı; 'değer'in gerçekleştiği diğer deyişle fiilen dünyaya katıldığı aşama ise yapmadır. Kuçuradi, eylemin her aşamasında 'değer' sorunlarının söz konusu olduğunun altını çizmekte, bunlarla hesaplaşabilmek için bir değer felsefesi görüşüne dayanmak gerektiğini savunmaktadır (Kuçuradi, 2015: 80). Bu doğrultuda etiğin, insanlar arası ilişkilerde 'değer' sorunlarını inceleyen bir felsefe dalı olduğunu ifade eden filozof, değer felsefesi üzerine temellendiğini belirtmektedir (Kuçuradi, 2019: 39).

'Değer'i geliştirdiği antropontoloji ekseninde insanın varlık yapısına dayandırarak açıklayan diğer düşünür Betül Çotuksöken'dir. Çotuksöken'in insanın

neliği ve varlık yapısı üzerine yürüttüğü tartışmalar ‘değer’in kaynağını açığa çıkarmaktadır. Çotuksöken’e göre insan sadece gereksinimlerin biçimlendirdiği, biyolojik güdülerle yaşayan, edilgen ve mekanik bir varlık değildir (Çotuksöken, 2023: 53). Antropontolojiye göre insan bir olanaklar varlığıdır. Buna göre insan önceden belirlenmiş, sabit bir özü olan bir varlık değil tam tersine sürekli değişime ve gelişime açık bir potansiyeller bütünüdür (Çotuksöken, 2013a: 271-272). Çotuksöken, insanın bir olanaklar varlığı olduğunu ortaya koyduktan sonra onun ayırt edici özelliğini tartışmaya yönelir. Bu doğrultuda söz konusu özelliği, insanın kendisi de dahil olmak üzere tüm varolanlara yönelmesi ve bu yönelim sonucunda elde ettiği saptamaları diğer insanlarla paylaşması olarak belirler (Çotuksöken, 2013b: 19). Düşünüre göre insanın bu özelliğinin en somut biçimi anlam vermede kendini gösterir. “İnsan varolan her şeye anlam vermek üzere, varolanı anlamlandırmak üzere yönelmektedir” (Çotuksöken, 2013b: 19).

İnsanın anlamlandıran bir varlık olmasının temelinde kavram üreten bir varlık olması vardır. Kavram üretme, insanı insan yapan bir ekinlik olmakla beraber tüm anlıksal etkinliklerinin temelinde yer alır (Çotuksöken, 2001: 124). Çotuksöken, *Kavram Kavramı* başlıklı yazısında, bir varolan olarak kavramın ne olduğunu, öteki varolanlarla ilişkisini, oluşma ve iletilme açısından nerede bulunduğunu ve dış dünyadaki varolanlarla öncelik-sonralık ilişkisini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Öncelikle kavramın neliğini tartışan düşünür, kavramın dış dünyada, düşünmede ve dilde varolana ilişkin olarak oluşturulan düşünsel bir çerçeve olduğunu açıklamaktadır (Çotuksöken, 2001: 101). Kavramlar, varolanların sınırlarını çizerek onların anlamlandırılmasını ve bilinmesini sağlayan temel unsurlardır (Çotuksöken, 2001: 101). Çotuksöken’e göre düşünsel çerçeveler üçe ayrılmaktadır: Doğrudan tekil varolanlarla bağlantılı olan çerçeveler, sadece varolanlar arasındaki ilişkilerden doğan çerçeveler ve varolanların sadece ve sadece bilinebilmesini sağlayan çerçeveler başka bir deyişle tümeller (Çotuksöken, 2001: 102).

Çotuksöken’e göre “değer, eylemlerin kendisine göre gerçekleştirildiği, dışdünyada hiçbir şekilde somut bir karşılığı, kendisine karşılık gelen herhangi bir nesnesi olmayan zihinsel bir yapıdır, kavramdır” (Çotuksöken, 2021: 154). Bu bağlamda ‘değer’in doğrudan tekil varolanla bağlantılı düşünsel bir çerçeve olmadığı,

onun sadece varolanların bilinmesini sağlayan bir çerçeve ya da tümel olduğu anlaşılmaktadır. Çotuksöken 'değer'in tümel niteliğini, insanın biyolojik yapısını ifade eden gereksinim ile karşıtlığı üzerinden açıklar. Gereksinim dış dünyada bulunan somut tekilliklere işaret ederken 'değer' tümüyle düşünsel alana ait olan ve dilde ad olarak karşılığını bulan tümele işaret etmektedir (Çotuksöken, 2023: 93). Anlaşıldığı üzere Çotuksöken, insan zihninde oluşturulduğunu açıkladığı 'değer'i insanın varlık yapısında temellendirmektedir.

Çotuksöken'e göre dış dünyada somut-tekil karşılığı bulunmayan, dilde ad olarak karşılığını bulan ve eylemlerin güdüleyicisi olan 'değer', etiğin araştırma konusunu oluşturmaktadır. Düşünür antropontoloji ışığında etiği açıklamaktadır.

> *Antropontolojiyi ya da insan-varlıkbilgisini her türlü varolma ve bilme yöneliminin anlaşılmasında temel bilgi ekseni olarak ortaya koyan yaklaşıma göre ise etik, insan eylemleriyle insan ilişkilerini kalkış noktaları bakımından ele alan, eylemin ve ilişkinin ardındaki istemeyi ve bu istemenin dayandığı ilkeleri, temelleri anlamaya çalışan, aynı zamanda eylemin, ilişkinin değerlerle, niyetlerle, amaçlarla olan ilişkisini ve bütün bu ilişkilerin nesnelleşmesini sağlayan dille olan bağlantısını da inceleyen bir bilgi dalıdır. Bu haliyle de etik betimleyici bir dil kullanımından yanadır, sadece saptar ve betimler, etiğin bu noktada norm koyucu bir dilinin olmadığını, olmaması gerektiğini ileri sürebiliriz.* (Çotuksöken, 2021: 39)

Etiğin sadece insanın eylemde bulunurken yola çıktığı ilk noktayı incelemekle yetinmediği, eylemi tüm arka planıyla ele aldığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda eylemlerin oldukça karmaşık bir yapıya sahip oldukları açığa çıkmaktadır. İnsanın çoğunlukla başkalarının davranışları, eylemleri ve ilişkileri üzerine zaman zaman da kendi davranışları, eylemleri ve ilişkileri üzerine düşündüğünü ifade eden Çotuksöken, söz konusu düşünüşler sonucunda ortaya çıkan bilginin etik olduğunu belirtir (Çotuksöken, 2021: 42). Çotuksöken'e göre bir eylem incelemesinde üzerinde durulması gereken temel bağlam değerler alanıdır (Çotuksöken, 2021: 44). Gerilimli durumlar içinde yaşayan insanın yaşadığı en temel gerilim gereksinimleriyle değerleri arasındaki gerilimdir. İnsan bir yandan biyolojik yapısının gerektirdiklerinin diğer yandan değerlerinin etkisi altındadır. Çotuksöken'e göre eylemde bulunan kişi farkında olsun ya da olmasın bu iki yanın gerilimli ilişkisi içinde eylemde bulunmakta ve ilişkiler kurmaktadır (Çotuksöken, 2021: 46). Düşünür, gereksinimin değiştirilebilir olanı imlemesine karşılık 'değer'in belirgin olanı daha açık bir anlatımla insan ilişkilerindeki davranış ya da eylemde bulunma çerçevelerini imlediğini açıklamaktadır (Çotuksöken, 2021: 46). Gereksinimlerin değişebilirliğine karşın

değerlerin belirginliği, onların eylem incelemelerinde temel bir bağlam olarak ele alınmasını sağlamaktadır.

'Değer'i felsefi antropolojiye dayanarak insanın varlık yapısında temellendiren diğer düşünür Abdullah Kaygı'dır. Kaygı, etik, değer, insan hakları ve sanat felsefesi konularında ürettiği fikirlerle Türk düşüncesinde ön plana çıkmaktadır. Edebiyat ve sinema sanatından hareketle sanatı ontolojik ve felsefi bir zeminde temellendirmeyi amaçlayan çalışmaları, düşünürün Türk düşüncesindeki konumunu görünür kılmaktadır. Söz konusu çalışmaları doğrultusunda etiği sanatın temeline yerleştiren Kaygı'nın çalışmalarının merkezinde 'değer' kavramı yer almaktadır. Kuçuradi'nin öğrencisi olan Kaygı'nın, hocasının da fikirlerinin dayandığı felsefi antropoloji temelinde bir 'değer' anlayışı geliştirdiği anlaşılmaktadır.

Mengüşoğlu'nun geliştirdiği felsefi antropoloji doğrultusunda insanın ne olduğu sorusunu soran Kaygı, insanın iki yönlü bir varlık olduğu saptamasıyla 'değer'e ilişkin görüşlerini geliştirmektedir. Felsefe tarihinde insanın farklı bilimler tarafından farklı şekillerde ele alındığını bildiren Kaygı, insanın salt fiziksel bir nesneye ya da bir atom yığınına indirgenemeyeceğini vurgulamaktadır (Kaygı, 2024: 10). İnsanın indirgemeci bir tutumla ele alınması durumunda insan bilimleri gibi ayrı türden bir bilime gerek kalmayacağını açıklayan Kaygı, yeni bir disiplinin varlık hakkını, mevcut bilgi alanlarının açıklayamadığı farklı türden bir araştırma nesnesinin bulunmasından aldığını belirtmektedir (Kaygı, 2024: 10). Kaygı'ya göre insan bilimlerinin nesnesi olan insan, diğer canlılardan ontolojik olarak farklı olduğu için indirgemeci bakış açılarıyla ele alınamaz. Bu bağlamda Kaygı felsefi açıdan insanın iki farklı yönü olduğunu açıklamaktadır. İnsan canlı oluşu bakımından biyolojik ve psikolojik yönü olan bir varlıktır (Kaygı, 2006: 58). İnsanın yeme, içme cinsellik gibi biyolojik ve psikolojik dürtülerinin belirlediği yönü diğer canlı varlıklarla ortak yönüdür. Diğer taraftan insanın onu diğer canlılardan kesin olarak ayıran 'sırf insana özgü' bir yönü vardır (Kaygı, 2006: 89). Kaygı'ya göre etiğin araştırma konusu olan ve davranıştan ayrılan eylem ile insanın kendisi hakkındaki bilinci, insanın sırf ona özgü özelliklerinden ikisidir (Kaygı, 2006: 89-90). Kaygı, insandaki sırf ona özgü yön derken insandaki sırf ona özgü olanakların toplamının kast edildiğini vurgulamaktadır (Kaygı, 2024: 11). Kaygı'ya göre insanı farklı ve değerli kılan, onun erdemlerinin ve

değerlerinin kaynağı, doğasındaki bu sırf ona özgü olanaklardır (Kaygı, 2024: 12). Bu bağlamda ‘değer’ insanın varlık yapısında temellenmektedir.

Kaygı’nın ‘değer’ temellendirmesinde en önemli adımlardan biri, çeşitli çalışmalarında vurguladığı üzere değerler ile değer yargıları arasında ayrım yapılmasıdır. Kaygı ‘değer’i temellendirirken göreceliliğe düşmemek amacıyla ‘değer’ ve değer yargısı kavramlarını birbirinden ayırır. İnsanların iyi ve kötüler hakkındaki hazır yargılarını değer yargısı olarak belirleyen Kaygı, söz konusu yargıların epistemolojik anlamda nesneleri olmadığı için sahici yargı olmadıklarını belirtmektedir (Kaygı, 2013: 404). Kültürden kültüre değişen değer yargıları, toplumların veya inanç gruplarının kendi başlarına ürettikleri hazır normlardır (Kaygı, 2013: 406-408). “x yapmak iyidir”, “y yapmak kötüdür” gibi önermelerle örneklendirilebilecek değer yargılarının göreceli ve öznel olduğu anlaşılmaktadır (Kaygı, 2013: 406). Buna karşılık sevgi, saygı, dürüstlük, cesaret, minnet, güven gibi etik değerler, evrensel insan olanaklarını ifade etmektedir (Kaygı, 2013: 406). Kaygı’ya göre kendine özgü ontik özellikleri olan değerler, bizi insanlığımız hakkında bilinçlendirirler ve eylemimizin yöneldiği öteki kimsenin korunması gereken bir insan olduğunu düşünmemizi ve hissetmemizi sağlarlar (Kaygı, 2013: 408). Bu bağlamda değerler normatif olmamakla birlikte sadece insan olma bilincini sağlamakta diğer deyişle insan yapısındaki potansiyelleri insana göstermektedir.

Kaygı’ya göre değerler ile değer yargılarının birbirine karıştırılması, değerlerin sadece dinlere veya toplumsal sistemlere ait olduğu yanılgısını doğurmaktadır (Kaygı, 2021: 203-204). Ancak felsefi bir çerçevede incelendiğinde, değerlerin ve erdemlerin insanın yapısına ve bu yapıyla bağlantılı insan fenomenlerine bakılarak anlaşılabileceği ve değerlerin inançlardan ve dogmalardan bağımsız olduğu açığa çıkmaktadır (Kaygı, 2004: 118). Kaygı’ya göre dinlerin “iyiler-kötüler” listesi reddedilse bile değerler yok olmaz. Hatta dünyada değerli, anlamlı bir şeyin olmadığını, dünyanın kendisinin de bir anlamı ve değerinin olmadığını savunan nihilizm durumunda dahi değerler yok olmamakta, insanın doğasında ontolojik bir gerçeklik olarak varlığını korumaktadır (Kaygı, 2006: 97-98). Kaygı, dünyanın anlamlı ve değerli görülebilmesinin koşulunun değer bilinci olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda değerlerden bağımsızlığın yalnızca değer bilincinin yokluğunda söz

konusu olabileceğini belirtmekte ancak böyle bir imkânın mevcut olmadığını vurgulamaktadır (Kaygı, 2006: 97-98).

Kaygı, değer yargıları ile değerler arasındaki farka işaret ettikten sonra değer yargıları ile yapılan değerlendirmelerin birer değer biçme olduğunu ifade ederek değerlendirme sorununa adım atmakta, doğru değerlendirmenin koşullarını tartışmaktadır. Değer yargıları kültürden kültüre hatta kişiden kişiye değiştiği için bir değerlendirme tarzı olan değer biçme görelidir (Kaygı, 2006: 58). Kaygı, değer biçmeden farklı başka değerlendirme tarzları olduğunu bildirmekte ve ikinci değerlendirme tarzını değer atfetme olarak açıklamaktadır. İnsanın biyolojik ve psikolojik yönünden kaynaklanan ikinci değerlendirme tarzı değer atfetmedir (Kaygı, 2006: 60). Değer biçmede çeşitli dinlerin, toplumların ya da kültürlerin değer yargıları söz konusu olduğundan değerlendirmeler, içinde bulunulan toplumun ya da mensubu olunan dinin kabullerine göre yapılmaktadır. Buna karşılık değer atfetmeler bireyin biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları doğrultusunda yapıldığından yalnızca bireyi bağlamaktadır (Kaygı, 2006: 60). Kaygı'ya göre insanların çoğunun biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarına ya da hazır değer yargılarına göre değerlendirme yapmasına karşılık günlük hayatta, tarihte ya da sanat eserlerinde bazı insanların sözü edilen etkenlerden bağımsız şekilde değerlendirme yaptıklarıyla karşılaşılmaktadır (Kaygı, 2006: 63). Değer biçme ve değer atfetmeden ayrı olarak ortaya çıkan bu üçüncü değerlendirme tarzı, bunu gerçekleştiren kişilerin ne yaptıklarına ve nasıl yaptıklarına odaklanıp felsefi analizini yaparak kavranabilir (Kaygı, 2006: 63). Bu doğrultuda yapılan analiz, doğru değerlendirmenin üç adımda gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Doğru değerlendirmenin ilk adımı eylemi anlama, ikinci adımı eylemin benzerleri arasındaki yerini görme, son adımı ise eylemin tür olarak insanla ilgisinin kurulmasıdır (Kaygı, 2006: 63-65). Kaygı'nın, değer ve değerlendirmeye ilişkin görüşlerini hocası İoanna Kuçuradi'den etkilenerek geliştirdiği anlaşılmaktadır.

İoanna Kuçuradi'nin Kaygı'nın 'değer' anlayışı üzerindeki etkisi, değerlendirmeye ilişkin görüşleriyle sınırlı kalmamakta, sanatın 'değer'in bilgisini sağlayan bir disiplin olarak ele alınışında da gözlemlenmektedir. Abdullah Kaygı, Kuçuradi'nin 'değer' sorununda bir olanak olarak sunduğu sanat yolunu kendine özgü bir biçimde yürümektedir. Felsefe ve sanatın, insandaki insana özgü yan hakkında bilgi

sağlayan iki etkinlik olduğunu açıklayan Kaygı, bilgiyi sunma biçimleri açısından birbirlerinden ayrıldıklarını ifade etmektedir (Kaygı, 2024: 12). Felsefe, özellikle etik ve felsefi antropoloji, insanın olanakları hakkında kavramsal düzeyde, teorik bilgiler üretir. Filozof, incelediği insanlık durumunu, değerleri bilerek anlatır (Kaygı, 2024: 12). Sanat eserleri ise değerlerin insan hayatındaki yerini, onların gerçekleştirilmesini ya da çiğnenmesini gösteren kurmacalar aracılığıyla gösterir (Kaygı, 2024: 16). Felsefenin hazır bilgiler üretmesine karşın sanat eserleri, felsefe gibi hazır bilgiler üretmezler, böyle bir zorunlulukları da yoktur. Kaygı, filozofun değerin bilgisine sahip olmasına karşılık sanat eserini yaratan sanatçının dahi felsefi düzeyde 'değer' bilgisine sahip olamayabileceğini, onun, moralini yalnızca insan eylemleri aracılığıyla konuşturduğunu belirtmektedir (Kaygı, 2003: 89).

Kaygı, felsefenin ve sanatın 'değer'in bilgisini sağlamalarına yönelik fikirlerini ortaya koyduktan sonra sanatın neliğine ilişkin tartışmalar yürüterek 'değer'i sanat felsefesinin merkezine yerleştirmektedir. Sanatın ne olduğunu, insanın varlık yapısı üzerinden sorgulayan Kaygı, onun 'değer'le ilgisini açığa çıkarmaktadır.

> *Konuya felsefi bakış açısıyla bakılırsa insanın ayırıcı özellikleri ele alındığında bunun değerlere götürmesi, değerler ele alındığında da bunun insana (insandaki sırf ona özgü olanaklara) götürmesi konunun mantığı gereğidir. Sanatın neliği sorgulanırken de benzer şekilde bu da araştırıcıyı yine insana götürecektir.* (Kaygı, 2024: 15)

Sanatın neliğinin insanın neliğine, insanın neliğinin ise doğrudan değerlere çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sanatı insanın varlık yapısına ve onun sırf insana özgü olanaklarına dayandıran Kaygı, onu ontolojik bir zeminde temellendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda *Edebiyat ve Varlık* ile *Sanat Felsefesi ve Sinema Sanatı* adlı eserlerinde, edebiyat ve sinema alanındaki mevcut anlayışları eleştirel bir şekilde değerlendirerek sanatın merkezine insanın olanaklarını koymakta ve sanatı felsefi bir zemine yerleştirmektedir. Kaygı, üzerinde konuşulan çalışmalarıyla çağdaş Türk düşüncesinde sanat felsefesine kendine özgü katkılar sunmaktadır.

İnsanın varlık yapısına dayandırılarak ontolojik bir temele oturtulan değer anlayışları genel bir bakışla incelendiğinde, Ülken'in değer temellenlendirmesi dışında tüm temellendirmelerin Mengüşoğlu'nun felsefi antropolojisinin etkisiyle geliştirildiği anlaşılmaktadır. Ülken'in değer temellendirmesi, felsefi antropolojinin etkisiyle

geliştirilmişse de doğrudan Mengüşoğlu'nun felsefi antropolojisine dayanmamaktadır. Mengüşoğlu'nun Ülken'in değer anlayışındaki etkisi dolaylıdır. Ülken, 'değer'i incelediği temel eserinde, *Bilgi ve Değer*'in önsözünde, insana ilişkin görüşlerinin, Sheler üzerine yaptığı okumaların ve Mengüşoğlu'nun önerisiyle yöneldiği felsefi antropolojinin etkisiyle şekillendiğini açıklamaktadır (Ülken, 2016: 10). Aralarındaki dostluk ilişkisi, düşünürün felsefi sistemini geliştirmesinde kendisine yeni imkânlar sunmuştur. Söz konusu etkilerden hareketle değer temellendirmesini geliştiren Ülken, değer felsefesine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Mengüşoğlu'nun değer temellendirmesi incelendiğinde, Türk düşüncesinde sistemleştirdiği felsefi antropolojinin değer felsefesine büyük bir katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır. Düşünür, insanın varlık yapısında temellendirdiği 'değer' görüşü ile değer felsefesine bireysel bir katkı sunmanın yanı sıra etkilediği öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri aracılığıyla disiplinin en etkili öznesi haline gelmektedir. Mengüşoğlu'nun kendi 'değer' görüşünün ve doğrudan etkilediği düşünürlerin 'değer' görüşlerinin temelinde ise insanın olanaklar varlığı olduğu fikri vardır. Etkilediği düşünürler, insanın olanaklar varlığı olduğu kabulünü farklı biçimlerde temellendirmişlerse de 'değer' anlayışlarının merkezini bu fikir oluşturmuştur. Mengüşoğlu'nda insanın bir olanaklar varlığı olması, onun hayvanlar gibi doğa tarafından önceden belirlenmiş ve içgüdülerle donatılmış bir varlık olmadığını, sadece doğuştan getirdiği bazı yetenekleri ve potansiyelleri olduğunu ifade etmektedir. İnsanın seçim yapabilme yetisi, söz konusu yetenekler ve potansiyeller içinde yer almaktadır. Karşılaştığı durumlar karşısında seçim yapabilme yeteneğine sahip olan insanın seçim yapmasını sağlayan unsur değer duygusudur. Anlaşıldığı üzere Mengüşoğlu, 'değer'i insanın olanaklar varlığı olmasından hareketle temellendirmektedir.

Uluğ Nutku'nun 'değer'e ilişkin görüşlerinde Mengüşoğlu'nun geliştirdiği felsefi antropolojiden beslendiği görülmekle birlikte kendine özgü bir insan ve buna bağlı 'değer' görüşü geliştirdiği anlaşılmaktadır. Nutku'nun insanın neliğine ilişkin araştırmalarında bilimsel antropolojinin ve evrimin verilerinden yararlanması, felsefi antropolojisinin özgün olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. *Antropolojinin İnsan Kavramıyla Ethik'in İnsanlık Kavramı Arasında Bulunabilecek Geçitler* başlıklı

makalesi, bilimsel antropolojinin verilerini felsefi yaklaşımla ele aldığı temel çalışmasıdır. Karslı, Mengüşoğlu'nun sanat anlayışını incelediği yazısında, 'felsefi antropoloji' kavramsallaştırmasının Mengüşoğlu ve takipçilerindeki görünümüne değinmekte ve Nutku'nun, felsefi antropolojinin olası anlamlarına uygun bir çalışma yürüttüğüne dikkat çekmektedir (Karslı, 2021: 311). Engin Delice ise *Uluğ Nutku'nun Uslamlamasının Kavramsal Formu* başlıklı yazısında Nutku'nun evrim konusuyla ilgisinin şaşırtıcı derecede yoğun olduğunu belirtmektedir. Delice ayrıca düşünürün asıl ilgisinin felsefi antropoloji olmasına karşılık bu alanı biyolojik antropoloji ile ilişkilendirerek ele almasını Türk düşüncesinde bir yenilik olarak değerlendirmektedir (Delice, 2015: 77). Uluğ Nutku'nun felsefi antropolojisinin özgünlüğüne ilişkin değerlendirmeler, benzer şekilde 'değer' temellendirmesine de yöneltilebilir. Zira düşünür 'değer'i, geliştirdiği insan anlayışı temelinde açıklamakta, olumlu ve yaratıcı bir unsur olduğunu belirterek değer felsefesine yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Nutku'nun değer felsefesine getirdiği yenilik, Ülken başta olmak üzere insanı eksiklikler varlığı ve 'değer'i de insanın eksiklerini gidermeye yarayan mekanizmalar olarak ele alan düşünürlere yönelttiği eleştiride açığa çıkmaktadır.

İoanna Kuçuradi'nin felsefi antropolojiden hareketle temellendirdiği 'değer' görüşünde en önemli adım, insanın başarıları ile olanakları arasında yaptığı ayrımdır. Mengüşoğlu'nun kendisine bu ayrımı yapma imkânı tanıdığını açıklayan Kuçuradi, düşünce sisteminin mihenk taşı olan 'değerin bilgisine' bu ayrım sonucunda ulaşmaktadır. Bu bağlamda Mengüşoğlu'nun insanı bir olanaklar varlığı olarak belirleyerek 'değer'i ontolojik bir zemine oturttuğu, Kuçuradi'nin ise insanın olanaklarından hareketle meseleyi bilgi problemine taşıdığı söylenebilir. Sözü edilen durum, Kuçuradi'nin 'değer' anlayışının özgünlüğünü oluşturmaktadır. Değer probleminin felsefede değerlendirme problemi ve değerler problemi olarak ortaya çıktığını belirten düşünür, bir bilgi problemi olduğunu açıkladığı değerlendirme üzerine eğilerek sorunu tartışmaktadır (Kuçuradi, 2018: 8). Değer sorununun aslında bir değerlendirme sorunu olduğunun belirlenmesi değer tartışmalarına yeni bir perspektif kazandırmaktadır. 'Değer'in doğru değerlendirme içinde açığa çıkması, dikkatleri 'değer'in kendisine değil onun bilgisini sağlayan etkinliğe çekmektedir. Kuçuradi, dikkatleri değerlendirme sorununa çekmenin yanı sıra soruna ilişkin çözüm üretme çabasıyla da ayrıcalıklı bir konum edinmektedir. Değer biçme, değer atfetme,

değeri görme olarak ayrıştırdığı değerlendirmelerin yanı sıra değerler, değerleme ve değer kavramlarıyla değer felsefesinin kavramsal haritasını oluşturmaktadır.

Betül Çotuksöken, geliştirdiği antropontoloji ekseninde temellendirdiği 'değer' görüşü ile değer felsefesine farklı yönlerden katkı sağlamaktadır. İnsanın bir olanaklar varlığı olduğu kabulünü felsefi antropolojiden devralan düşünür, 'değer'i insanın söz konusu özelliğinden hareketle temellendirmektedir. Mengüşoğlu ve Çotuksöken'in antropoloji ve ontolojiyi birbirine dayandırarak sistemleştirdikleri felsefelerinde, birbirinin tam tersi bir yol izledikleri anlaşılmaktadır. Mengüşoğlu insan felsefesini kurarken ontolojiyi temel almakta ve antropolojiyi ontolojiye dayandırmaktadır. Buna karşılık Çotuksöken antropolojiyi temel alarak ontolojiyi antropolojiye dayandırmaktadır. Bu noktada 'değer' temellendirmelerindeki fark da açığa çıkmaktadır. Mengüşoğlu'nda 'değer', eylemlerin belirleyicisi olarak insanın somut bütünlüğünde açığa çıkmakta ve insandan bağımsız olarak ideal varlık alanında bulunmaktadır. Çotuksöken'in tüm varlık alanını insana dayandıran felsefe sisteminde ise 'değer' kavramı diğer var olanlar gibi insanın anlam yöneliminin bir ürünü olarak açığa çıkmaktadır. Çotuksöken'e göre 'değer' zihinsel alana ait olmakla birlikte dilde ad olarak varlık kazanmaktadır. Mengüşoğlu'nda 'değer' özneden bağımsız, kendi başına bir varlık iken Çotuksöken'de 'değer'in varlığı tamamen insana bağlanmaktadır.

Abdullah Kaygı'nın değer temellendirmesi de felsefi antropoloji etkisiyle gelişmektedir. İnsanın olanaklar varlığı olduğu görüşünü benimseyen Kaygı, onun biyolojik ihtiyaçları olan bir varlık olmanın yanı sıra sırf insana özgü bir yönünün olduğunu belirtmekte, sözü edilen yönün insan olanaklarının toplamı olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca insandaki sırf insana özgü yönün değerlerin kaynağı olduğunu eklemektedir. Söz konusu görüşleriyle değer felsefesine katkı sağlayan Kaygı, 'değer'i sanat felsefesinin merkezinde konumlandıran anlayışıyla Türk düşüncesine farklı bir açıdan da katkı sağlamaktadır. Kuçuradi'nin açtığı yolda kendine özgü bir şekilde yürüyen Kaygı'nın sanatı, 'değer'in bilgisini sağlayan bir etkinlik olarak belirlemesi ve söz konusu bilginin insana verilme biçimini edebiyat ve sinemadan hareketle açıklama çabası, düşünürün Türk düşüncesindeki yerini özgünleştirmektedir.

Mengüşoğlu'nun felsefi antropolojisinden hareketle geliştirilen 'değer' temellendirmelerinin, aynı kaynaktan beslenmelerine karşılık birbirinden ayrıştıkları incelemeler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mengüşoğlu, Türk düşüncesinde sistemleştirdiği felsefi antropoloji ile değer felsefesine önemli bir kanal açarak, disiplinin tartışma sahasının genişlemesini sağlamıştır. Bununla birlikte düşünürün felsefesi üzerinde yükselen değer temellendirmelerinin özgün bir şekilde geliştirilmesi, kavramın sınırlarını genişlettiği gibi tartışmayı zenginleştirmektedir. Söz konusu temellendirmelerin ayrıca yeni tartışmalara zemin hazırladıkları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle değer felsefesine farklı açılardan katkı sağladıkları anlaşılan ontolojik temellendirmelerin birtakım sorunları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Çalışmanın kapsamı gereği ontolojik değer temellendirmelerinde açığa çıkan sorunlar ilerleyen başlıklarda incelenecektir.

Çağdaş Türk düşüncesinde, 'değer'in ontoloji dışında farklı alanlarda da temellendirilerek değer felsefesine çeşitli katkıların sağlandığı görülmektedir. Söz konusu temellendirmelerin başında estetik değer temellendirmeleri gelmektedir. İsmail Tunalı ve Füsun Akatlı 'değer'i estetik ve sanat felsefesi bağlamında temellendirerek değer sorununu farklı bir perspektiften ele almaktadır. Bu bağlamda sıradaki başlıkta her iki düşünürün değer temellendirmesi ele alınarak değer felsefesine katkıları incelenecektir.

3.2. Estetik Değer Temellendirmeleri

Estetik değer temellendirmesi yapan ik düşünür İsmail Tunalı'dır (1923-2015). Estetik değerin, her dönemde estetik biliminin temel sorunlarından biri olduğunu ifade eden İsmail Tunalı, kendinden önceki estetik değer anlayışlarını eleştirel biçimde değerlendirerek estetik değeri temellendirmektedir. Düşünüre göre estetik değere ilişkin görüşler özellikle iki anlayış çerçevesinde orta çıkmıştır. Söz konusu anlayışlardan ilki Platon'un temsil ettiği ve estetik değerin bir ide olduğunu savunan metafizik estetiktir. İkincisi ise Theodor Lipps'in temsil ettiği ve estetik değerin öznel bir duygu olduğunu benimseyen psikolojik estetiktir (Tunalı, 1998: 156). Tunalı'ya göre metafizik estetik, estetik değer hakkında bir varsayımda bulunmakta ve ardından tümdengelimsel bir estetik değer felsefesi geliştirmektedir. Buna karşılık estetik değeri

özdeşleyim fenomenine bağlayarak ele alan psikolojik estetik, özneye ait bir aktı nesneye bir değer yüklemi olarak yüklemektedir. Başka bir ifadeyle psikolojik estetik açısından estetik değer, nesnenin kendisinde taşınmamakta, izleyicinin kendi içinde ürettiği psikolojik bir duyguyu sanat eserine yansıtmasıyla açığa çıkmaktadır (Tunalı, 1998: 156). Tunalı, her iki yaklaşımın da 'değer'in asıl taşıyıcısı olan somut sanat eserini, yani estetik objeyi gözden kaçırdıklarını ifade etmektedir (Tunalı, 1998: 156).

Estetik değerin soyut bir kavrama veya öznel bir duyguya indirgendiği estetik anlayışları eleştiren Tunalı, estetik değeri Hartmann'ın yeni ontolojisine dayanan somut ve nesnel bir zeminde temellendirmektedir. Düşünüre göre "estetik değer, güzel dediğimiz şey, obje'dir, yani estetik değerin taşıyıcısı objedir" (Tunalı, 2002: 155). Bir nesne olarak estetik değerin diğer nesneler gibi var olanlar düzeninde bir yeri vardır. Ancak bir var olan olarak estetik nesne gerçek nesnelerden ayrışmaktadır (Tunalı, 2002: 155). Tunalı'ya göre estetik değerin ne türden bir var olan olduğu, onun kendini en yetkin şekilde gösterdiği sanat eserinde belirlenebilir (Tunalı, 2002:155). Estetik değerin taşıyıcısı sanat eseri diğer deyişle somut var olan olduğundan estetik değer teorisine giden yol zorunlu olarak sanat eserinin ontik yapısını inceleyen sanat ontolojisinden geçmektedir (Tunalı, 2002: 54). Sanat ontolojisinin çağdaş sanat felsefeleri içinde en önemlisi olduğunu vurgulayan Tunalı, bir var olan olarak sanat eserinin çözümlemesinin sanat ontolojisi ile mümkün olduğunu belirtmektedir (Tunalı, 2002: 5).

Tunalı'ya göre sanat eseri tinsel varlığın maddi bir nesnede biçim kazanmasıyla oluşan bir objektivasyondur (Tunalı, 1998: 53). Başka bir ifadeyle sanat eseri, doğada kendi başına var olan sıradan bir nesne değil, sanatçının tinsel varlığını duyusal bir maddeye aktararak yarattığı yeni varlıktır (Tunalı, 1998: 54). Tunalı, bir objektivasyon olduğunu açıkladığı estetik obje ya da sanat eserinin, real bir ön-yapı ile irreal bir arka-yapı olmak üzere iki ontik yapıdan meydana geldiğini açıklamaktadır (Tunalı, 1957: 159). Real ön-yapı sanat eserinin duyularla kavranan ve maddi yapısını, irreal arka-yapı ise tinsel ve anlamsal içeriğini barındıran yapısını ifade etmektedir. Bununla birlikte real ön-yapının ontik olarak kendi başına var olan bir yapıda olmasına karşılık irreal arka-yapı kendi başına var olan yapıda olmamakla birlikte 'bizim için' var olma gibi şartlı bir yapıya sahiptir (Tunalı, 1957: 160). Tunalı'ya göre estetik

değer, ne tek başına real maddede ne de tek başına irreal tinsel içerikte bulunur, estetik değer ikisinde birden bulunur. Buradan hareketle iki varlık yapısının birbiriyle ilgisinin kurulması gerektiğine işaret eden Tunalı, söz konusu ilginin görünüş ilgisi olduğunu açıklamaktadır (Tunalı, 1998: 165). Buna göre irreal varlık daima realde görünüşe ulaşır ve real varlık da daima irreal varlığı görünüşe ulaştırır. Düşünüre göre estetik obje ya da estetik değer, tinsel ve anlamsal varlığın, maddi ve duyusal yapıda şeffaflaşarak somutlaşmasıdır (Tunalı, 1957: 163).

Bundan sonra estetik değerin doğasını sorgulayan Tunalı, onu hakikat ve etik değerle karşılaştırarak aralarındaki ontolojik ayrımı somutlaştırmaktadır. Buna göre hakikat, bilgiyle igili olmakla birlikte insandan bağımsız, kendi başına vardır. Ayrıca hakikat tümeldir. Buna karşılık estetik değer bireyseldir ve doğrudan sanat eserine bağlıdır (Tunalı, 1998: 168). Etik değer de tıpkı hakikat gibi kendi başına var olma özelliği ile estetik değerden ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra etik değerler kişiye ödev yükleyen ve sorumluluk yükleyen değerlerdir. Estetik değer ise insana sorumluluk yüklememekte, kişiden hiçbir şey talep etmemektedir (Tunalı, 1998: 169). Estetik değer tümüyle objenin kendisine ait olan, bağımsız ve salt obje olarak obje değeridir (Tunalı, 2002: 164). Estetik değer, sanat eserinin ontik yapısına ait nesnel bir değer olsa da doğadaki nesneler gibi insandan bağımsız, kendi başına bir varlık değildir. "Estetik değer, ancak yetkin bir estetik algı için vardır" (Tunalı, 2002: 170). Estetik algının bir bilgi aktı değil, bir haz alma aktı olduğunu belirten düşünür, objenin ancak estetik haz ile değer objesi olduğunu savunmaktadır (Tunalı, 2002: 171). Bu noktada estetik değerin estetik hazla olan bağlılığı, nesnelliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Tunalı, belirtilen sorunu Hartmann'ın estetik hazzın otonomisi kavramına dayanarak çözmeyi önermektedir. Bu doğrultuda, estetik hazzın teorik ve pratik hazların aksine kendi objesini meydana getiren özerk bir haz olduğunu ve insanın tinsel varlığında yer aldığını açıklamaktadır (Tunalı, 2002: 171). Estetik hazzın özerkliğinden hareketle sorunu çözmeyi deneyen Tunalı, ulaşılan sonucun yeterli olmadığını ve sorunun ontolojik prensiplere göre çözülmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir (Tunalı, 2002: 171).

Tunalı, estetik çalışmalarının sonuncusu olan *Tasarım Felsefesine Giriş* adlı eserinde, 'değer' sorununu sanat eserinin sınırlarından çıkararak endüstri ürünlerinden

gündelik eşyalara kadar uzanan geniş bir nesne alanı içinde yeniden ele almaktadır. Düşünüre göre geleneksel estetikte birbirinden kesin çizgilerle ayrılan fayda ve güzellik kavramları, tasarım felsefesinde birbirini dışlamamakta, aksine birbirini tamamlamaktadır (Tunalı, 1998: 141). Tasarım felsefesi bağlamında teknik ve sanat arasındaki ilişkiyi sorgulayan Tunalı, her ikisinin de ilkesel olarak estetik olabildiğini ifade etmektedir (Tunalı, 2020: 39). Tunalı söz konusu ortaklığın aynı zamanda aralarındaki önemli bir ayrıma işaret ettiğini eklemektedir. Buna göre sanat eseri özü gereği estetiktir. Buna karşılık teknik ürününde ilk planda önemli olan işlevsellik olmakla birlikte teknik ürün işlevini yerine getirdiğinde değerlenmektedir (Tunalı, 2020: 39). Görünüşü güzel ama işlevini yerine getirmeyen ürün anlamsız bir nesnedir (Tunalı, 1998: 71). Fakat buradan teknik ürünün sadece işlevini yerini getiren ve estetik bir görünüşü şart koşmayan bir ürün olduğu düşünülmemelidir. Çünkü bir endüstri ürünü, her şeyden önce bir görsel algının objesidir ve duyusal olarak algılanabilir bir görünüşü ifade etmektedir. Bu nedenle endüstri ürünleri de estetik olmak zorundadır. Tunalı, her endüstri ürününün buna göre estetik bir işlevselliği bulunduğunu vurgulamaktadır (Tunalı, 2020: 113).

Estetik işlevsellik, endüstri ürünlerinin insanla kurduğu ilişkinin sadece pratik bir kullanımdan ibaret olmadığını, bunun tümüyle duyulara ve psikolojiye dayanan estetik bir bağ olduğunu ifade etmektedir (Tunalı, 2020: 114). Tunalı'ya göre her endüstri ürünü sadece işini yapan bir mekanizma değildir, o aynı zamanda sahip olduğu renk, şekil, form gibi özellikleriyle insanın duyularıyla kavradığı bir görünüşe sahiptir. Bununla birlikte endüstri ürünü estetik bir obje olabilse de özünde bir sanat eseri değildir. Çünkü endüstri ürünüyle ilgi kuran kişi yalnızca onu seyreden estetik özne değil, onu kullanmak için satın alan bir kullanıcı öznesidir (Tunalı, 2020: 115). Bu bağlamda ürünün estetik işlevselliği, kendinde bir amaç değil, ürünün satılmasını özendiren bir aracı-amaç olarak işlevi görmektedir (Tunalı, 2020: 115-116). Bu doğrultuda modern endüstri ürünlerinin piyasa ekonomisi içinde metaya dönüştükleri anlaşılmaktadır. Endüstri ürünlerinin metaya dönüşümü, estetik değerde de bir dönüşüme neden olmaktadır. Geleneksel estetik değer, gündelik hayattaki pratik, ahlaki veya ekonomik her türlü faydadan ayrılmakta, çıkarsız bir estetik haz elde etmeyi ifade etmektedir. Buna karşılık modern estetik değer, insanın gündelik yaşamı ile bütünleşmekte ve ekonomik tüketimi hızlandıran bir araca dönüşmektedir.

Füsun Akatlı (1944-2010) ise ‘değer’i sanat felsefesi bağlamında temellendirmektedir. Akatlı’nın felsefe ve edebiyat alanlarında gerçekleştirdiği çalışmalar, düşünürü her iki disiplinde de kendine özgü bir konuma yerleştirmektedir. Akatlı’nın özgünlüğü, iki disiplin arasındaki karşılıklı etkileşimi merkeze alan bir yaklaşım benimsemesine dayanmaktadır. Akatlı’nın Türk düşüncesinde iki ayrı alanda konumlanmasını sağlayan özgünlüğü, aynı zamanda tanımlanmasına ilişkin zorluk yarattığı için eleştirel değerlendirmelerin odağı olmuştur. Akatlı’nın tanımlanması, ‘değer’ anlayışının hangi düşünsel çerçevede konumlandığını açığa çıkarmak açısından önemli olduğu için söz konusu değerlendirmeler çalışmamız açısından dikkate değerdir. Karslı, *Füsun Akatlı’nın Edebiyat Felsefesi* başlıklı çalışmasında, iki disiplinin Akatlı’nın yazı pratiğinde nasıl bir araya geldiğinin incelenmesinin, tanımlanması açısından belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Karslı, 2025: 331). Bu bağlamda Akatlı’nın denemeye felsefi bir bilinç ve doktora tezinde ulaştığı sonuçlardan hareketle yaklaştığını belirtmekte, bu nedenle de ‘felsefe temelli edebiyatçı’ olarak tanımlamayı önermektedir (Karslı, 2025: 332). Akatlı’nın ‘değer’ sorununa ilişkin yaklaşımı incelendiğinde, kavramı sanat felsefesi ile değer felsefesinin örtüştüğü alanda temellendirdiği anlaşılmaktadır.

Füsun Akatlı’nın ‘değer’e ilişkin görüşleri, 1970’li yıllarda tamamladığı doktora tezi ile şekil almaya başlamıştır. Akatlı, Kuçuradi’nin danışmanlığında bitirdiği *Edebiyat Eserlerini Doğru Değerlendirme Problemi ve İki Çağdaş Düşünür: I. A. Richard ve N. Hartmann* başlıklı tezinde, sanat eserlerinin değerlendirilmesinin, sanat felsefesi sorunlarının temellendirilmesine imkân tanıdığını belirtmektedir (Akatlı, 2021: 7). Bu bağlamda Richards’ın semantik yaklaşımının ve Hartmann’ın Yeni Ontoloji anlayışının değerlendirme sorununa ve sanata katkılarını eleştirel olarak değerlendiren Akatlı, değerlendirme problemine ilişkin görüşlerini ve ona bağlı olarak açığa çıkan ‘değer’ anlayışını sunmaktadır.

Sanat felsefesinin sorunlarını temellendirmeyi amaçlayan ve bu amacı doğrultusunda sanat eserinin değerlendirilmesi problemine odaklanan Akatlı’ya göre Estetik adı verilen kuramsal disiplin, tek tek sanat yapıtlarını kendi bütünlükleri içinde değerlendirmemektedir. Estetik, sanat eserlerini; sanatın özü, güzelliğin sanat yapıtında yansıması, yaratma etkinliğinin gizleri, estetik haz, estetik beğeni, estetik

yaşantı gibi önceden kurgulanmış teorileri doğrulamak için kullanılan birer örnek haline getirmektedir (Akatlı, 1998: 100). Bu bağlamda Akatlı'nın Estetik disiplininde saptadığı asıl sorun, sanat eserinin kendine özgü yapısının ve iç bütünlüğünün hiçe sayılmasıdır (Akatlı, 1999: 72). Buradan hareketle Akatlı, sanat eserinin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda esere bütünselliği içinde yaklaşabilmek için sanat felsefesi ile değer felsefesinin örtüştüğü alanda kalmanın zorunlu olduğunun altını çizmekte, değer sorununu edebiyat eseri bağlamında incelemektedir (Akatlı, 1998: 101).

Akatlı'ya göre, bir eserin doğru değerlendirilmesi üç aşamalı bir şekilde gerçekleşmektedir. Eserde ortaya konan değerin, eserin değerinin ve eserin değerliliğinin araştırılması aşamalarından oluşan değerlendirme, edebiyat eserinin 'değer'ini ortaya koymaktadır. Her sanat yapıtının, insana bir yaşama biçimi hakkında farkındalık sağladığını ifade eden Akatlı'ya göre eserde ortaya konan değer, söz konusu yaşantı imkanının kendisidir (Akatlı, 2021: 78). Eserde ortaya konulan değeri görmek basit bir işlem olmamakla birlikte Hartmann'nın sanat anlayışı doğrultusunda gerçekleşmektedir. Akatlı'ya göre Hartmann'ın edebiyat eserlerinin yedi tabakalı bir varlık tarzına sahip olduğu yönündeki görüşü, eserde verilen değeri görmeye imkan sağlamaktadır (Akatlı, 2021: 77). Bunun yanında söz konusu değeri görmenin, bir eserin doğru değerlendirilmesindeki en önemli aşama olduğunu vurgulamaktadır (Akatlı, 2021: 79). Bu bağlamda ilk aşama, bir eserin doğru değerlendirilmesinde belirleyici niteliktedir.

Eserin değerinin araştırılması, doğru değerlendirmenin ikinci aşamasını oluşturmaktır. Bu aşama, eserde ortaya konulan değerin araştırılması aşamasına bağlı olmakla birlikte farklı bir değeri ortaya çıkarmaya odaklanmaktadır (Akatlı, 2021: 79). Akatlı, Kuçuradi'nin eserin değerine ilişkin görüşlerini benimsemekte ve eserin değerini, kendi türündeki eserler arasındaki yeri şeklinde açıklamaktadır (Akatlı, 2021: 79). Bu doğrultuda eserin değerine yönelik araştırmanın karşılaştırma yapmayı gerektirmesine karşılık eserde konan değerin araştırılmasında herhangi bir karşılaştırmaya gerek duyulmamaktadır. Bu nedenle eserin değerinin araştırıldığı ikinci aşamanın katmanlı bir aşama olduğu söylenebilir.

Eserin değerliliğinin araştırılma aşaması ise bir eserin doğru değerlendirilmesinin son aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamada odaklanılan değer, "eserin değeri değil, eserde ortaya konulan değer ve değerlerin tümünün değeridir" (Akatlı, 2021: 79). Edebiyat eserinin değerliliği, insan için gerçekleştirilmesi mümkün olan ama bilincine varılmamış bir yaşantıyı görünür kılmasıyla doğru orantılıdır. Akatlı, doğru değerlendirme aşamalarını adlandırarak, üç aşamada sırayla eserin anlamının, yerinin ve öneminin tartışıldığını açıklamaktadır (Akatlı, 2021: 80). 'Değer' sorununu, doktora tezinde sanat ve değer felsefesi kapsamında inceleyen Akatlı, denemelerinde sorunu ele almayı sürdürmektedir.

'Değer' sorununu denemelerinde sıklıklıkla işlediği görülen Akatlı, *Alçalan Değerler* başlıklı denemesinde, edebiyatın ve insan olmayla ilgili diğer değerlerin değişmez nitelikte olduğunu vurgulamaktadır (Akatlı, 2003: 267). Akatlı'ya göre edebiyat söz konusu olduğunda değişen ve dönüşen edebiyatın ürünleri, işlevleri ve edebiyatçıların benimsedikleri üsluplardır. Bunlara karşılık edebiyatın 'değer'i sürekliliğini korumakta, değişim ve dönüşümden etkilenmemektedir. 'Değer'in mutlaklığını savunan Akatlı'nın söz konusu görüşleriyle Kuçuradi'nin 'değer' görüşünden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Kuçuradi, değerlerin mutlaklığı ya da göreliliğine ilişkin görüşlerin, 'değer' ve değerler arasındaki ayrımın gözetilmemesi nedeniyle ortaya çıktığını savunmakta ve söz konusu görüşlerin yanlış çıkarımların sonucu olduklarını vurgulamaktadır. Anlaşıldığı üzere Akatlı ve Kuçuradi, 'değer'in herhangi bir şeyin kendi benzerleri arasındaki yeri olduğu görüşünü paylaşmalarına karşılık, mutlaklığı ya da göreliliği konusunda ayrılmaktadır.

İsmail Tunalı ve Füsun Akatlı'nın değer temellendirmeleri genel hatlarıyla ele alındığında, her iki düşünürün de geleneksel estetik anlayışlarına karşı çıkarak sanat eserinin kendisini merkeze alan bir değer temellendirmesi yaptıkları anlaşılmaktadır. Estetik değerin ancak eserin kendisinden hareketle ortaya koyulabileceği fikri her iki düşünürde de görülmektedir. Ortaklıklarına karşın temellendirmelerinde izledikleri yolun birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Bir disiplin olarak Estetik'e yaklaşımları doğrultusunda, Tunalı'nın ontolojik estetik bağlamında, Akatlı'nın ise sanat felsefesi çerçevesinde bir temellendirme yaptığı anlaşılmaktadır. Estetik değer temellendirmelerini geliştirdikleri bağlamın farklılığına bağlı olarak Tunalı'nın değer

temellendirmesinin daha sistemli bir yapı sunduğu belirlenmektedir. Sanat eserinin real ön-yapı ve irreal arka-yapı olmak üzere iki katmanlı bir yapıya sahip olduğunu belirten Tunalı esetik değeri, iki yapının birbiriyle ilişkisi üzerinden açıklamaktadır. Buna karşın Akatlı, sanat eserinin parçalanmasına ve öğelere ayrılmasına karşı çıkarak sanat eserini bütünlüğü içinde ele almakta ve estetik değeri temellendirmektedir. Bu bağlamda Tunalı ve Akatlı'nın değer felsefesine farklı yönlerden katkı sağladıkları görülmektedir. Katkılarına karşın değer temellendirmelerinde birtakım sorunların açığa çıktığı anlaşılmaktadır. Söz konusu sorunlar ilerleyen başlıklarda incelenecektir.

Çağdaş Türk düşüncesinde ontolojik ve estetik değer temellendirmelerinin yanı sıra sosyolojik değer temellendirmelerinin de yapıldığı görülmektedir. Sabri Ülgener iktisat temelli çalışmaları kapsamında, Erol Güngör ise sosyal psikoloji çalışmaları doğrultusunda 'değer'i sosyolojik olarak temellendirmektedir. Sıradaki başlıkta her iki düşünürün değer temellendirmeleri incelenerek değer felsefesine katkıları değerlendirilecektir.

3.3. Sosyolojik Değer Temellendirmeleri

'Değer'i sosyolojik olarak temellendiren ilk düşünür Sabri Ülgener'dir (1911-1983). Ülgener, iktisat, sosyoloji, ahlak, din ve Türk düşüncesinin yapısal sorunları bağlamında yürüttüğü çalışmalarıyla çağdaş Türk düşüncesinde ön plana çıkan düşünürler arasında yer almaktadır. Ülgener'i Türk düşüncesi içinde ayrıcalıklı bir konuma taşıyan başat özelliği, sorunları sistematik bir biçimde incelemesidir. Ayhan Bıçak, Ülgener'in kendi alanında yürüttüğü çalışmalarının kuramsal çerçeveye dayanması nedeniyle filozof olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir (Bıçak, 2022: 411). Ülgener'in sistematik bir biçimde işlediği sorunların başında kapitalizmin Osmanlı toplumunda gelişememesi sorunu gelmektedir. 'Değer' kavramı, düşünürün söz konusu sorun bağlamında yürüttüğü tartışmalar içinde açığa çıkmaktadır. 'Değer'e ilişkin görüşlerinin temeli, iktisat ahlâkı ve iktisat zihniyeti arasında yaptığı ayrıma dayanmaktadır.

Klasik iktisadın insanı zaman, mekân ve kültür unsurlarından koparak yalnızca çıkar peşinde koşan bir *homo economicus* olarak ele aldığını belirten Ülgener, bu yaklaşıma açıkça karşı çıkmaktadır (Ülgener S. F., 351-352). Ülgener, klasik

iktisatçıların insanı soyut bir *homo economicus* olarak ele almasını, 18. yüzyıl sanat ve estetik anlayışının tüm insanlığı kapsayan genel bir fizyonomi taslağı oluşturma çabasıyla kıyaslar ve her iki yaklaşımın da bireysel farklılıkları görmezden geldikleri için yetersiz olduklarını belirtir (Ülgener S. F., 1940: 352). Düşünüre göre insan, yaşadığı çevre, içinde bulunduğu kültür ve bireysel farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir. Klasik iktisatçılar bunu görmezden geldikleri için bir köylü ile tüccar ya da bir girişimci arasında neredeyse hiçbir fark görmemiş ve her insanın kişisel çıkarını aynı şekilde takip ettiğini savunmuştur (Ülgener S. F., 1940: 352). Bunun yanında iktisadı doğa bilimleri seviyesine çıkarmak isteyen klasik iktisatçılar, insanı irrasyonel özelliklerinden koparıp malların ve paranın hareketini incelemeye çalışmıştır (Ülgener S. F., 1940: 352). Klasik iktisatçıların üzerinde konuşulan tutumlarını eleştirel bir şekilde değerlendiren Ülgener, her türlü ekonomik hareketin ardında insan gerçeğinin ve onun zihniyetinin bulunduğunu ifade etmektedir (Ülgener S. F., 2006: 4-5). Bu doğrultuda iktisat ahlakı ile iktisat zihniyeti arasında ayrım yaparak 'değer'i temellendirmektedir.

İktisat ahlakı, bireylerin gündelik tavır ve davranışlarının, değer yargıları ile ifadelendirilmiş bütünüdür (Ülgener, 1981: 23). Başka deyişle iktisat ahlakı, bireyin gündelik davranışlarına ilişkin normatif değer yargılarının, toplumsal dilde kalıplaşmış söz ve deyimler aracılığıyla ifade edilen bütünüdür. Ülgener'e göre iktisat ahlakı insanın tavırlarının ve davranışlarının yönlendiricisi olarak konumlanmaktadır. İktisat zihniyeti ise bireylerin ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkileyen veya söz konusu faaliyetlere ahlaki meşruiyet sağlayan düşüncelerin, ideallerin ve ahlak ölçülerinin tümüdür (Ülgener, 1984: 9). Bu bağlamda iktisat ahlakının davranışlar üzerinde, iktisat zihniyetinin ise düşünce ve anlam düzeyinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Kapitalizm öncesi (prekapitalist) toplum ile kapitalist toplumun iktisat ahlaklarını karşılaştıran Ülgener, bu yolla her iki toplumun 'değer' anlayışını açığa çıkarmaktadır. Gelenekçi toplum olarak da adlandırılan prekapitalist toplumun iktisat ahlakında üç temel özellik saptamaktadır. Sırasıyla bu özellikler; eşyayı şahsileştirme veya içselleştirme, şekliyle ve rengiyle salt somut bir varlık olarak görme ve verimine göre değil, sağladığı statü ve gösterişe göre değerlendirme. Modern veya kapitalist toplumun iktisat ahlakı ise belirtilen özelliklerin tam zıddını taşımaktadır. Modern

insan eşya ile bağ kurmamakta; soyut sayı ve rakamlardan ibaret görmekte ve verimine göre değerlendirmektedir (Ülgener, 2006b: 303-305). Sözgelimi, bir toprak parçası prekapitalist için yuva iken kapitalist için herhangi bir kazanç maddesidir. Prekapitalist için toprak, gösteriş ve statü göstergesi olduğundan değerliyken kapitalist için veriminden dolayı değerli görülmektedir. Son olarak prekapitalist, toprak parçasını sadece bir toprak parçası olarak görürken kapitalist toprak parçasına baktığında ederini başka deyişle ardındaki soyut rakamı veya sayıyı görmektedir.

İki toplumun iktisat ahlaklarındaki zıtlıklar iktisat zihniyetlerinde de açığa çıkmaktadır. Gelenekçi toplum insanı, durgun, gelenek ve göreneğe bağlı ve özgeci zihniyetle hareket etmektedir. Buna karşılık modern insan hırslı ve ihtiraslı, gelenek ve görenekten kopuk yalnızca kendi menfaatleri için çalışmaktadır (Ülgener, 1984: 19). Görüldüğü üzere toplumların iktisat zihniyetleri, iktisat ahlaklarının üzerine konumlanmaktadır. Gündelik hayatında eşyayı bir kazanç ve çıkar maddesi olarak kullanan kapitalist, söz konusu davranışını menfaatlerin gözetilmesi gerektiğine yönelik düşünceyle meşrulaştıracaktır. Buna karşılık eşyayla kurduğu bağdan hareketle onu koruyan prekapitalist, özgeciliğin insan hayatındaki önemini vurgulayarak davranışını gerekçelendirecektir.

Ülgener, kapitalizm öncesi toplum ile kapitalist toplum arasındaki zihniyet farkını inceleyerek ‘değer’i sosyolojik olarak temellendirmektedir. Düşünüre göre iktisat zihniyeti, toplumun kültürünü oluşturan genel düşünce, inanç ve değerler bütününün bir parçasıdır. Başka deyişle iktisat zihniyeti, toplumun bilincine ve bilinç altına yerleşmiş olan dünya görüşünün, ekonomik faaliyetlere dönük yüzüdür (Ülgener S. F., 1983: 20). Ülgener’in kapitalist toplum ile kapitalizm öncesi toplumun iktisat zihniyetlerine ilişkin tespitleri dikkatle incelendiğinde, söz konusu zihniyetlerin temelinde mesafe bilincinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Mesafe bilinci, insanların maddeye, çevreye ve zamana karşı ne kadar yakın ya da uzak durduklarını belirleyen bakış açısıdır (Ülgener S. , 1981: 30). Kapitalizm öncesi toplumda insanlar eşyayla sıkı bir ilişki içindedir, çevresine karşı duyarlıdır ve dayanışmaya yatkındır. Buna karşılık kapitalist insan maddeyi soyut bir rakam olarak benimsediğinden ona karşı mesafelidir, çevresiyle bağları zayıftır ve ilişkilerini çıkarları doğrultusunda sürdürür, geleceğe ilişkin yatırımları ön planda tutar. Ülgener, toplumların iktisat zihniyetlerine

ilişkin bu saptamalara edebi metinleri toplumsal belge olarak kullanarak ulaşmıştır. Düşünüre göre geçmişte kalan bir çağı yeniden yaşama imkânı olmamakla birlikte geçmişin insanını ve zihniyetini anlamamızı sağlayan en önemli kaynak sanat ürünleri özellikle edebiyattır (Ülgener S. F., 2006: 10-11).

'Değer'i sosyolojik olarak temellendiren ikinci düşünür Erol Güngör'dür. Sosyal psikolog olarak 'değer'e ilişkin araştırmalarını yürüten özellikle ahlak değerleri üzerine eğilen Güngör'ün değer temellendirmesinin bir ayağını psikoloji diğer ayağını sosyoloji oluşturmaktadır. Düşünürün sosyolojik değer temellendirmesi ahlak anlayışıyla iç içe geçmiş bir şekilde gelişmiştir. Değer ve ahlak kavramlarının birbirinden ayrılmaz yapı sergilediği düşünce sisteminde, her iki kavramın da kaynağını toplum oluşturmaktadır. Güngör'ün sosyolojik değer temellendirmesindeki hareket noktası, insanın doğası gereği topluluk halinde yaşama zorunluluğudur. İnsanların bir arada yaşamak zorunda olmaları ahlak olgusunun meydana çıkmasına neden olmuştur. Güngör'e göre ahlak, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için konmuş kaideler bütünü olmakla birlikte insanın sosyal bir varlık olmasından doğmuştur (Güngör, 1998: 12). İnsanın sosyal bir valık olmasının temelinde ise hayvanlar gibi hayata uyum sağlamasını kolaylaştıran içgüdülerinin olmaması vardır. İnsan hayata ancak bir toplum içerisinde, başka insanlarla etkileşim halindeyken uyum sağlayabilir ve yaşamını ancak böyle sürdürebilir (Güngör, 1996: 94). Bu sebeple insan, çevreye ve hayata uyum sağlayabilmek için davranışlarını yönlendirecek inançlara yani değerlere ihtiyaç duymaktadır (Güngör, 1996: 94). Anlaşıldığı üzere Güngör, ahlakla ilişkili bir biçimde ele aldığı 'değer'i toplum temelinde açıklamaktadır.

Bir şeyin arzu edilebilir ya da edilemez olduğunu ifade eden yargıları değer hükmü olarak açıklayan Güngör, bunların örf ve adetlere dayandığını vurgulamaktadır. Düşünüre göre doğru, yanlış, iyi ve kötü gibi bütün değer yargıları doğrudan doğruya örf ve adetlere dayanır (Güngör, 1998: 95). Güngör, her toplumda insan davranışlarını düzenleyen kurallar olduğunu ve söz konusu kuralların, toplum içinde bilinçli bir şekilde oluşturulmadığını, toplumun tarihi boyunca hayat içinde zamanla geliştiğini ve benimsendiğini belirtmektedir (Güngör, 1998: 93). Düşünüre göre insanlar bu kuralları yazılı metinler aracılığıyla değil, insanlarla ilişkileri içinde

ya da büyüklerinin sözlü anlatımıyla öğrenmektedir. Güngör, her toplumun nesilden nesile aktarılan standart davranış tarzlarını örf ve adetler olarak açıklamaktadır. Ayrıca örf ve adetlerin davranışları düzenleyen kurallar olduğu için ahlak normları olarak adlandırılabileceğini belirtmektedir (Güngör, 1998: 93). Bunlardan hareketle değerlerin soyut bir inanç olmalarına karşılık örf ve adetlerin somut davranış kuralları olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte değerlerin insan zihninde yer alan manevi inanç sistemleri, örf ve adetlerin ise değerlerin toplumdaki somut göstergeleri olduğu açığa çıkmaktadır. Güngör, örf ve adetlerin toplumun bel kemiğini ve iskeletini oluşturduğunu belirterek toplumdaki düzen ve istikrarın bunlarla sağlandığını savunmaktadır (Güngör, 1996: 115).

İnsanın doğuştan ahlaki davranış bilgisi ve bununla bağlantılı olarak değer bilgisi ile dünyaya gelmediğini açıklayan Güngör, 'değer'in ve ahlakın, içinde yaşanılan toplumun yetişkinlerinden ya da akranlarından öğrenildiğini açıklamaktadır (Güngör, 1998: 16). Buna göre değerlerin kazanılması eğitim ve öğrenme meselesidir. Bireyin biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp toplumun bir parçası haline gelmesi ve değerleri benimsemesi, sosyalleşme adı verilen uzun süreçle gerçekleşmektedir (Güngör, 1998: 23). Bu nedenle "bütün toplumu bir okul ve her insanı da bu okulun hem öğretmeni hem öğrencisi sayabiliriz" (Güngör, 1998: 12). Zira insan toplum içerisinde ahlakı ve 'değer'i öğrendiği gibi öğrendiklerini başkasına öğretebilir. Bireyin değerleri öğrenmesi büyük ölçüde rol öğrenmesi şeklinde bir sosyal öğrenmedir (Güngör, 1998: 70). Herkesin toplum içinde bir statüsü ve toplumun bu statüye uygun gördüğü roller olduğunu vurgulayan düşünür, bireylerin içinde bulundukları statüde, o statüdeki bireylerin nasıl davranması ve nelere değer vermesi gerektiğine ilişkin fikirler edindiğini açıklamaktadır (Güngör, 1998: 70). Başka deyişle insan hayatı boyunca içinde bulunduğu statüye uygun rolleri oynarken değerleri öğrenmektedir.

'Değer'i sosyolojik temelde açıklayan Sabri Ülgener ile Erol Güngör'ün görüşlerinin kendi uzmanlık alanları doğrultusunda geliştiği anlaşılmaktadır. Ülgener 'değer'i iktisat zihniyeti ile iktisat ahlakı bağlamında, toplumun sınıfsal yapısı üzerinden açıklamaktadır. Güngör ise sosyal psikolog olarak değer'i temellendirirken toplumsal boyutu merkeze almaktadır. Düşünüre göre ahlak ve değerler sosyal

normların bir çeşidi olmakla birlikte bunlar toplum içinde sosyalleşme adı verilen süreçle öğrenilmektedir.

Her iki düşünürün değer temellendirmeleri dikkatle incelendiğinde 'değer'i bir dünya görüşü olarak kavradıkları anlaşılmaktadır. Ülgener, değeri ve zihniyeti bir toplumun dünyaya, maddeye ve zamana karşı aldığı tavrı yansıtan bir dünya görüşü olarak temellendirmektedir. Güngör ise bireyin dünyanın bir kısmına ilişkin duygu, düşünce ve bilgilerinin terkibinden oluştuğunu ifade ettiği 'değer'in bir dünya görüşü olduğunu dolaylı olarak ifade etmektedir. 'Değer'i sosyolojik temelde açıklayarak değer felsefesine katkı sunan düşünürlerin söz konusu yaklaşımlarının bazı eleştirileri beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sorunlar izleyen başlıklarda incelenecektir. Şimdi 'değer'i dini ve manevi bir temelde açıklayan Mustafa Şekip Tunç ile Nurettin Topçu'nun değer temellendirmeleri ele alınacaktır.

3.3. Dini Değer Temellendirmeleri

'Değer'i dini temelde ele alan ilk düşünür Mustafa Şekip Tunç'tur. Bergson'un felsefi anlayışını tanıtmaya yönelik çalışmalarıyla Bergsonculuk'un felsefi bir akım olarak Türk düşüncesine yerleşmesine öncülük eden Tunç, çağdaş Türk düşüncesinin önde gelen düşünürleri arasında yer almaktadır. Söz konusu özelliğinin yanı sıra felsefe ve psikoloji başta olmak üzere, din, ahlak, eğitim ve insan konularını inceleyerek geniş bir yelpazede fikirler üretmesi, düşünürün Türk düşüncesindeki etkisini artırmaktadır. Söz konusu çalışmalarını Dârülfünûn çatısı altında yürütmesi, Türk düşüncesindeki konumunu ayrıca belirginleştirmektedir. 'Değer' sorunu, düşünürün üzerine fikirler ürettiği geniş inceleme sahası içinde konumlanmaktadır. Tunç'un 'değer' sorununu ele alan müstakil bir çalışması bulunmamakla birlikte kavrama ilişkin fikirlerine *Bir Din Felsefesine Doğru* adlı eseri başta olmak üzere çeşitli dergilerde yayımlanan yazılarında rastlanmaktadır. Sözü edilen çalışmalarında 'değer'i din felsefesi ve insan üzerine yaptığı çalışmaları bağlamında ortaya koyduğu ve dine dayanarak temellendirdiği görülmektedir.

Din felsefesinin bağımsız bir alan olduğunu temellendirmeyi amaçlayan Mustafa Şekip Tunç, felsefe ile din felsefesi arasındaki ilişkiye yönelik bir tartışma ile görüşlerini geliştirmeye başlamaktadır. Bu bağlamda felsefenin genel ve kapsayıcı bir

alan olmasına karşılık din felsefesinin bu kapsayıcı alan içinde özel bir araştırma alanı olduğunu açıklamaktadır (Tunç, 1959: 10). Bununla birlikte felsefe, insanın var olan her şeyle ilişkisini tüm yönleriyle ele almakta, din felsefesi ise söz konusu ilişkiyi insanın dini kişiliği açısından incelemektedir (Tunç, 1959: 10). Düşünür, ilmî kişi ve dini kişi olarak kavramsallaştırdığı iki tip insandan hareketle insanın dünya ile ilişkisini ve dünyaya karşı takındığı tavrı irdelemektedir. Buna göre ilmî kişi, dünyayı bir bilgi nesnesi olarak görmekte, duyular aracılığıyla söz konusu bilgiye ulaşmaktadır. İlmî kişinin amacı dünyayı açıklamaktır (Tunç, 1959:10). Dini kişi ise tüm var olanları kıymetler ve nimetler alanı olarak görmekte ve bunlar karşısında duygulanmaktadır. Dini kişinin var olanlarla ilgisi ise duyular aracılığıyla değil, kalb ve vicdan gözüyle kurulmaktadır (Tunç, 1959: 10). Bu çerçevede ilmî kişi, insanın dünyaya bilgi edinme ve açıklama amacıyla yöneldiği tavrı, dini kişi ise 'değer' ve anlam yükleme amacıyla yöneldiği tavrı ifade etmektedir. Tunç, bilim ve din arasında yaptığı ayrımdan hareketle 'değer'i temellendirmektedir.

Filozofa göre insan açısından takdir etme ve kıymet verme tıpkı bilme gibi bir ihtiyaçtır. İnsan güzelliğe kıymet vererek sanatı; doğruluğa ve adalete kıymet vererek de ahlak ve hukuku oluşturmaktadır (Tunç, 1959: 11-12). Bu bağlamda Tunç'un, insanı bilen bir özne olmanın yanında var olan her şeye 'değer' ve anlam yükleyen bir varlık olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte değer vermenin, bilme gibi insanın varoluşundan kaynaklanan bir ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Sanat, ahlak ve hukuk alanlarının değer verme edimiyle oluşturulmasına karşın dinin de kendine özgü değer hükümleri bulunmaktadır. Tunç, dinin kendine özgü değerlere sahip olduğu görüşünü, tüm insanları kuşatan evrensel yapısı ve kutsallık niteliği ile temellendirir (Tunç, 1959: 12). Ayrıca din değerlerinin, kutsallık mertebesine ulaştığı için ahlakın ve hukukun değerlerini aştığını ifade eder (Tunç, 1959: 12). Tunç'a göre akıl, bilim sahasında duyulur olanlarla ve doğa kanunlarıyla bir arada olduğundan bu alanda gerçek hükümleri yer almaktadır. Duyular alanının üzerine yükseldiğinde ise kıymetler ve takdirler alanına ulaşmaktadır. Kıymetler ve takdirler alanı değer hükümlerinin alanıdır (Tunç, 1959: 12). Gerçek alem ve kıymetler alemi birbirini tamamlayan iki alan olmakla birlikte değerler dinin alanına yerleştirilmektedir.

Tunç'a göre kıymetler alemi, enerjiler aleminin -kainatın- bizim idrak ve ihtiyaçlarımızla ilgisine göre belirlenmiş şeklidir (Tunç, 1959: 21). Değerlerin, insanın anlamlandırma yetisi ve varoluşsal ihtiyaçlarıyla ilişki içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda değerlerin insan için hayati bir öneme sahip oldukları da açığa çıkmaktadır. Filozofun müşahhas insan olarak nitelediği, benliği ve şahsiyeti olan, eşyadan bağımsız bir şekilde varlığını sürdüren insan, kıymetlerle bezeli bir dünyada yaşamaktadır (Tunç, 1953b: 6). İnsanın şahsiyetinin ve benliğinin olması, onun düşünen, hisseden, eyleyen ve dünyayla anlam ve değer ilişkisi kurabilen bir varlık olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu özelliklere sahip insan sadece fiziksel bir dünyada değil, değerlerle örülü bir dünyada yaşamaktadır. Bu bağlamda insanın maddi dünya ile ilişkisinden farklı olarak, dünyaya ve eşyaya anlam ve değer atfeden ikinci bir ilişki boyutuna sahip olması, onu diğer varlıklardan ayırmaktadır. Belirtilen özelliklere sahip insanın dünyadaki yeri ve diğer varlıklar karşısındaki konumu ise idealist bir felsefi çerçeve içinde açığa çıkarılabilir (Tunç, 1953b: 6). Tunç'a göre insanı mekanik bir varlık olarak ele alan dünya görüşü karşısında, yaşadığı ve yaşattığı değerlerle diğer bir deyişle maddi ve manevi yönüyle bir bütün olan insan görüşü savunulmalı ve önemi vurgulanmalıdır (Tunç, 1952: 3). Mustafa Şekip Tunç'un insanı bir şahsiyet ya da dünyaya anlam ve değer katan bir varlık olarak ele alması, araştırmacılar tarafından Türk düşüncesine önemli bir katkı olarak değerlendirilmektedir. Bayraktar, Tunç'un insanı bir şahsiyet olarak ele alan görüşünün Türk düşüncesine yeni bir boyut eklediğini vurgulamakta, insanı her türlü var olanın üstüne yükselterek ona aşkın bir nitelik kazandırdığını ifade etmektedir (Bayraktar, 2011: 187). Tunç'un insana ilişkin görüşlerinin aşkınlık kavramı üzerinden yorumlanması dikkate değerdir. Bununla birlikte filozofun insan anlayışında söz konusu aşkınlığın, ontolojik bir yaklaşımdan ziyade değer ve anlam ekseninde açığa çıktığı belirtilmelidir.

Tunç'a göre insanın evrendeki enerjilerle ilişkisi doğrultusunda ortaya çıkan değerler, enerjinin sürekli olmasına paralel olarak sürekliliğini korumaktadır (Tunç, 1959: 22). Değerler din sahası içinde temellendikleri için din tarafından korunmakta ve süreklilikleri sağlanmaktadır. Bununla birlikte Tunç'a göre en yüksek kıymeti Tanrı teşkil etmekte ve bütün kıymetler ona bağlanarak anlam kazanmaktadır (Tunç, Bir 1959: 12). İnsanı, varlıklar ve kıymetler alemi içinde yaşayan bir varlık olarak

betimleyen filozofa göre varlıklar aleminin de kendine özgü değerleri bulunmaktadır. Ancak maddi dünyanın değerleri sürekli değişen ve güvenilmez yapı sergilemektedir (Tunç, 1953b: 13). Maddi dünyaya ait değerlerin değişen bir yapıda olmasına karşılık dinin değerleri değişmez özelliktedir. Düşünce sistemi içinde batılılaşma hareketini de değerlendiren Tunç, yeni bir toplum olmaya çabalarken değişmez nitelikteki din değerlerinin benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Tunç, 1953a: 13).

'Değer'i dine dayanarak temellendiren ikinci düşür ise Nurettin Topçu'dur (1909-1975). Topçu, felsefe, sosyoloji, psikoloji, siyaset, kültür ve medeniyet gibi farklı alanlarda yürüttüğü çalışmaları ve bu alanlarda geliştirdiği özgün görüşleriyle çağdaş Türk düşüncesinin en etkili filozofları arasında yer almaktadır. Çalışma alanının kapsamına karşın Topçu, ahlak problemini temel problem alanı olarak belirlemiş ve meseleleri ahlak ekseninde incelemiştir. Ahlak alanında geliştirdiği çalışmalarının niceliği ve sürekliliği, Topçu'nun çağdaş Türk düşüncesinde ahlak konusunun öncü isimlerinden biri olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. İsmail Kara *Nurettin Topçu* başlıklı çalışmasında, Cumhuriyet dönemi Türk felsefecileri içinde ahlak üzerine en fazla yazı kaleme alan ve bu alandaki vurgularını hayatı boyunca sürdüren ismin Nurettin Topçu olduğunu ifade etmektedir (Kara, 2020: 20). Beşir Ayvazoğlu ise Topçu'nun felsefi çalışmalarındaki sürekliliği, fikirlerini herhangi modaya göre geliştirmemesi ve ayakları yere sağlam basan karakterde olmasıyla açıklamaktadır (Ayvazoğlu, 2020:15). Topçu'nun ahlak alanında geliştirdiği çalışmaları ve Türk düşüncesinde sistemleştirdiği Hareket Felsefesi içinde 'değer' kavramıyla da karşılaşılmaktadır. Ahlakın dinden bağımsız düşünülemeyeceğini vurgulayan Topçu, 'değer'i din zemininde temellendirmektedir.

Topçu'da açık bir 'değer' tanımı bulunmamakla birlikte değer hükümleri için yaptığı açıklama 'değer'e ilişkin fikir vermektedir. Topçu'ya göre "bir toplum içindeki fertlerin eşya hakkındaki istek ve duygularının ifadesi olan ve toplumun bütün fertleri tarafından aynı şekilde kabul edilen hükümler, değer hükümleridir" (Topçu, 2016: 91). Düşünürün değer hükümlerine yönelik açıklamasından hareketle 'değer'in, bireysel isteklerin ve duyguların toplumsal düzeyde paylaşılmasıyla nesnelere ve fiillere atfedilen bir anlamı ifade ettiği söylenebilir. Buradan hareketle 'değer'in, kaynağını bireyde bulduğu anlaşılmakta ve toplum düzeyinde bir kabule dönüşerek değer hükmü

biçimini aldığı ortaya çıkmaktadır. Topçu, kavramı metafizik bir temele, insanın özündeki inanca dayanarak açıklamaktadır.

Topçu ahlaki, siyasi, dini ve estetik gibi birçok değer türü olduğunu belirtmekte ve başlangıçta tüm değerlerin dinin kapsamında olmalarına karşın zamanla dinden ayrıldıklarını ifade etmektedir (Topçu, 2016: 91). Dinden en son ayrılan ahlak değerleri, toplum esasına dayanmaktadır. Dinin asıl amacının, ahlaklılığın yayılması olduğunu açıklayan Topçu'ya göre dini yaşatan toplumlarda ahlakın dinden tamamen ayrılamayacağını kabul etmek zorunludur (Topçu, 2016: 91). Öte yandan Topçu'ya göre "ahlâkı dinden veya dini ahlâktan ayırmak, insanın iç dünyasını yine kendisinden ayırmak demektir" (Topçu, 1998: 86). Buradan hareketle düşünür ahlâk prensiplerinin, dinin vahiy olunan esaslarından çıkarılması gerektiğinin altını çizmektedir. Topçu'ya göre kaynakları fark etmeksizin tüm değerler mutlaka bir inanca bağlanmaktadır. Değerler din alanında kutsallık duygusuna, ahlak alanında ise iyilik idealine dayanmaktadır (Topçu, 2016: 91). Topçu ayrıca insanda bir iyilik iradesinin varlığına inanılmadıkça ahlaki değer hükümleri ortaya koymanın imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. İyiliğin varlığının ise bir gerçeğin ifadesi değil, bir inanç olduğunu açıklamaktadır (Topçu, 2016: 91). Buradan hareketle ahlaktaki iyi değerinin temelinde manevi bir inanç olduğu ve insanın somut eylemlerine dayanarak açığa çıkarılamayacağı anlaşılmaktadır. Topçu, üzerinde konuşulan inancın sıradan bir bilgi olmadığını vurgulamakta, insanın iç dünyasında benimseyerek kazandığı bir bilgi olduğunu açıklamaktadır (Topçu, 2002: 31). Bununla birlikte üzerinde konuşulan inancın insanı daha yüksek bir harekete sevk ettiğini açıklayan Topçu, 'değer'i hareket bağlamında ele almaktadır.

Türk düşüncesinde sistemleştirdiği Hareket Felsefesi ile insanın hareket ederek kendini tanıdığını ve böylece var olduğunu savunan Topçu'ya göre hareket, insanın kendini ve eşyayı değiştirme eylemidir (Topçu, 2002: 69). Ancak hareket yalnızca insanın çabasıyla değil, Allah'ın da yardımıyla gerçekleşir. İnancın, insanı daha yüksek bir harekete sevk etmesi ise ideale ulaşma gerekliliğine işaret etmektedir. Yüksek hareket, insanın ruhuna kazınan ve hayatına tamamen hâkim olan inancın, onu dünyevi ve sonlu her türlü tatminden sıyırarak ve kendi eksikliğini aşarak sonsuzluğa yani Allah'a doğru yaptığı bilinçli atılımıdır (Topçu, 2002: 157). İdealin ne olduğu ve

nasıl gerçekleştirileceği sorusu ise ahlak alanında tartışılmaktadır (Topçu, 2016: 152-153). Topçu'ya göre ahlak, insanın ruhunda taşınan yetileri kavradıktan sonra söz konusu yetilerin hangi amaca hizmet etmesi gerektiğini araştırarak aklın gayesi olan ideale ulaşabilmektedir (Topçu, 2016: 153). Topçu ayrıca ahlakın, ideali temel alan ilkeler üzerine kurulduğunu ifade etmekte ve bu ilkelere uygun davranış gücünün insanın hür iradesinde taşındığını belirtmektedir. Bununla birlikte işaret edilen davranış gücünü harekete geçirmenin, bazı değerlere bağlanmakla mümkün olduğunu açıklamaktadır (Topçu, 2016: 153). Topçu'nun üzerinde en çok durduğu değerler; ahlak değerleri ve ahlaktan bağımsız düşünülemeyeceğini belirttiği dini değerlerdir (Topçu, 1998: 86). Ahlak değerleri ile yakından ilgilenmesinin nedeni, genel olarak dünyada özelde ise kendi toplumumuzda saptadığı ahlaki yıkımda aranabilir.

> *Son harp ve son yıllar her yerde insanlığın yüzündeki "incecik perdeyi" yırttı, ruhların hakiki çehresi meydana çıktı. Bunların eliyle ortadan kalkan sadece kıyafetleri, yaşama tarzı, başka nakil vasıtaları, başka türlü şehirlerin hayatı değildir, aynı zamanda yıkılan bütün ahlâkın nizamıdır.* (Topçu, 2008:13)

Ahlak değerleri, temelini birtakım evrensel olarak kabul edilen ilkelerden almaktadır. Aklın yanında kalb ve iradenin etkisiyle ortaya konan söz konusu ilkeler, değer hükümlerinin temelini oluşturmaktadır (Topçu, 2016: 92). Toplum tarafından üretilen değer hükümleri ise kültürü yaratmaktadır. Düşünüre göre kültür, "bir cemiyetin kendi tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümlerinin bütünüdür. Bu değerler ilim, sanat, ahlak ve dine ait değerlerdir. Kültür ruhîdir ve her cemiyetin kendi malıdır" (Topçu, 1999: 153-154). Buradan hareketle kültürün maddi unsurlardan değil, toplumun anlam ve 'değer' dünyasından doğduğu anlaşılmaktadır. Değerlerin toplumla belirtilen ilişkisi düşünür açısından ayrıca önemlidir. Çünkü Topçu'ya göre "değerlerini çürüten ve deviren cemiyet, yıkım halinde bir cemiyettir" (Topçu, 2016: 92). Bu tespit, 'değer'in toplumla ilişkisini vurgulamanın yanı sıra düşünürün modernleşme sürecindeki kendi toplumuna yönelttiği eleştirel bir değerlendirme olarak da okunabilir.

Topçu'nun değer'in toplumla ilişkisine yönelik görüşlerinin yanında bireyle ilişkisine dair görüşleri de önemlidir. Ahlaki hükümler, toplum tarafından üretilmekte başka deyişle ferdin dışında gelişmekte ve onu belirli çerçevelerle sınırlamaktadır. Topçu, normatif olduğu açığa çıkan değer hükümlerinin aynı zamanda kişinin kendi

değerlerini bulmasını sağlayarak, onu şahsiyet mertebesine yükselttiğini vurgulamaktadır (Topçu, 1999: 48). Şahsiyet sahibi insan, değerlerle yaşayan, hakikate ulaşma bağlamında idealist olan insandır. Anlaşıldığı üzere değerler hem birey hem de toplum olmada büyük öneme sahiptir.

Mustafa Şekip Tunç ile Nurettin Topçu'nun değer temellendirmeleri incelendiğinde, her iki düşünürün de 'değer'i manevi ve dini bir temelde açıkladığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 'değer'i ortak bir zeminde temellendirmelerine karşın hareket noktalarının birbirinden ayrıldığı açığa çıkmaktadır. Tunç'un değer anlayışı din psikolojisi ve din felsefesine dayanmaktadır. Bu bağlamda düşünür insanda yalnızca bilme ihtiyacı olmadığını, kıymet verme ihtiyacının da bulunduğunu saptamaktadır. İnsanın kıymet verme ihtiyacı kıymetler aleminin varlığına işaret etmekle birlikte bu alem kaynağını ve sürekliliğini dinden almaktadır. Tunç'un değer temellendirmesinde Tanrı en yüksek kıymet ve diğer tüm kıymetlerin belirleyicisi olarak konumlandırılmaktadır.

Topçu'nun değer temellendirmesinin ise ahlak, hareket ve iman ekseninde geliştirildiği görülmektedir. Topçu'ya göre kaynağı ne olursa olsun tüm değerler bir inanca bağlanmak zorundadır. İnsandaki iyilik iradesine inanılmadıkça ahlaki hükümler üretmenin imkansızlığına işaret eden Topçu, iyi değerinin temelinde manevi bir inanç olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca düşünüre göre insanın ahlaki eylemleri kişinin sonsuzluğa, ilahi iradeye ulaşma amacını taşımaktadır.

Tunç ve Topçu'nun 'değer'i manevi ve dini bir temelde ele alarak değer felsefesine kendilerine özgü bir biçimde katkı sağlamışlardır. Söz konusu katkılarına karşın 'değer'in din temelinde açıklanmasının birtakım sorunları beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Dini değer temellendirmelerine yöneltilebilecek eleştiriler sıradaki başlıkta ele alınacaktır.

3.4. Değer Temellendirmelerindeki Sorunlar

Her biri değer felsefesine farklı açılardan katkı sunan değer temellendirmelerinin birtakım sorunlar içerdiği incelemeler sonucunda açığa çıkmaktadır. Ontolojik değer temellendirmeleri tek tek incelendiğinde, Ülken'in

değerleri doğrudan varlık alanına yerleştiren ontolojik temellendirmesi, değerleri keyfilikten kurtararak nesnel bir zemine oturtması bakımından güçlüdür. Ancak 'değer'in sezgi ile tespit edilmesi fikri, düşünürün değer temellendirmesini eleştiriye açık hale getirmektedir. İnsanda kavramlardan önce bir değer sezgisinin olduğunu açıklayan Ülken, değerlerin duyum ya da duygu şeklinde sezgisel olarak kavrandıklarını açıklamaktadır. Ancak sezgi doğası gereği öznel bir bilgi kaynağıdır. Bu nedenle her insanın değer sezgisine sahip olduğu ya da herkesin benzer değer sezgisinin olduğu fikri tartışmalıdır. Bu bağlamda herkesin farklı sezgilere sahip olabileceği düşünüldüğünde, değerlerin nesnelliği iddiası zayıflamaktadır.

Mengüşoğlu'nun değer temellendirmesinde, 'değer' ideal varlık katmanında konumlandırılmakta insanın eylemleri aracılığıyla açığa çıkmaktadır. Buna göre 'değer' hem insandan bağımsızdır hem de insansız görünmemektedir. Başka bir deyişle 'değer' bir yandan ideal varlık alanına ait kendi başına bir varlık olarak açıklanırken diğer yandan yalnızca insan eylemlerinde ortaya çıkan fenomen olarak belirlenmektedir. Söz konusu durum ikiliğe neden olmaktadır. Bu nedenle 'değer'in bağımsız bir varlık mı yoksa insan eylemleriyle gerçekleşen bir imkân mı olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Sorunun yanıtlanması, 'değer'in ontolojik statüsünün kesinleştirilmesi ve temellendirmenin tutarlılığının güçlendirilmesi açısından elzemdir.

Nutku'nun değer temellendirmesinin eleştirel olarak değerlendirilmesine neden olan etken 'değer'in inanma alanında ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Düşünüre göre insan, sanki var bilinciyle hayatın gerçekliğini kırarak değerler üretmekte, ürettiği değerleri aşmacalar yoluyla nesnel gerçeklikmiş gibi hayatına katmaktadır. Sanki var bilinci ise inanmanın çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda insan zihninde üretilen değerler inanmanın yapısından kaynaklanan kurgu sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bilincin doğada var olmayan herhangi şeyi sanki varmışçasına kabul etmesi değerin bir kurgu olarak anlaşılmasına ve nesnelliğiyle geçerliliğinin tartışmalı hale gelmesine neden olmaktadır. Nutku söz konusu sorunu, göreli ve göresiz değerleri bir diyalektik içinde açıklayarak aşmaya çalışmışsa da yeterli bir sonuca ulaşamamıştır. Mutlak değerlerin göreli değerler içinde saklı bulunmasının, nesnelliklerini apaçık bir biçimde ortaya koymanın yanı sıra ikisi

arasındaki sınırların muğlaklaşmasına ve ayırt edilmelerinin güçleşmesine neden olduğu söylenebilir.

Kuçuradi'nin değer temellendirmesi, değerleri insanın somut eylemlerine dayandırararak özgün bir ontolojik antropolojik yaklaşım ortaya koymaktadır. Ancak insanın varlığa kattığı bir bilinç boyutu olduğu açıklanan 'değer'in ontolojik statüsünün belirsiz olduğu tespit edilmektedir. 'Değer'in değerlendirme etkinliği içinde açığa çıktığı ve değerlendirilen şeyin kendisinde taşıdığı bir yapı özelliği olduğu görüşü, 'değer'in ontolojik statüsünün belirsiz olduğu iddiasını desteklemektedir. Kuçuradi'nin ifadelerinden doğada kendi başına bulunan nesnelerin 'değer' taşımadıkları, 'değer'in insanın varlığa kattığı bir bilinç boyutu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 'değer'in değerlendirilen şeyin bir yapı özelliği diğer deyişle nesnel olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 'değer'in insan tarafından varlığa yüklenen bir anlam mı yoksa varlığın kendi yapısından kaynaklanan bir nitelik mi olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. 'Değer'in nesnelliği ve öznelliği sorununa bağlanan bu sorun özellikle düşünürün de üzerine eğildiği etik açısından önemli görünmektedir. Bu nedenle açığa çıkan sorunun çözümlenmesi hem değer felsefesi hem de etik açısından önem taşımaktadır.

Betül Çotuksöken'in temellendirmesinde değerler insanın düşünme, dil ve anlamlandırma etkinlikleri içinde oluşan antropolojik yapılar olarak görülmektedir. Düşünürün ontolojiyi antropolojiye dayandırarak geliştirdiği antropontolojide, diğer her şey gibi değerler de insan tarafından kurulmaktadır. Çotuksöken'in temellendirmesinin eleştirel olarak değerlendirilmesine neden olan sorun söz konusu yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Dış dünyada hiçbir nesnel karşılığı olmadığı ve zihinsel bir yapı olduğu anlaşılan 'değer'in, varlıkla kurduğu ilişkinin belirsiz olduğu saptanmaktadır. Çotuksöken bir kavram olarak 'değer'in, var olanların anlamlandırılmalarını ve bilinmelerini sağlayan bir çerçeve olduğunu belirtmekte ancak 'değer'in söz konusu var olanla ilişkisini açıklamamaktadır. Bu bağlamda 'değer' yalnızca bir bilinç üretimi olarak görülmektedir. Söz konusu durum düşünürün temellendirmesinin, Nutku'nun temellendirmesine benzer şekilde eleştirilmesine neden olmaktadır. Zira Çotuksöken'in değer temellendirmesi de 'değer'in bir kurgu olarak görülmesine yol açmaktadır.

Abdullah Kaygı, değerleri sırf insana özgü olanaklar olarak insanın ontolojik yapısında temellendirmektedir. Ancak düşünürün insanın neliğine ilişkin incelemesinde, sırf insana özgü olanakların nasıl belirlendiğini yeterince açıklamaması, temellendirmesinin eleştirilmesine neden olmaktadır. Kaygı, sevgi, saygı, dürütlük, sabır ve güven gibi değerlerin evrensel insan olanakları olduğunu belirtmekte ancak insanın ayırt edici özelliğini oluşturan bu olanakların nasıl belirlendiğini açıklamamaktadır. Söz konusu durum, insanın varlık yapısında temellendiği ifade edilen 'değer'in varlık zeminini belirsizleştirmektedir.

Ontolojik değer temellendirmeleri toplu olarak ele alındığında, değerlerin inceleme alanına ilişkin üretilen fikirler özellikle dikkat çekmektedir. Söz konusu fikirler, değer felsefesinin Türk düşüncesindeki konumuna ve özerkliğine ilişkin çıkarımlar yapmaya olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda değerleri doğrudan varlık alanında temellendiren ve değer problemini varlık problemi üzerinde konumlandıran Ülken, değerler ontolojisinin gerekliliğine işaret ederek değer felsefesinin bağımsız bir alan olarak kurulmasını savunmaktadır. Bunun yanında ilk bölümden hatırlanacağı üzere düşünür 'değer'i, varlık ve bilgi ile birlikte felsefenin müstakil bir sorunu olarak atamaktadır. 'Değer'i özerk bir sorun olarak belirlemesi, Ülken'in değer felsefesini bağımsız bir disiplin olarak benimsediği fikrini desteklemektedir. 'Değer' sorununa odaklandığı temel çalışması *Bilgi ve Değer*'de değerin tanımı, sınıflandırılması, değerin geçerliliği ve 'değer'e ilişkin pek çok konuda fikir ortaya koyarak bir değer felsefesi kurmaktadır. Bu bağlamda Ülken, Türk düşüncesinde değer felsefesinin kurucusu statüsünü kazanmaktadır.

Mengüşoğlu'nun ise etiği bir değer felsefesi olarak kurma girişiminde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mengüşoğlu, etiğin sınırlarını genişleterek onu insanın gündelik hayatındaki tüm eylemlerini ve eylemlerinin temelini oluşturan değerleri inceleyen bir alan olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda felsefi antropolojinin yeni insan anlayışına bağlı olarak yeni bir etik görüş geliştirmeye girişmektedir. Bir değer felsefesi olarak kurguladığı etik anlayışında, 'değer'in eylemler üzerindeki belirleyiciliği, sınıflandırılması ve öznelliği ile nesnelliğine ilişkin tartışmalara odaklandığı ancak diğer bazı sorunları tartışmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu durum, düşünürün etik anlayışının eleştirel olarak değerlendirilmesine neden

olmaktadır. Harun Tepe, Mengüşoğlu'nun antropoloji alanında yaptığı hazırlığı yeni bir insan görüşüyle tamamlamasına karşılık etik alanındaki hazırlığı tamamlamadığını belirtmektedir (Tepe, 2023: 12). Tepe söz konusu eleştirisini Mengüşoğlu'nun *Değişmez Değerler Değişen Davranışlar* başlıklı etiğe hazırlık kitabını tamamlayan başka bir yapıt yayımlamamasıyla açıklamaktadır (Tepe, 2023: 12). Murat Omay ise *Takiyettin Mengüşoğlu'nun Antropolojik-Ontolojik Etik Anlayışı* başlıklı yazısında, Mengüşoğlu'nun değerlerinin yer aldığı ideal varlık alanı ve 'değer' türleri gibi konularda temellendirme yapmadığını vurgulamaktır (Omay, 2021: 358). Omay, düşünürün söz konusu temellendirmeleri yapmamasını, bir yandan bunları değer etiği içinde apaçık görmesine, diğer yandan bir sistem felsefecisi olarak felsefenin her alanına yönelmesi nedeniyle etikle yeterince yoğunlaşmamış olmasına dayandırmaktadır (Omay, 2021: 358). Bu bağlamda Mengüşoğlu'nun etik ya da değer felsefesi yaklaşımının tamamlanmadığı ve çeşitli sınırlılıklar içerdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu durum düşünürün değer felsefesine yaptığı katkıya gölge düşürmemelidir. Zira Mengüşoğlu'nun Türk düşüncesinde değer felsefesine bir kanal açarak disiplinin tartışma alanının genişlemesinde en etkili kişi olduğu incelemeler sonucunda açığa çıkmaktadır.

Kuçuradi de Ülken'e benzer biçimde değer felsefesini bağımsız bir alan olarak kabul etmekte ve antropolojik bir değer felsefesi kurmayı denemektedir. 'Değer' sorununu incelediği başlıca eser olan *İnsan ve Değerleri*'nde, kavramsal ayrımlar yaparak ve değerlendirme etkinliğini analiz ederek değer felsefesinin kavramsal haritasını sunmakta ve kapsamını tartışmaktadır. Kuçuradi, felsefi sistemini belirleyen insan harcamaları sorunu doğrultusunda, geliştirdiği 'değer' anlayışını etiğe taşımakta ve etiği 'değer'in bilgisini edinmede bir olanak olarak sunmaktadır. Bu bağlamda 'değer' sorununu kişiler arası ilişkilere taşıyarak, geliştirdiği antropolojik değer felsefesine uygun yeni bir etik anlayışı ortaya koymaktadır. İlk çalışmasında, Mengüşoğlu'nun sağladığı imkan doğrultusunda insanın başarıları ile olanakları arasında ayrım yaparak antropolojik bir değer felsefesi kurmuş, ikinci çalışmasında ise kurduğu değer felsefesini esas alarak etik eylemi ve etiğin nasıl nesnel bir bilgi alanı olabileceğini temellendirmiştir. Kuçuradi geliştirdiği fikirleri ile öğrencisi Abdullah Kaygı'yı da etkilemiştir. Kaygı, değer felsefesinin bağımsız bir alan olduğunu benimsemekte, değer sorununu sanat bağlamında incelemektedir.

Uluğ Nutku ile Betül Çotuksöken, ‘değer’in inceleme alanını etik olarak belirlemektedir. Ülken, Mengüşoğlu ve Kuçuradi’nin bir değer felsefesi kurma ve değerleri genel olarak araştırma amaçlarına karşın her iki düşünürün ‘değer’i etiğin inceleme sahasına dahil ederek kavramı dar bir alanda inceledikleri söylenebilir. Etik, ‘değer’in yalnızca eylemle olan ilişkisini incelemektedir. Buna karşılık değer felsefesi ‘değer’in eylemle olan ilişkisinin yanında dünyada karşılaşılan tüm değerleri mercek altına almaktadır. Bu saptamalar doğrultusunda, Ülken, Mengüşoğlu ve Kuçuradi’nin değer felsefesinin kurucusu statüsünde oldukları, Nutku ile Çotuksöken'in ise ‘değer’i insanlar arası ilişkiler bağlamında ele alarak disipline belirli bir açıdan katkı sağladıkları açığa çıkmaktadır.

Estetik değer temellendirmelerinde açığa çıkan sorunlar tek tek incelendiklerinde, Tunalı’nın temellendirmesinin sanat eserinin real ve irreal katmanlarının felsefi bir analizine dayandığı ve sistematik bir bütünlük sunduğu anlaşılmaktadır. Ancak düşünürün temellendirmesinde estetik değerin sanat eserinin ontik yapısında taşındığı görüşü ile onun ancak bir özne için var olabileceği iddiasının birlikte savunulması, estetik değerin nesnelliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Tunalı, söz konusu sorunu Hartmann’ın estetik haz otonomisinden hareketle çözmeyi denese de çözümün yeterli olmadığını açıkça belirtmektedir. Bu nedenle düşünürün de dikkat çektiği üzere sorunun ontolojik prensiplere uygun biçimde çözümlenmesi, araştırmacılar açısından bir gereklilik olarak belirmektedir.

Akatlı’nın sanat eserinin kendisinde temellendirdiği estetik değer görüşü, kavramın nesnelliğine ilişkin güçlü bir izlenim uyandırmakla birlikte bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Sanat eserinin iç bütünlüğü içinde ele alınmasına yaptığı vurgu, estetik değerin salt eserin iç bütünlüğüne sıkıştığını ve öznenin estetik değerdeki etkisinin göz ardı edildiğini düşündürmektedir. Estetik değer ve genel olarak değer ortaya çıkmak için özneye ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda estetik değer nesnel bir zeminde konumlandırılsa da onu algılayan özneyi gerektirmektedir. Akatlı’nın değer temellendirmesinin, öznenin estetik değerdeki rolünü yeterince açıklamadığı için estetik değeri sanat eserinin iç bütünlüğüne indirgeme riskiyle karşı karşıya olduğu söylenebilir.

Tunalı'nın ve Akatlı'nın estetik değer temellendirmeleri birlikte değerlendirildiğinde, Tunalı'nın değer temellendirmesinin sistematik yapısı ve güçlü felsefi analiziyle ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında her iki düşünürün de estetik değeri sanat eserinin kendisinde temellendirmelerine karşın Tunalı'nın estetik değerde özne nesne bağını kurarak daha dengeli bir temellendirme yaptığı tespit edilmektedir. Buna karşın Akatlı'nın estetik değer temellendirmesinde öznenin rolünün yeterince açıklanmadığı görülmektedir. Her iki düşünürün değer temellendirmesine yöneltilebilecek ortak eleştiri ise 'değer'i estetik bağlamda temellendirerek onu dar bir alanla sınırlamalarından kaynaklanmaktadır. Estetik değer genel olarak 'değer'in sanat ve güzellikle ilgili olan kısmını oluşturmaktadır. Değer felsefesi etik gibi estetiği de kapsamaktadır. Bu nedenle Tunalı ve Akatlı değer temellendirmeleri ile değer felsefesine özel bir alandan katkı sağlamaktadır.

Sosyolojik değer temellendirmelerinin yeterliliklerinin sorgulanmasına zemin hazırlayan nedenler ortaktır. Öncelikle Ülgener ve Güngör'ün sosyolojik değer temellendirmeleri 'değer'in pratik hayattaki işleyişini en somut şekilde gösteren temellendirmelerdir. Her iki düşünüre göre de 'değer'in kaynağı belirli bir toplumun yaşama biçimidir ve toplumdaki bireylerin tutum ve davranışlarından benimsedikleri değerler okunabilmektedir. Ancak düşünürlerin 'değer'in kaynağına ilişkin görüşleri, 'değer'in nesnelliği ile geçerliliğini bir sorun haline getirmektedir. Her toplumun kendine ait bir yapısı ve iç dinamikleri vardır. Eğer 'değer' toplumun yaşama biçiminde temelleniyorsa her toplumun kendine ait değerlerinden söz etmek kaçınılmazdır. Bu durumda değerlerin geçerliliği üretildikleri toplumla sınırlı hale gelecektir. Bu bağlamda evrensel ve nesnel değerler ortadan kalkacak toplumdan topluma değişen değerlerle karşılaşılacaktır. Ülgener'in ve Güngör'ün temellendirmelerinin eleştirel olarak değerlendirilmesine neden olan ikinci sorun ise her iki düşünürde de bir dünya görüşü olduğu anlaşılan 'değer'in sosyalleşme gibi süreçlerle bireye aktarıldığı görüşünde açığa çıkmaktadır. Söz konusu durum bireyi, 'değer' üretiminde pasif kılarak 'değer' üretimindeki rolünün görmezden gelinmesine neden olmaktadır.

Dini değer temellendirmeleri ise 'değer'in kaynağını Tanrı'ya bağlayan yaklaşımıyla 'değer'in nesnelliği iddiasını güçlü bir biçimde savunmaktadır. Söz

konusu temellendirmelere göre değerler öznenin keyfi ya da öznel tercihleriyle oluşan unsurlar değil, inanca dayalı, insandan bağımsız ve değişmez hakikatlerdir. Bu nedenle değerler toplumdan topluma ya da kültürden kültüre değişen özellikte değildir. Ancak söz konusu nesnellik, aşkın bir temele dayandığı için felsefi açıdan tartışmalıdır ve temellendirmelerin nesneliği ile geçerliliğinin tartışılmasına neden olmaktadır. Çünkü söz konusu nesnellik ancak inanç sistemini benimseyenler için geçerlidir. Bu durumda inançtan kaynaklanan nesnellik anlayışı, 'değer'in geçerliliğini ve nesnelliğini sınırlı hale getirmektedir. Dünya üzerindeki herkes bir inanca bağlanmadığı için 'değer'in evrenselliğinden söz etme imkânı da ortadan kalkmaktadır.

Tüm değer temellendirmeleri birlikte ele alındığında, 'değer'in kaynağının insanın varlık yapısında, sanat eserinde, toplumda ve aşkın bir varlıkta bulunabileceği görülmektedir. 'Değer'in kaynağını birbirinden farklı unsurlarda bulan temellendirmelerin, 'değer'in nesnelliği ya da öznelliği konusunda temel bir ayrımın olduğu görüşüne dayandığı açığa çıkmaktadır. Yukarıda değinildiği üzere ontolojik ve dini temellendirmelerin 'değer'in nesnelliğine ilişkin iddiaları eleştiriye açık olsa da her iki temellendirmede de 'değer'in nesnel olduğu genellikle savunulmaktadır. Estetik temellendirmelerde ise 'değer' objede temellendirilse de onu algılayan özneyi şart koşmaktadır. Bu nedenle estetik temellendirmede 'değer'in öznelliği ya da nesnelliği tartışmalıdır. Son olarak sosyolojik değer temellendirmelerinde toplumların değişen özellikleri nedeniyle 'değer'in nesnelliğinden söz etmek zorlaşmaktadır. Buradan hareketle estetik ve sosyolojik temellendirmelere karşın ontolojik ve dini temellendirmelerin, 'değer'i nesnel bir zemine oturtmada görece başarılı olduğu çıkarsanabilir.

Ontolojik, estetik, sosyolojik ve dini temellendirmeler 'değer'in çok katmanlı yapısını açıklamada soru işaretleri taşımaya devam etmektedir. Özellikle estetik, sosyolojik ve dini temellendirmeler 'değer'in toplumsal, sanatsal ve dinsel boyutuna ilişkin dikkat çekici açıklamalar sunsalar da kavramı tüm yönleriyle açıklamamıştır. Buna karşılık ontolojik temellendirmeler, diğer temellendirmeler karşısında felsefi ve bütünlüklü zeminiyle dikkat çekmektedir. 'Değer'i insanın öznel tercihlerine, toplumsal normlara ya da aşkın bir varlığa değil, doğrudan varlığın yapısına (özellikle insanın yapısına) dayandıran söz konusu temellendirmeler, 'değer'in göreli ya da

değişken olduğu iddialarının önüne set çekmektedir. Ayrıca evrensel değerlerden konuşmayı mümkün kılmaktadır. Güçlü felsefi zeminine karşın çağdaş Türk düşüncesinde geliştirilen ontolojik değer temellendirmelerinin geliştirilmeye elverişli oldukları açığa çıkmaktadır.

Çağdaş Türk düşüncesinde 'değer'in, sosyal bilimlerin farklı alanlarında uzmanlaşan düşünürler tarafından farklı şekillerde temellendirildiği görülmektedir. Her biri değer felsefesine başka yönlerden katkı sağlayan düşünürlerin değer temellendirmelerinin güçlü ve zayıf noktalarının olduğu saptanmaktadır. Bununla birlikte yürütülen 'değer' araştırmalarının ve ortaya konan eserlerin, değer felsefesinin Türk düşüncesinde bir disiplin olarak kurulmasını sağladığı belirlenmektedir. 'Değer'e ilişkin tartışmalar ve ortaya konan eserler, 'değer'in tartışılması için uygun bir zemin sağlandığını da ayrıca göstermektedir. Ancak Bıçak'ın dikkat çektiği üzere söz konusu kaynaklar sınırlı sayıda olmakla birlikte 1960 ve 1980 yılları arasında yayımlanmıştır (Bıçak, 2022: 140). Bu doğrultuda değer felsefesinin bağımsız bir alan olarak kurulduğu tarihlerden bu yana 'değer'in özgün bir sorun olarak yeteri kadar tartışılmadığı buna bağlı olarak değer felsefesinin sınırlarının genişletilmediği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle değer felsefesinin bir durağanlık yaşadığı söylenebilir. Söz konusu durum Türk düşüncesinin üretkenliğine ve güncelliğine ilişkin eleştirilere zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle değer sorununun tartışılması, Türk düşüncesi içinde üretimde bulununan araştırmacılar için bir sorumluluk olarak belirmektedir.

4. SONUÇ

Çağdaş Türk düşüncesinde değer sorununun tartışıldığı bu tezde değer: tanım sorunu, sınıflandırma sorunu, temellendirme sorunu başlıklarında incelenerek aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

'Değer' kavramının Türk düşüncesine yerleşimi, Tanzimat'ta başlayan batılılaşma hareketlerine dayanmaktadır. Batılılaşma süreci, Osmanlı'nın son döneminde yaşanan askeri ve idari başarısızlıklar karşısında dünyayı yeniden anlama ihtiyacıyla başlamıştır. Devletin bekasını korumak için batılılaşmanın kaçınılmaz olduğunu fark eden Osmanlı yönünü Batı'ya çevirmiştir. Bir tarafta batılılaşma diğer tarafta Batı'ya karşı kimliğini koruma zorunluluğunun yarattığı gerilim, Türkçeleşmenin bir kimlik savunusu olarak yükselmesini sağlamıştır. Modern eğitim kurumlarının kurulması ve bu kurumlarda felsefe derslerinin yer alması, Türkçe felsefe dilinin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Ders kitapları ihtiyacıyla tercüme, uyarlama ve telif eserlerin yazılması amacı doğrultusunda Batı'nın felsefe terimlerine Türkçe karşılıklar bulmak için çalışmalar başlatılmıştır. 'Değer', yürütülen sözlük çalışmaları doğrultusunda felsefe diline kazandırılmıştır.

Geç Osmanlı döneminde başlayan Türkçe felsefe dili oluşturma çalışmaları, Batılı felsefe terimleri ile ilk temasın yol açtığı güçlükler içinde gelişmiştir. Felsefi etkinliğin yeni geliştiği bu dönemde yabancı terimlere Türkçe karşılık bulma bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle Türkçe felsefe dilinin oluşturulması uzun zaman almış, büyük bir çaba gerektirmiştir. Bu dönemde yürütülen çalışmalarda Fransızca *valeur* teriminin Arapça kökenli 'kıymet' kavramı ile karşılandığı görülmektedir. Kıymet kavramı ile ilk kez Babanzâde Ahmet Naim Bey'in 1916'da çevirdiği *İlmü'n Nefs* adlı eserde karşılaşılmaktadır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise öztürkçecilik istekleri doğrultusunda 'kıymet' kavramı Türkçeleştirilerek 'değer'e dönüştürülmüştür. Geç Osmanlı'nın son döneminde sadece iki sözlükte karşılaşılan 'değer', Cumhuriyet dönemi felsefe sözlüklerinin neredeyse tamamına eklenmiştir. Böylece 'değer' kavramının Türk düşünesinde kalıcılığı sağlanmıştır.

'Değer' bir kavram olarak Geç Osmanlı'daki Türkçeleştirme çalışmalarıyla düşünce dünyamıza kazandırılmışsa da bir sorun olarak belirmesi kavramın ortaya

çıkışından önceye uzanmaktadır. Değer sorunu, Batılılaşma hareketlerinin başladığı dönemde belirginleşmiştir. Batılılaşma hareketleri doğrultusunda Batı kültürünün toplumun her alanına yayılmasıyla eski ile yeni arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmış, söz konusu uyumsuzluk değer krizi biçiminde hissedilmiştir. Başka bir deyişle geleneksel değerler ile Batı'dan topluma aktarılan yeni değerler arasındaki fark topluma bir değer sorunu olarak yansımıştır. Ancak üzerinde konuşulan dönemde felsefe etkinliğinin henüz gelişmemesi nedeniyle kavramın felsefi zeminden uzak, toplumsal varoluş ekseninde tartışıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 'değer'in felsefi derinliğinin artırılarak felsefe düzlemine taşınması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Üniversitelerin kurulup yaygınlaşması ve burada 'değer' konulu derslere yer verilmesi, 'değer'in filozoflar tarafından sorunsallaştırılarak felsefi zeminde tartışılmasına olanak sağlamıştır. Buradan hareketle değer sorununun Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinin bir ürünü olduğu açığa çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminde filozoflar 'değer'i tanımlama, sınıflandırma ve temellendirme boyutlarıyla tartışmıştır.

'Değer'in sorunlu görünümünün ardında tanımlanmasına, sınıflandırılmasına ve temellendirilmesine ilişkin sorunların bulunduğu incelemeler sonucunda açığa çıkmıştır. Öncelikle kavramın tanımlanması konusunda, Geç Osmanlı'dan günümüze dek yayımlanan felsefe sözlüklerindeki değer tanımlarında bir ortaklık sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sözlüklerde genel olarak pedagojik kaygılar nedeniyle felsefi bakışa karşı mesafeli bir tavır sergilendiği görülmektedir. Sözlük yazarlarının felsefi bakışa karşı benimsedikleri mesafeli tavır, kavramın felsefi düzlemdeki kavrayışının belirsizleşmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan filozofların 'değer' tanımlarında da bir ortaklık bulunmamaktadır. Bu bağlamda felsefe sözlüklerinde ve filozofların yaklaşımlarında ortak bir 'değer' tanımı geliştirilememesi, kavramın tanımlanmasının başlı başına bir sorun olduğunu göstermektedir. 'Değer'in tanımlanmasına karşı çıkan düşünürler ise söz konusu tutumlarıyla Türk düşüncesinde 'değer'in tanımlanmasına ilişkin bir sorun olduğunu gösterdikleri için önemli bir konumda yer almaktadır. Ancak 'değer'in tanımlanmaması, kavramın ne olduğunun yanı sıra sınırlarının ve diğer kavramlardan farkının da açığa çıkarılmasını engellemektedir. Sınırları ve ayırt edici özellikleri belirlenmemiş kavram düşüncede bir belirsizlik yarattığı gibi iletişimde de birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle kavramın tanımlanmasına

karşı çıkan düşünürlerin yaklaşımları da eleştiriye açık bir yapı sunmaktadır. Çağdaş Türk düşüncesinde ‘değer’in tanımlanmasına ilişkin sorunun hala araştırmacılar karşısında durduğu ve çözümlenmeyi beklediği görülmektedir.

‘Değer’ sınıflandırmalarının filozofların ‘değer’in tanımlanmasına ilişkin görüşlerinden hareketle geliştirildiği gözlemlenmektedir. Buradan hareketle sınıflandırmaların farklı ölçütlerle geliştirildikleri ve ortak bir değer sınıflandırmasının mümkün olmadığı açığa çıkmaktadır. Değer sınıflandırmalarının ‘değer’in neliğine ve toplumsal ve bireysel değerlerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynadığı belirlenmektedir. Ancak düşünürlerin sınıflandırmalarının tutarlılıklarının eleştirel değerlendirmelere zemin hazırladığı tespit edilmektedir. Söz konusu eleştiriler sınıflandırmaların yetkinliğini aşındırmaktadır. Bununla birlikte Ülken ile Bıçak’ın ‘değer’ tanımlarına uygun bir sınıflandırma geliştirdikleri ve sistematik bir ‘değer’ görüşü geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Buna karşılık Mengüşoğlu’nun ‘değer’in tanımlanmasına karşı çıkmakla birlikte değerleri sınıflandırdığı görülmektedir. Filozofun söz konusu tutumunun ‘değer’e ilişkin sistematik bir yapı kurma kaygısından kaynaklanmadığı, etik anlayışının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Filozofların ‘değer’in tanımlanmasına ilişkin görüşleri ile değer sınıflandırmaları arasındaki ilgi sınıflandırmalarının yetkinliğine dair ipuçları sunsa da değer sınıflandırmalarının çeşitli açılardan eleştirilere açık olduğu incelemeler sonucu açığa çıkmaktadır. Bu nedenle Türk düşüncesinde değerlerin sınıflandırılmasının da bir sorun olarak ortaya çıktığı ve araştırmacılar tarafından çözüme kavuşturulmayı beklediği tespit edilmektedir.

‘Değer’ temellendirmeleri ise ontolojik, estetik, sosyolojik ve dini olmak üzere dört biçimde geliştirilmiştir. Ontolojik değer temellendirmelerinin insanın varlık yapısından hareketle geliştirildiği anlaşılmaktadır. Felsefi antropolojinin etkisiyle geliştirildiği açığa çıkan ontolojik temellendirmelerin, ‘değer’in geçerliliğini açıklamada daha güçlü bir yapı sergilediği görülmektedir. Ancak söz konusu temellendirmelerde açığa çıkan sorunlar, ‘değer’in geçerliliğini zayıflatmakla birlikte temellendirmenin yetkinliğinin eleştirel biçimde değerlendirilmesine neden olmaktadır. Estetik değer temellendirmelerinde de benzer şekilde değerin geçerliliğine ilişkin sorunlar açığa çıkmakta ayrıca bu değerlendirmelerin ‘değer’i dar bir alanda ele

almaları nedeniyle yeterliliklerinin tartışmalı olduğu açığa çıkmaktadır. Sosyolojik değer temellendirmelerinde ise 'değer'in geçerliliğine ilişkin eleştirel değerlendirmeler söz konusu olmakla birlikte 'değer'in kurucu unsuru olan öznenin göz ardı edilmesinden doğan bir sorunla karşılaşılmaktadır. Bu nedenle sosyolojik değer temellendirmelerinin de 'değer'in geçerliliğini azalttığından dolayı eleştirilere zemin hazırladığı görülmektedir. Dini değer temellendirmelerinin ise 'değer'in nesnelliğine yönelik güçlü bir yapı sunduğu belirlenmektedir. Ancak kaynağını inançta bulan 'değer'in geçerliliğinin eleştirilere açık olduğu bu nedenle söz konusu temellendirmelerin yetkinliklerinin tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır. Çağdaş Türk düşüncesinde çeşitli açılardan eleştirilere neden olan 'değer' temellendirmelerinin geliştirilmeye elverişli oldukları saptanmaktadır.

Bununla birlikte 'değer'in inceleme alanına ilişkin görüşlerin, Türk düşüncesinde değer felsefesinin kuruluşunu ve gelişimini izlemeye imkan verdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Türk düşüncesinde değer felsefesinin belirli ölçüde kurumsallaştığı, değer sorununa ilişkin tartışmaların yürütüldüğü ve söz konusu tartışmaların sürdürülebilmesi için gerekli kavramsal zemin ve kaynakların oluşturulduğu görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu birikimin sonraki dönemlerde aynı ölçüde derinleştirilmediği ve değer sorununa yönelik özgün tartışmaların sınırlı kaldığı söylenebilir. Buradan hareketle değer felsefesinin gelişiminin durağanlaştığı ileri sürülebilir. Belirtilen durum Türk düşüncesinin üretkenliğine ve güncelliğine ilişkin eleştirilere zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle 'değer' sorununun araştırılması, Türk düşüncesinde üretimde bulunan araştırmacılar için bir sorumluluk olarak belirmektedir.

Çağdaş Türk düşüncesinde değer sorununun ele alındığı çalışmada, 'değer'i tanımlama, sınıflandırma ve temellendirme boyutlarındaki açmazlar açığa çıkarılarak değer sorununun genel tablosu çizilmeye çalışılmıştır. Belirtilen üç boyutta ortaya konan görüşlerin, çağdaş Türk düşüncesinin özgünlüğüne ve gelişimine önemli bir katkı sağlamakla birlikte geliştirilmeye açık bir yapı sundukları anlaşılmaktadır. Söz konusu görüşler üzerine yeniden düşünülmesi, Türk düşüncesinin yetkinliğine katkı sağlayacağı gibi değer felsefesinin içinde bulunduğu durağanlığın son bulmasını ve gelişiminin sürdürülmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, A., E., S., Ü. H. (2008). ***Felsefe Sözlüğü.*** Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Akarsu, B. (2007). ***Felsefe Terimleri Sözlüğü.*** İstanbul: İnkıIâp.

Akatlı, F. (1998). ***Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...*** İstanbul: Boyut.

Akatlı, F. (1999). ***Sis Lâmbası.*** İstanbul: Boyut Kitapları.

Akatlı, F. (2003). ***Kültürsüzlüğümüzün Kışı.*** İstanbul: Dünya.

Akatlı, F. (2021). ***Edebiyat Eserlerini Doğru Değerlendirme Problemi ve İki Çağdaş Düşünür: I. A. Richards ve N. Hartmann.*** Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Ayvazoğlu, B. (2020). Nurettin Topçu. ***Hece,*** (109), 13-15.

Bayraktar, L. (2011). Türkiye'de Felsefe ve Sosyal Bilimlerde Çığır Açan Bir İsim: Mustafa Şekip Tunç. ***Türk Yurdu,*** 31 (281), 184-193.

Bıçak, A. (2011). Değerlerin Kökeni ve Değer Sistemleri Üzerine Bir Deneme. Ömer Naci Soykan (Ed.), ***Felsefe Açısından Kültür, Sanat ve Dil*** (s.241-258). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları.

Bıçak, A. (2021). Takiyettin Mengüşoğlu'nda İnsanın Varlık Şartları. Egemen Seyfettin Kuşçu (Ed.), ***Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*** içinde (s. 41-75). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bıçak, A. (2022). ***Türkiye'de Felsefenin Geçekliği ve Eleştirisi.*** İstanbul: Dergâh Yayınları.

Cevizci, A. (2020). ***Büyük Felsefe Sözlüğü.*** İstanbul: Say Yayınları.

Çalışlar, A. (1991). ***Felsefe Sözlüğü.*** İstanbul: Cem Yayınevi.

Çankı, M. N. (1958). ***Büyük Felsefe Lûgatı: 3. Cilt.*** İstanbul: Nebioğlu Matbaası.

Çotuksöken, B. (1994). ***Felsefi Söylem Nedir?*** İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çotuksöken, B. (2001). ***Felsefeyi Anlamak Felsefe ile Anlamak.*** İstanbul: İnkılâp .

Çotuksöken, B. (2013a). ***Felsefe: Özne-Söylem.*** İstanbul: Notos.

Çotuksöken, B. (2013b). İnsan Felsefesi: Kavramlar-Sorunlar. D. A. Betül Çotuksöken içinde, *Felsefe Söyleşileri VII-VIII* (s. 15-26). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Çotuksöken, B. (2021). ***Felsefenin Gör Dediği II: Antropontolojinin Işığında Etik ya da Ahlak Felsefesi.*** İstanbul: Notos Kitap.

Çotuksöken, B. (2023). ***Antropontoloji ya da İnsan-Varlıkbilgisi: Felsefenin Gör Dediği 1 .*** İstanbul: Alfa.

Delice, E. (2015). Uluğ Nutku'nun Uslamlamasının Kavramsal Formu. ***Felsefelogos,*** 59-86.

Duralı, Ş. T. (2013). ***Kutadgubilig Türkçenin Felsefe- Bilim Sözlüğü.*** İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ertuğrul, İ. F. (2015). **Fransızcadan Türkçeye: Lûgatçe-i Felsefe. R. Alpyağıl içinde, *Lûgatçe-i Felsefe : Felsefe Terimleri Sözlüğü*.** Konya: Çizgi Kitabevi.

Gökalp, Z. (1982). ***Makaleler II.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Graeber, D. (2023). ***Değer Teorisi: Antropolojik Bir Giriş.*** Ankara: Sel.

Güngör, E. (1996). ***Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik.*** İstanbul: Ötüken.

Güngör, E. (1998). ***Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk.*** İstanbul: Ötüken.

Güngör, E. (1998). ***Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar.*** İstanbul: Ötüken.

H. V. Eralp, C. T. (1977). Hilmi Ziya Ülken'in Anısına . ***Sosyoloji Konferansları,*** 111-120.

Hançerlioğlu, O. (1970). ***Felsefe Sözlüğü.*** İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hançerlioğlu, O. (1976). ***Felsefe Ansiklopedisi.*** İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kara, İ. (2012). ***Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi.*** İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, İ. (2020). Nurettin Topçu. ***Hece,*** (109), 16-28.

Karslı, Ö. (2021). Takiyettin Mengüşoğlu'nun Sanat Anlayışı. Egemen Seyefettin Kuşçu (Ed.), ***Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*** içinde (s. 308-343). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karslı, Ö. (2022). ***Sanatın Yapısal Sorunları*** (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karslı, Ö. (2024). Çağdaş Türk Felsefesinde Sanat. Doç. Dr. Emrullah Kılıç (Ed.), ***Çağdaş Türk Felsefesine Giriş*** içinde (s. 241-278). Ankara: Nobel.

Karslı, Ö. (2025). Füsun Akatlı'nın Edebiyat Felsefesi. ***FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi),*** (42), 329-349.

Kaygı, A. (2003). Sanat ve Özgöndergelilik. ***Felsefelogos,*** (20), 85-91.

Kaygı, A. (2004). Felsefe, Dinsel Dünya Görüşü ve Değerler. ***Felsefelogos,*** (24), 115-126.

Kaygı, A. (2006). Değerlendirme Sorunu ve İnsan Hakları. ***İnsan Hakları (Konferans, Panel, Sempozyumlar)*** içinde (s. 51-81). Ankara: Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları.

Kaygı, A. (2006). Etik ve İnsan Hakları. ***İnsan Hakları (Konferans, Panel, Sempozyumlar)*** içinde (s. 85-116). Ankara: Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları.

Kaygı, A. (2013). Değer Yargıları ve Değerler. Zekiye Kutlusoy (Der.), ***Tutarsızlığın İz Sürücüsü, Dilde/Düşüncede, Teo Grünberg'e Armağan*** içinde (s. 403-410). Ankara: İmge Kitabevi.

Kaygı, A. (2021). ***Edebiyat ve Varlık.*** İstanbul: Fidan KİTap.

Kaygı, A. (2024). ***Sanat Felsefesi ve Sinema Sanatı.*** Ankara: Akademim Yayınları.

Kaynardağ, A. (1986). ***Felsefecilerle Söyleşiler.*** İstanbul: Elif Yayınları.

Kuçuradi, İ. (1967). ***Nietzsche ve İnsan.*** İstanbul: Yankı Yayınları.

Kuçuradi, İ. (1997). 20. Yüzyıl Felsefî Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri. İoanna Kuçuradi (Haz.), ***Yüzyılımızda İnsan Felsefesi: Takyettin Mengüşoğlu'nun Anısına*** içinde (s. 75-85). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İ. (2015). ***Etik.*** Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İ. (2018). ***İnsan ve Değerleri.*** Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İ. (2019). ***Uludağ Konuşmaları.*** Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Mengüşoğlu, T. (1959). Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler. *Felsefe Arkivi* , s. 1-8.

Mengüşoğlu, T. (1965). ***Değişmez Değerler Değişen Davranışlar: Felsefi Ethik İçin Kritik Bir Hazırlık.*** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Mengüşoğlu, T. (2021a). ***Felsefeye Giriş.*** Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Mengüşoğlu, T. (2021b). ***İnsan Felsefesi.*** Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Midhat, A. (2005). ***Düğümlerin Çözümü.*** Konya: Çizgi Kitabevi.

Nutku, U. (1984). Antropolojinin İnsan Kavramıyla Ethik'in İnsanlık Kavramı Arasında Bulunabilecek Geçitler. ***Felsefe Arkivi,*** (24), 81-100.

Nutku, U. (1998). ***İnsan Felsefesi Çalışmaları.*** İstanbul: Bulut.

Nutku, U. (2005). ***Felsefe ve Güncellik.*** İstanbul: Bulut Yayınları.

Nutku, U. (2006). ***...daha güncel felsefe.*** Ankara: Anı.

Nutku, U. (2012). ***İnanmanın Felsefesi: Özebakışçı Bir Giriş.*** Ankara: Anı.

Omay, M. (2021). Takiyettin Mengüşoğlu'nun Antropolojik-Ontolojik Temellere Dayanan Etik Anlayışı. Egemen Seyfettin Kuşçu (Ed.), ***Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*** içinde (s. 344-359). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Pazarlı, O. (1944). ***Küçük Felsefe Sözlüğü.*** Ankara: Maarif Matbaası.

Tanpınar, A. H. (2007). ***XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi.*** İstanbul: YKY.

Tepe, H. (2023). Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Etik Çalışmaları. ***Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** 22, 1-24.

Tevfik, B. (2016). ***Felsefe Mecmûası.*** Konya: Çizgi Kitabevi.

Timuçin, A. (1998). ***Felsefe Sözlüğü.*** İstanbul: İnsancıl Yayınları.

Tokatlı, A. (1973). ***Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü.*** Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tolun, H. (2018). ***Felsefe Vokabüleri: Öztürkçecilik Etkisiyle Yazılan İlk Türkçe Felsefe Sözlüğü.*** İstanbul: İz Yayıncılık.

Topçu, N. (1998). ***İslâm ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf.*** İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (1999). ***Yarınki Türkiye.*** İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2002). ***İsyan Ahlâkı.*** İstanbul: Dergâh.

Topçu, N. (2008). ***Ahlâk Nizâmı.*** İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2016). ***Ahlâk.*** İstanbul: Dergâh .

Tunalı, İ. (1957). İntegral Bir Estetik Olarak Ontolojik Estetik. ***Felsefe Arkivi,*** 3 (3), 155-167.

Tunalı, İ. (1998). ***Estetik.*** İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tunalı, İ. (2002). ***Sanat Ontolojisi.*** İstanbul: İnkılâp .

Tunalı, İ. (2020). ***Tasarım Felsefesi.*** Ankara: Fol Yayınları.

Tunç, M. Ş. (1952). Yalnız İnsan. ***Bilgi,*** (59), 3.

Tunç, M. Ş. (1953). Müşahhas İnsan ve Bünyesi. ***Bilgi,*** (76), 5-8.

Tunç, M. Ş. (1953). Tabiat Âlemi ve İnsan Dünyası. ***Bilgi,*** (75), 5-13.

Tunç, M. Ş. (1959). ***Bir Din Felsefesine Doğru.*** İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Türk Dil Kurumu. (1942). ***Felsefe ve Gramer Terimleri.*** İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.

Uygur, N. (2022). ***Felsefenin Çağrısı.*** İstanbul: YKY.

Ülgener, S. (1981). ***Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı.*** İstanbul: Der Yayınları.

Ülgener, S. F. (1940). İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri. ***İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası,*** 2 (3-4), 351-380.

Ülgener, S. F. (1983). ***Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler.*** Ankara: Mayaş Yayınları.

Ülgener, S. F. (1984). ***Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti.*** Ankara: Mayaş Yayınları.

Ülgener, S. F. (2006). ***İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası.*** İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, S. F. (2006). ***Makaleler.*** İstanbul: Derin Yayınları.

Ülken, H. Z. (1958). ***Felsefeye Giriş: İkinci Kısım.*** Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Ülken, H. Z. (1969). ***Sosyoloji Sözlüğü.*** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ülken, H. Z. (1992). ***Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi.*** İstanbul: Ülken Yayınları.

Ülken, H. Z. (2014). ***Varlık ve Oluş.*** Ankara: Doğubatı.

Ülken, H. Z. (2016). ***Ahlâk.*** Ankara: Doğubatı.

Ülken, H. Z. (2016). ***Bilgi ve Değer.*** Ankara: Doğubatı.

Yanık, N. H., & Utku, A. (2014). ***Kâmûs-ı Felsefe Istılâhât-ı Mecmû'ası (Rıza Tevfik'in Notlarıyla).*** Konya: Çizgi Kitabevi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	Demirekin, Handan
Uyruğu	T.C
ORCİD	0000-0003-0200-2360

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı	2026
Lisans	Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü	2019

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2020-2023	MEB Destekleme ve Yetiştirme Kursları	Felsefe Öğretmeni

Yabancı Dil

Yayınlar

Demirekin, H. (2024). İoanna Kuçuradi'de Değer Problemi [Bildiri]. A. Sarı, F. Ö. Dağabakan, C. Akyıldız, A. U. Nalcıoğlu, M. Karabulut, F. Güler, K. Çavuş, & E. Köseoğlu (Eds.), ***Günümüz Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmalarında Kadın Temalı Eğilimler: Kuram-Yöntem-Teknikler*** (184-188). İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Hobiler

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Handan Demirekin
Öğrenci No	23920015010
Anabilim Dalı	Felsefe
Programı	Yüksek Lisans
Statüsü	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

Tez Bilgileri	
Başlığı/Konusu	Çağdaş Türk Düşüncesinde Değer Sorunu

Tez Orijinallik Raporu Bilgileri*	
Sayfa Sayısı (Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümleri)	114
İntihal Tespit Programı	Turnitin
Benzerlik Oranı (%)	4
Tarih	11.05.2026

*** Orijinallik raporu, aşağıdaki filtreler kullanılarak oluşturulmuştur:**

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimizi ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz. Gereğini bilgilerinize arz ederim.

	Danışman	**Öğrenci**	
Adı Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Ömür Karslı	Handan Demirekin	
İmza			
		Tarih	

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kampüs.
Telefon: 444 5 065, 0 432 225 10 52, 0432 225 17 01
e-posta: yyu.sbe@yyu.edu.tr